

**Number of books and chapters in edited
volumes/books published and papers published in
national/ international conference proceedings
per teacher during 2023-2024**

Dr. Yogesh M. Sarode

Associate Professor (English), BE (Mech.), MBA, MA (English), M.Phil., Ph.D.

Dr. Yogesh M. Sarode is working as an Associate Professor and Head, Department of English, Antyodaya Mahavidyalaya, Deogram, Tal. Narkhed, Dist. Nagpur (M.S.). He obtained Ph.D. in 2015 from Rashtrasrai Tukadoji Maharaj Nagpur University. He has 38 years of teaching experience at UG level and 22 years at PG level. He is recognised Ph. D. Supervisor of RTM Nagpur University. Till the date, he has authored 02 books, edited 03 books, wrote 07 chapters for edited books, published 07 patents and completed one UGC Sponsored Minor Research Project. His area of interest is Indian Writing in English. He has published more than 42 research papers in national and international journals of high repute listed in Scopus and UGC Care; he has organised an interface with an eminent writer Professor Peter Jeffrey Kuznick, Director of the Nuclear Studies Institute at American University, USA. He is Member of Board of Studies (English), RTMNU, Member of Moderation Committee. Apart from these, he has pride to work for college twice as IQAC Co-ordinator, Social Officer for B.Wo Degree Programme, RUSA Co-ordinator and Director of few NGOs. He has comprehensive study of the National Education Policy 2020 and has remarked at various platforms.

Dr. Mangesh G. Acharya

Associate Professor (Political Science), M.A., B.Ed., M.Phil. (Political Science), Ph.D.

He has been working as the Head, Department of Political Science for the past 18 years in Antyodaya Mahavidyalaya Deogram. During his fifteen year career, National and international seminars on various topics have been organized in the college. He is acting as the coordinator of IQAC of the college, NSS Programme Officer, Coordinator of Career Katta. He is also working as a member of Board of Studies (Political Science) Rashtrasrai Tukadoji Maharaj Nagpur University, executive Member of Maharashtra Council of Political Science Professors, Reviewer of MGSET Scientific and Technical Committee & Editorial Review Board on Law and Political Science, NSS Area Coordinator RTM Nagpur University and a member of 40/3 committee of RTM Nagpur University. Apart from these, he has participated as a resource person in various national and international discussions, sessions across the country. He is a recognised Ph.D. Supervisor of Rashtrasrai Tukadoji Maharaj Nagpur University. Three students are pursuing Ph.D. under his guidance. He has been awarded by 'Outstanding Program Officer Award 2020-21' from NSS of RTMNU and also received Research Excellence 2021 Award from UK, Department of Health, on the occasion of International Symposium. He has pride to publish two patents, 350 editorial in various newspapers till the date, two editorial books, 08 books on International Politics and two important books for MA Political Science. He has also published more than 78 research papers in national and international research journals of repute. He has an in-depth study of the National Education Policy 2020 and has commented in various seminars so far.

Contents :

- Introduction
- Foundations of NEP 2020
- Structural Changes in School Education
- Higher Education Reforms
- Vocational Education and Skill Development
- Technology in Education
- Teacher Training And Professional Development
- Equity And Inclusion
- Governance and Implementation
- International Perspectives and Collaboration
- Future Prospects and Challenges
- Gender Equity in Global Education Policy
- Globalisation, Education and Policy Reforms
- Conclusion
- Bibliography

CAMBRIDGE BOOK HOUSE

A-28, Ghatan Mahal, Near 124 Scheme, Ghatan Bazar, Nagpur-441018 (M.S.)
M. : 977340 2747, 960798 8839
e-mail : msh@antypad.com, kamhar1@gmail.com

₹ 1995/-

ISBN : 978-93-95021-80-7

9 785395 021807

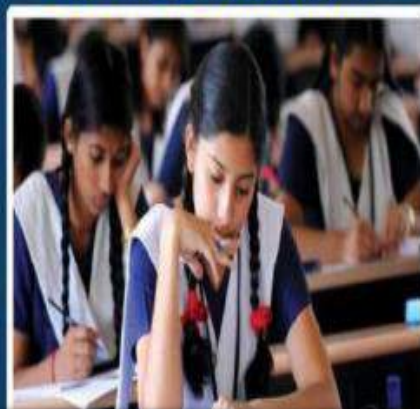
National Education Policy (NEP) 2020: Frame-work and Implementation

DR. YOGESH M. SARODE
DR. MANGESH G. ACHARYA

NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP) 2020

FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION

DR. YOGESH M. SARODE
DR. MANGESH G. ACHARYA

Published By:
CAMBRIDGE BOOK HOUSE
A-20, Chetan Vihar, 10-B Scheme
Gopal Pura Bye Pass, Jaipur-302018
(M) 0773402724, 9079369109
E-mail:mukesh.prajapat.kumhar10@gmail.com

Rs. 1995/-

First Published-2024

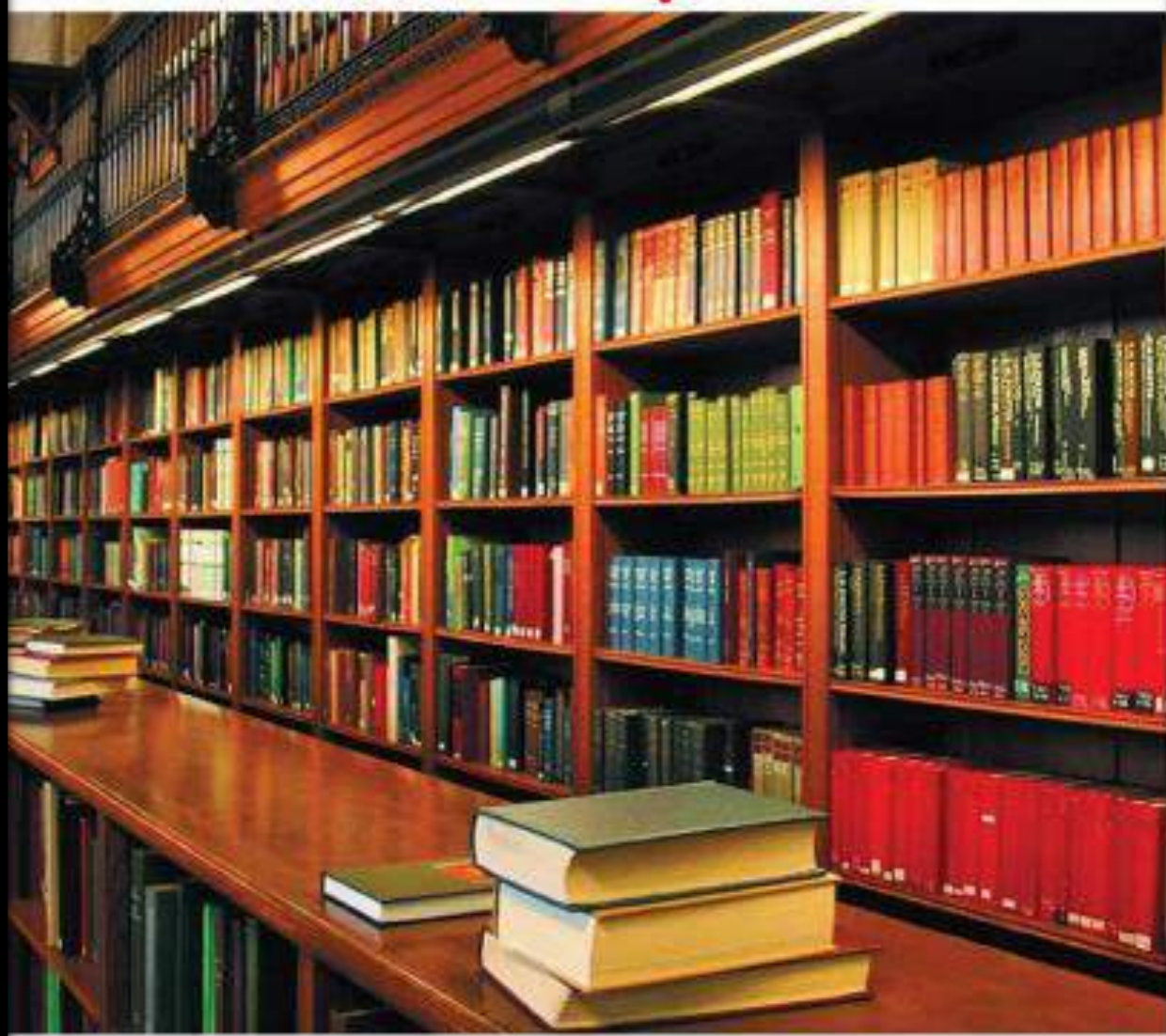
© Author and Publisher

ISBN : 978-93-95021-80-7

Printed at: Jaipur

All rights Author and Publisher. No Part of this book
may be reproduced in any form or by any mean with-
out permission in writing from the publisher.

VOICES OF A NEW NATION
A STUDY OF 19TH CENTURY
AMERICAN
LITERATURE

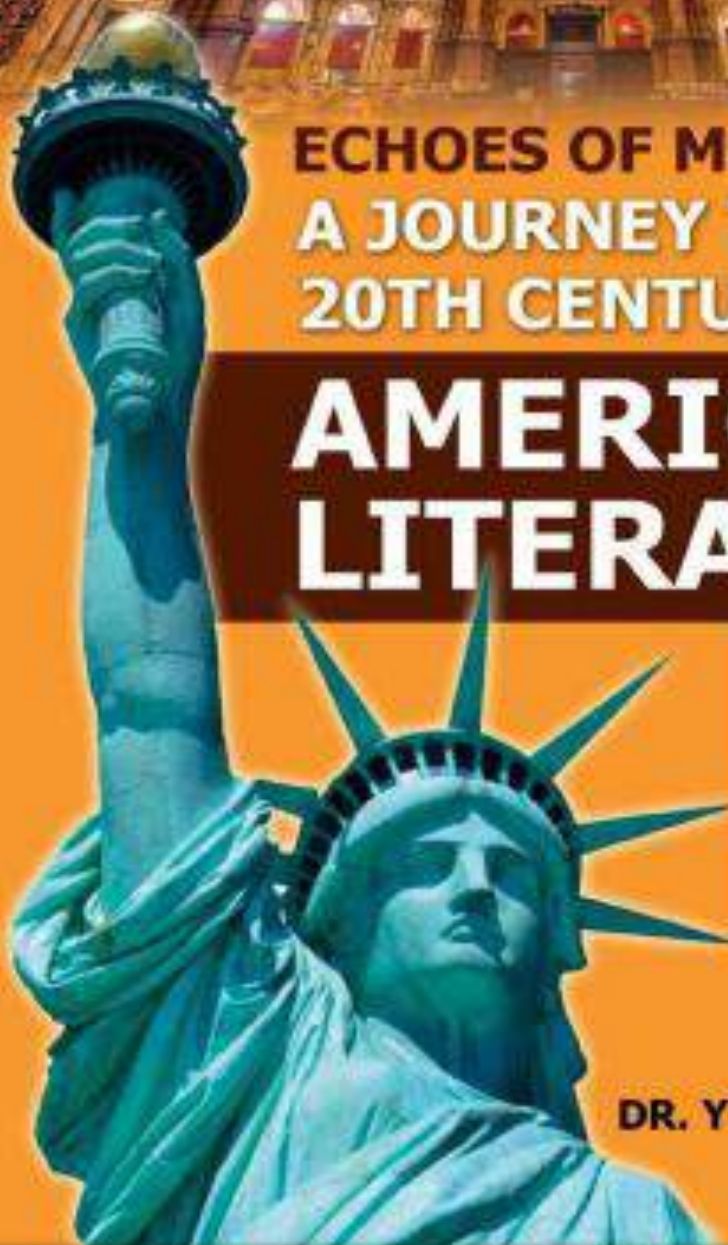

DR. YOGESH M. SARODE

**ECHOES OF MODERNITY:
A JOURNEY THROUGH
20TH CENTURY**

AMERICAN LITERATURE

DR. YOGESH M. SARODE

डॉ. मंगरा गोकिराव अचार्य
(एच. ए. एम. फिल., पीएच.डी., राज्यस्तर, पी. गेट.)

राज्यात्मक विषयातील पदवी सरासरीचा एका वर्षाचा गंध गणकुल महाविद्यालय
(१) रॉ. अर्थशास्त्राचा अर्थशास्त्र, डॉ. विद्यासागर महाविद्यालय, देहली येथे राज्यात्मक
विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत. राज्यात्मक तुळनातील महाराष्ट्र
मराठू विद्यापीठाच्या राज्यात्मक विषयातील अचार्य पदवी मार्गदर्शक म्हणून
मन्यता. आंतरराष्ट्रीय मध्ये गंध भारतीय मराठू विद्यापीठात विविध कुलकर्णीने
सोशियोलॉजीचा स्तर लेखन.

कुठली मंडळ, लक्षात घेता राज्यात्मक आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय स्तर परिसरामध्ये
अनेक शोधनिबंध प्रसिद्ध. कुठल्या आंतरराष्ट्रीय विद्यापीठातून 'डिप्लोमा इन अचार्य
२०११' प्राप्त. राज्यात्मक तुळनातील महाराष्ट्र मराठू विद्यापीठाच्या राष्ट्रीय स्तरात राज्यात्मक
विषयाचा उत्कृष्ट शोधनिबंध अर्थशास्त्रातील प्रथम २०१० प्राप्त. राष्ट्रीय सरासरीच्या
विषयात मन्यता, पॉलिटेक्निक व पॉलिटेक्निकमध्ये शोधन पदवी म्हणून प्राप्त. राज्यात्मक
तुळनातील महाराष्ट्र मराठू विद्यापीठाच्या राज्यात्मक अचार्य पदावर गंधार्ये गंधार्ये.

ISBN : 978-81-94477-37-7

Rs. 450/-

Publication

Sir Sahitya Kendra

Ganong Acpd., Rajapeth Bus-stop, Hukeshwar Road, Nagpur.
M. 9860222941 / 9518777944

आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि विश्वपटलावरील आजचा भारत

डॉ. मंगरा गोकिराव अचार्य

Sir Sahitya Kendra

पदवी तथा पदव्युत्तर राज्यशास्त्र, सैनिकीशास्त्र तसेच यु. पी. एम. सी.,
एम. पी. एम. सी. सागरुवा विविध स्पर्धा परीक्षांचे अध्ययन करणाऱ्या
विद्यार्थ्यांसाठी, संशोधन व प्राध्यापकांसाठी अद्ययावत माहिती असलेले
अत्यंत उपयुक्त पुस्तक

आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि

विश्वपटलावरील आजचा भारत

डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
जीवन विकास महाविद्यालय, देवगान
एन.ए., एन.फिल., पी.एच.डी. (राज्यशास्त्र), पी.एड.

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

दोन

प्रकाशक :

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. 9561865019, 9860222941

sanjaythakre.sskp@gmail.com

ह्यात आचार्य ललितकालप्रकाश

आचार्य ललितकालप्रकाश

- ❖ आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि विश्वपटलावरील आजचा भारत
- ❖ प्रकाशन क्रमांक : 228
- ❖ ISBN - 978-93-94477-37-7
- ❖ प्रथम आवृत्ती : 10/08/2023
- ❖ © लेखक
- ❖ टाईप सेटिंग:
प्रसाद क्रिएशन, नागपूर
- ❖ ₹ : 450/-
- ❖ प्रमुख वितरक :
लाभांश पुस्तकालय
गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,
हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४
मो. 9860222941, 9975784552

भारतातील निवडणूक व्यवस्थापन

■ डॉ. विवेक दिवाण ■ डॉ. मंगेश आचार्य

:: १ ::

निवडणूक व्यवस्थापन

निवडणूक अखंडता राखण्यासाठी मजबूत प्रशासकीय संस्था हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. निवडणूक विश्वासाहार्ह होण्यासाठी, निवडणूक प्रशासन निष्पक्ष असणे आणि स्वतंत्र आणि निष्पक्ष निवडणुका घेण्याची संस्थात्मक क्षमता त्याच्यात असणे आवश्यक आहे.

एका यशस्वी सुस्थापित लोकशाहीमध्ये, निवडणुकांचे संचालन करणारी निलकत रचना सहसा गृहीत धरली जाते. दीर्घकाळ निष्पक्ष निवडणुका झाल्या असलेल्या देशात समस्या असल्यास, तरी सहसा संस्थांच्या विश्वासाहार्तेवर किंवा कायदेशीरपणावर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केली जात नाहीत. अशा देशांमध्ये, निवडणुकांना पाठिंब्या देणाऱ्या इतर संस्था अनेकदा राज्य यंत्रणेचाच भाग असतात आणि निवडणूक प्रशासक हे सुध्दा नागरी सेवक असतात.

आधुनिक लोकशाहीमध्ये, निवडणूक व्यवस्थापन प्रणाली अजूनही विकसित होत आहेत आणि त्यांना मोठ्या प्रमाणात अविश्वास, टीका आणि त्यांना विरोधाचा सामना करावा लागतो. निवडणुका आयोजित करताना अंतर्निहित समस्यांव्यतिरिक्त, व्यवस्थेत संस्थात्मक समस्या अमू शकतात - जसे की अपुरा कर्मचारी वर्ग आणि निधी किंवा अनुभव. मतदारांचा विश्वास मिळवण्यासाठी आवश्यक असलेली निष्पक्षता सुनिश्चित करण्यासाठी एक व्यवहार्य उपाय म्हणजे संस्थात्मकदृष्ट्या स्वायत्त आणि राजकीय प्रभावाच्या अधीन नसलेली निवडणूक व्यवस्थापन संरचना तयार करणे होय.

निवडणूक संस्था आणि निवडणूक प्रक्रियेच्या अखंडतेचे रक्षण करण्यासाठी खालील बाबी महत्त्वाच्या आहेत:

विश्वासाहार्ह आणि गैर-राजकीय व्यवस्थापन संस्थेची स्थापना :

निवडणूक प्रशासन हे मूलतः तांत्रिक काम आहे. म्हणून स्वीकारलेली प्रशासकीय यंत्रणा व्यवस्थापित करणाऱ्या संस्थेकडे तांत्रिक क्षमता असणे आवश्यक आहे. जर निवडणूक व्यवस्थापन संस्था सरकारी संरचनेचा भाग असेल आणि निवडणूक प्रशासक नागरी सेवक असतील तर हे शक्य आहे; आणि हे तितकेच खरे आहे जर निवडणूक व्यवस्थापन संस्थाचे स्वतःचे कर्मचारी आणि धोरणे असलेली स्वतंत्र एजन्सी असली तरीही प्रशासनापासून

डॉ. मंगल गोकुल आचार्य

(एम.ए.एच. फिल., पेंशनरी, राज्यपाल चे.एड.)

संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे प्रकाशित झालेल्या या पुस्तकाचा लेखक डॉ. मंगल गोकुल आचार्य हे संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे कार्यरत आहेत. या पुस्तकाची संकलनात्मक आवृत्ती डॉ. मंगल गोकुल आचार्य यांनी संकलित केली आहे. या पुस्तकाचा लेखक डॉ. मंगल गोकुल आचार्य हे संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे कार्यरत आहेत.

या पुस्तकात डॉ. मंगल गोकुल आचार्य यांनी संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे कार्यरत असतानाच या पुस्तकाची संकलनात्मक आवृत्ती संकलित केली आहे. या पुस्तकाचा लेखक डॉ. मंगल गोकुल आचार्य हे संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे कार्यरत आहेत.

ISBN : 978-81-9447-17-6

Rs. 350/-

Publication

Sir Sahitya Kendra

General Dept., Rajpeth Bazar, Hoshiwar Road, Nagpur
M. 9860222941 / 9618777944

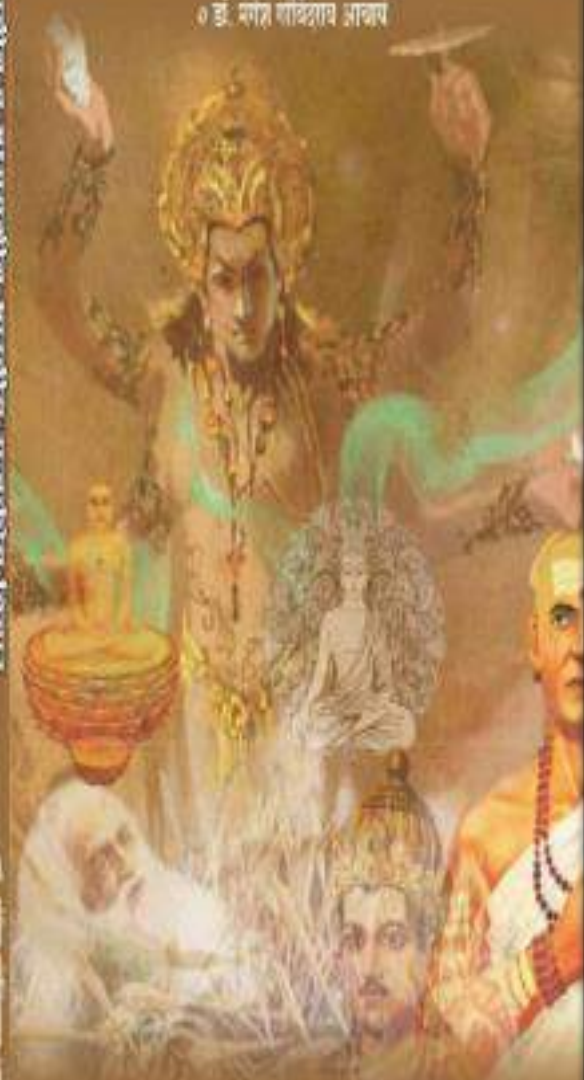
संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे प्रकाशित झालेल्या या पुस्तकाचा लेखक डॉ. मंगल गोकुल आचार्य हे संस्कृत विषयगत परीक्षा केंद्राच्या पंजाब शाखातर्फे कार्यरत आहेत.

MA-I

Sem - I

प्राचीन व मध्ययुगीन भारतीय राजकीय विचार

डॉ. मंगल गोकुल आचार्य

Sir Sahitya Kendra

प्राचीन व मध्ययुगीन भारतीय राजकीय विचार

डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

जीवन विकाय महाविद्यालय, देवग्राम

एम.ए., एम.फिल., पीएच.डी.(राज्यशास्त्र), बी.एड.

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

दीन

प्रकाशक :

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. 9561865019, 9860222941

sanjaythakre.sskp@gmail.com

प्राचीन व मध्ययुगीन भारतीय राजकीय विचार

प्रकाशन क्रमांक : 218

ISBN - 978-93-94477-17-9

प्रथम आवृत्ती : 2023

© लेखक

टाईप सेटिंग:

प्रसाद क्रिश्न

₹ : 400/-

प्रमुख वितरक :

लामांघ पुस्तकालय

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. 9860222941, 9518777944

विश्व तथा भारत की अन्तर्राष्ट्रीय राजनीति

डॉ. विवेक एम. दिवाण
डॉ. गणेश जी. आचार्य

म. दिवाण
जी. आचार्य

म. दिवाण
जी. आचार्य

म. दिवाण
जी. आचार्य

म. दिवाण
जी. आचार्य

प्रकाशित:

कैम्ब्रिज बुक हाउस

ए-20, चेतन विहार, 10-बी स्कीम
गोपाल पुरा बायपास, जयपुर-302018
(मो.) 0773402724, 9079369109

रु. 1795/-

प्रथम प्रकाशित-2023

© लेखक और प्रकाशक

आईएसबीएन: 978-93-95021-36-4

मुद्रित: जयपुर

सर्वाधिकार लेखक और प्रकाशक। प्रकाशक की लिखित अनुमति के बिना इस पुस्तक का कोई भी भाग किसी भी रूप में या किसी भी माध्यम से पुनः प्रस्तुत नहीं किया जा सकता है।

अनुक्रम

1	अन्तर्राष्ट्रीय राजनीति	23
2	अवधारणा	58
3	विश्व राजनीति में आयाम और मुद्दे	92
4	वैश्विक, क्षेत्रीय संगठन और संबंधित मुद्दे	107
5	संघर्ष की अवधारणा	122
6	संघर्ष के स्थल	133
7	संघर्ष प्रतिक्रियाएं: कौशल और तकनीकें	141
8	भारत की विदेश नीति	151
9	भारत-अमेरिका और रूस के संबंध	161
10	चीन के साथ भारत का गठजोड़	178
11	भारत की सवादा नीति और धोरण	191
12	तुलनात्मक राजनीति	213
13	तुलनात्मक अध्ययन के लिए आधुनिक दृष्टिकोण राजनीति: प्रणाली, संरचनात्मक प्रकार्यवाद	258
14	संविधानवाद: अर्थ और विशेषताएं	269

विभाग ८ : कर्तृत्वदर्शन

आंतरराष्ट्रीय संस्था आणि संघटना

डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य

गेल्या सात वर्षांत मोदींनी जागतिक व्यासपीठावर भारताची भूमिका बदलण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी सुचित केले की भारत आंतरराष्ट्रीय व्यावस्थेचे प्राधान्यक्रम निश्चित करण्यास सक्षम आहे. जागतिक स्तरावर भारताने स्वतःच्या काही भूमिका स्पष्ट केल्या आहेत. मागील सात वर्षांत ज्या आंतरराष्ट्रीय संघटनांच्या व्यासपीठावर भारत आपली कणखर भूमिका घेत आला आहे, त्या संघटनांचा परिचय एक भारतीय नागरिक म्हणून करून घेणे आपणा सर्वांसाठी अत्यंत महत्वाचे ठरते.

लोकोन्नेता से विश्वनेता : नरेंद्र मोदी | २९९

डॉ. प्रतिभा टावरी
 राष्ट्रीय इकायक व प्रगु
 राज्यस विप
 डी. डी. एम. एमिप व डेसन मयडिपस,
 डलल, डि. कुडल

- सु. ड. डुडु डेडि डर डरुन डरु डरुडु डेडिडु
- डी. डी. डी. डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी ३५ डी डेडुडु डरुडु डरुडु
- डी. डी. डी. डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु

डॉ. संगीता भांगडिया (मालाळी)
 डरी, डरी डी
 राज्यस इकायक व राज्यस विप डरुडु
 राज्यस इकायक व राज्यस विप डरुडु डेडि
 डी डरुडु

- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु
- डरी डी डेडिडु डेडिडु डेडिडु डेडिडु

Aadhar Publications
 (National Publishers)
 We know you, that's why we're here. 100% Cash on Delivery.
 Email - aadharpublications@gmail.com, Ph. - 8823403778

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री-पुरुष समतामूलक समाज रचना

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री-पुरुष समतामूलक समाज रचना

(स्थिती, गती आणि आम्ही)

संपादक

डॉ. प्रतिभा टावरी
 डॉ. संगीता भांगडिया (मालाळी)

13	स्त्री पुरुष असमानता : एक अध्ययन	डॉ. माया एम. वाटापै	94
14	स्त्री-पुरुष समानता और हिंदी साहित्य : प्रभाव एवं परिवर्तन	प्रा. छाया गुलाबराव जाधव	102
15	स्वतंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री - पुरुष समानताक लागून रचना (स्थिती, गती आणि आवृत्ती)	अननिका पति	106
16	तुल्यपरीक्षांचे मानवी इशक : स्वरूप आणि वास्तविकता	डॉ. प्रतिभा ए. टावरी डॉ. संदीप बी. काळे	110
17	स्त्री - पुरुष समानता व भारतीय संविधान - तत्व व व्यवहार	प्रा.डॉ. अलका का. जाधव	115
18	भारतातील स्त्री-पुरुष समानतेचे जागतिक स्तरावरील स्थापन: एक तुलनात्मक अध्ययन	डॉ. संदेश आचार्य	121
19	आधुनिक भारतातील स्त्री व शिक्षण	डॉ. मनिषा वावच	129
20	भारतीय समाज व स्त्री-पुरुष समानतेची वास्तविकता	प्रा. गौगालक्ष्मणी श्री. राखोडे	136
21	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतीय संविधान : तत्व आणि व्यवहार	प्रा.डॉ. लक्ष्मण एम. शिराळे	143
22	Gender Equality and Indian Family, Social Life: Condition and Direction	Ku. Namrata S. Rajgure	151

भारतातातील स्त्री-पुरुष समानतेचे जागतिक स्तरावरील स्थान: एक तुलनात्मक अध्ययन

डॉ. मंगेश आचार्य

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

जीवन विकास महाविद्यालय, देवघाम

सारांश:

दुर्दैवाने गुलाम भारतात सामाजिक भेद निर्माण करून राज्यकारभार सुरू झाला. स्वातंत्र्यानंतरही भारतीय समाजात स्त्री-पुरुष असमानता कायम राहिली परंतु कालांतराने हळूहळू सामाजिक भान, शासनप्रणालीची जाणीव आणि राजकीय सहभाग वाढल्याने ही विषमता कमी झाली. महिलांना जागृत करण्यात तांत्रिक प्रगतीने महत्त्वाची भूमिका बजावली. आज मोठ्या संख्येने महिला संबंधित ठिकाणी त्यांच्या समस्या मांडून त्या सोडवण्यास सक्षम आहेत. कुटुंबातील महिलांच्या सन्मानाची भावना देखील वाढीस लागली आहे. सशक्त समाजासाठी शिक्षण, आरोग्य, अन्न या गोष्टी अपरिहार्य आहेत. महिला व मुलींच्या शिक्षणाकडे समाजाचा दृष्टिकोन सकारात्मक झाला आहे. आज महिलांनी अनेक महत्त्वाच्या ठिकाणी आपले विक्रम प्रस्थापित केले आहेत. महिलांच्या समोर अजूनही अनेक आव्हाने आहेत. ग्रामीण भागातील महिलांमध्ये आरोग्य जागृती हे मोठे आव्हान आहे. स्त्री-पुरुष समानता ही आपल्या देशात राबविण्यात गेलेली सर्वात मोठी समाज सुधारणेची मोहीम आहे. वर्षानुवर्षे ती अवीरतपणे सुरू आहे तरीही अपेक्षित यश प्राप्त झाल्याचे दिसत नाही. उलट स्त्री-पुरुष समानतेचा प्रश्न नवनव्या रूपाने समाजापुढे येतच राहतो. जागतिक स्तरावरील भारताच्या या बाबतच्या कामगिरीचा लेख-जोखा मांडण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोध निबंधात करण्यात आलेला आहे.

मुख्य शब्द: स्त्री, लिंग संवेदना, स्त्री-पुरुष समानता, महिला प्रतिष्ठ, महिला सुरक्षा

प्रस्तावना:

राष्ट्राच्या विकासासाठी समाजातील स्त्री-पुरुष समानता अत्यंत महत्त्वाची आहे. स्त्री आणि पुरुष हा समाजाचा पाया आहे. त्यामुळे स्त्री-पुरुष समानतेच्या पायावरच राष्ट्राच्या विकासाची उभारणी होऊ शकते. लिंग आधारित भेदभाव भारतात अजूनही कार्यरत आहे. जन्मापासून मृत्यूपर्यंत, शिक्षणापासून नोकरीपर्यंत सर्वत्र लैंगिक भेदभाव स्पष्टपणे दिसून येतो. हा भेदभाव कायम ठेवण्यात सामाजिक आणि राजकीय पैलू खूप मोठी भूमिका बजावतात. आंतरराष्ट्रीय महिला दिन 2022 ची थीम/संदर्भ 'जेंडर

Dr. Yogesh M. Sarode

Associate Professor (English), BE (Mech.), MGA, MA (English), M.Phil., Ph.D.

Dr. Yogesh M. Sarode is working as an Associate Professor and Head, Department of English, Antyodaya Mahavidyalaya, Dargam, Tal. Narkhed, Dist. Nagpur (M.S.). He obtained Ph.D. in 2015 from Rashtrasrai Tukadoji Maharaj Nagpur University. He has 18 years of teaching experience at UG level and 12 years at PG level. He is recognised Ph.D. Supervisor of RTM Nagpur University. Till the date, he has authored 62 books, edited 03 books, wrote 07 chapters for edited books, published 03 patents and completed one UGC Sponsored Minor Research Project. His area of interest is Indian Writing in English. He has published more than 42 research papers in national and international journals of high repute listed in Scopus and UGC Care; he has expressed an interface with an eminent writer Professor Peter Jeffrey Kuznick, Director of the Nuclear Studies Institute at American University, USA. He is Member of Board of Studies (English), RTMNU. Member of Moderation Committee. Apart from these, he has pride to work for college twice as IQAC Co-ordinator, Social Officer for B.Arc Degree Programme, RUSA Co-ordinator and Director of New NGOs. He has comprehensive study of the National Education Policy 2020 and has remarked at various platforms.

Dr. Mangesh G. Acharya

Associate Professor (Political Science), M.A., B.Ed., M.Phil. (Political Science), Ph.D.

He has been working as the Head, Department of Political Science for the past fifteen years in Antyodaya Mahavidyalaya Dargam. During his fifteen year career, National and international seminars on various topics have been organised in the college. He is acting as the coordinator of IQAC of the college, NSS Programme Officer, Coordinator of Career Katta. He is also working as a member of Board of Studies (Political Science) Rashtrasrai Tukadoji Maharaj Nagpur University; Executive Member of Maharashtra Council of Political Science Professors; Reviewer of MKJET Scientific and Technical Committee & Editorial Review Board on Law and Political Science; NSS Area Coordinator RTM Nagpur University and a member of 48/3 committee of RTM Nagpur University. Apart from these, he has participated as a resource person in various national and international discussions, sessions across the country. He is a recognised Ph.D. Supervisor of Rashtrasrai Tukadoji Maharaj Nagpur University. Three students are pursuing Ph.D. under his guidance. He has been awarded by 'Outstanding Program Officer Award 2020-21' from NSS of RTMNU and also received 'Research Excellence 2021 Award from UK, Department of Health, on the occasion of International Symposium. He has pride to publish two patents, 350 editorial in various newspapers till the date, two editorial books, 04 books on International Politics and two important books for MA Political Science. He has also published more than 78 research papers in national and international research journals of repute. He has an in-depth study of the National Education Policy 2020 and has commented in various seminars so far.

Contents :

- Introduction
- Foundations of NEP 2020
- Structural Changes in School Education
- Higher Education Reforms
- Vocational Education and Skill Development
- Technology in Education
- Teacher Training And Professional Development
- Equity And Inclusion
- Governance and Implementation
- International Perspectives and Collaboration
- Future Prospects and Challenges
- Gender Equity in Global Education Policy
- Globalisation, Education and Policy Reforms
- Conclusion
- Bibliography

CAMBRIDGE BOOK HOUSE

A-10, Okhla Vihar, Near IAS Scheme,
Gurgaon Region - Haryana 120018 (India)
M. : 977340 2747, 960769 8829
e-mail : mkj@cpjpub.com

₹ 1995/-

ISBN : 978-81-95321-66-7

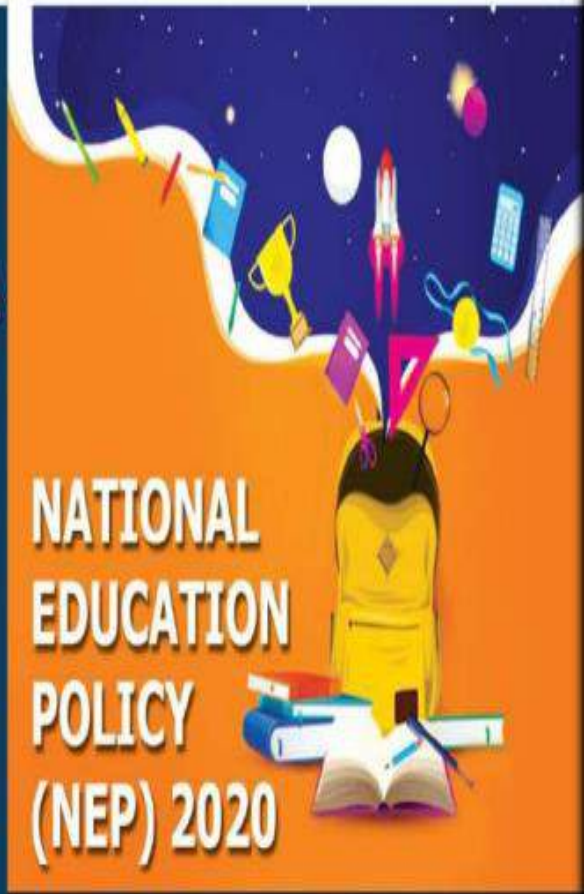

9 789395 021807

National Education Policy (NEP) 2020: Framework and Implementation

**DR. YOGESH M. SARODE
DR. MANGESH G. ACHARYA**

NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP) 2020

FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION

**DR. YOGESH M. SARODE
DR. MANGESH G. ACHARYA**

Published By:
CAMBRIDGE BOOK HOUSE
A-20, Chetan Vihar, 10-B Scheme
Gopal Pura Bye Pass, Jaipur-302018
(M) 0773402724, 9079369109
E-mail:mukesh.prajapat.kumhar10@gmail.com

Rs. 1995/-

First Published-2024

© Author and Publisher

ISBN : 978-93-95021-80-7

Printed at: Jaipur

All rights Author and Publisher. No Part of this book
may be reproduced in any form or by any mean with-
out permission in writing from the publisher.

प्रीत

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे
डॉ. अकादमि, कानून, जयपुरा नगरपालिका
काठमाडौं, नेपाल
डा. राजू घनश्याम श्रीरामे
ड. अकादमि, कानून

ईमेल: rajushiraram1971@gmail.com

वेबसाइट: <http://www.rajushiraram.com>

फोन नम्बर: <http://www.rajushiraram.com>

http://rajushiraram1971.blogspot.com/2018/08/blog-post_19.html

अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

संस्थापक, डा. राजू घनश्याम श्रीरामे, काठमाडौं, नेपाल

पुस्तक

ड. अकादमि

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

ड. अकादमि, काठमाडौं, नेपाल

Jyotsna Prakashan
Gharabud - 201013

Available on
amazon.in

Dr. Raju Ghanshyam Shiraram

जागतिक आर्थिक स्थित्यन्तरे आणि भारतीय अर्थव्यवस्था

जागतिक आर्थिक स्थित्यन्तरे आणि भारतीय अर्थव्यवस्था

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

B.A. III

Sem. V

भारतीय अर्थव्यवस्था भाग-१

INDIAN ECONOMY

डॉ. प्रकाश सोमलकर

डॉ. राजु श्रीरामे

प्रा. राजेश डोंगरे

SIR SAHITYA KENDRA

प्रकाशक :

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९५६१८६५०१९, ९८६०२२२९४१

(Indian Economy)

❖ भारतीय अर्थव्यवस्था (Indian Economy)

❖ प्रकाशन क्रमांक : 245

❖ ISBN- 978-93-94477-99-5

❖ प्रथम आवृत्ती : 2023

❖ © लेखक

❖ टाईप सेटिंग:

"प्रसाद क्रिएशन"

इंगोले नगर, हुडकेश्वर रोड, नागपूर

❖ Rs. : 500 /-

❖ Publishers :

Labhansh Pustkalaya

Ganraj Appartment,

Rajapeth Bus Stop,

Hudkeshwar Road, Nagpur-34

Mo. 9860222941, 9518777944

वि
स्व
अ
स्व
स्व
उप
अ
प्र
वि
मो
अ
दु
त
स
अ
रा
स
वि
ज
उ
स
अ
अ
वि
ए
उ
स
अ
उ
सु
इ
हो
वि
उ

B.A - II

Sem - IV

भारतीय अर्थव्यवस्था

■ डॉ. राजू श्रीरामे

Sir Sahitya Kendra

❖ प्रकाशक :

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९५६१८६५०१९, ९८६०२२२९४१

❖ भारतीय अर्थव्यवस्था (Indian Economy)

❖ प्रकाशन क्रमांक : 245

❖ ISBN- 978-93-94477-99-5

❖ प्रथम आवृत्ती : 2023

❖ © लेखक

❖ टाईप सेटिंग:

“प्रसाद क्रिएशन”

इंगोले नगर, हुडकेश्वर रोड, नागपूर

❖ Rs. : 500 /-

❖ Publishers :

Labhansh Pustkalaya

Ganraj Appartment,

Rajapeth Bus Stop,

Hudkeshwar Road, Nagpur-34

Mo. 9860222941, 9518777944

सामाजिक संशोधन पद्धती व तंत्र

(Social Research Methodology & Technics)

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

Sir Sahitya Kendra

घापीठ अनुदान आयोगाच्या शिफारशीनुसार राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर
विद्यापीठाच्या नव्या अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले पाठ्यपुस्तक तसेच
प्रादेशातील सर्व विद्यापीठांच्या पदव्युत्तर पदवी मानव्यशास्त्रातील विषयासाठी
उपयुक्त पुस्तक

सामाजिक संशोधन पद्धती व तंत्र (Social Research Methodology & Technics)

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

एम्.ए., अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, इतिहास, बी.एड., पीएच.डी.

(शिवाजी नारायण माकोडे मूर्धन्यपदक, बी.ए.अर्थशास्त्र,

वि. आर. लक्ष्मण रत्नपदक)

उपप्राचार्य

अंत्योदय महाविद्यालय,

देवग्राम ता. मखेड वि. नागपूर

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

प्रकाशक :
संजय ठाकरे
सर साहित्य केंद्र
गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,
हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४
मो. ९५१८७७७९४४, ९८६०२२२९४१
Email: sanjaythakre.sskp@gmail.com

सामाजिक संशोधन पद्धती व तंत्र

(Social Research Methodology & Technics)

- ◆ प्रकाशन क्रमांक : २५४
- ◆ प्रथम आवृत्ती : जानेवारी २०२४
- ◆ लेखक : डॉ. राजू घनश्याम श्रीराम
- ◆ किंमत : ₹ ६५०/-
- ◆ पृष्ठे : ४५६
- ◆ ISBN : ९७८-९३-९४४७७-५०-६
- ◆ आकार : ५.५ x ८.५"
- ◆ टाईप सेटिंग : मीरा कम्प्युटर्स, नागपूर
- ◆ प्रमुख वितरक : लाभांघ पुस्तकालय
गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप
हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४
मो. ९५१८७७७९४४, ९८६०२२२९४१

केंद्रीय अधिकोषण व्यवस्था आणि वित्त

CORE BANKING SYSTEM & FINANCE

■ डॉ. राजू श्रीरामे

Sir Sahitya Kendra

विद्यापिठ अनुदान आयोगाच्या शिफारसीनुसार राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठाच्या बी.ए. भाग -२ सत्र तीसरे करिता नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार लिहिलेले परिपूर्ण आकृतिबंध निहाय पुस्तक तसेच महाराष्ट्रातील सर्वच, विद्यापीठातील पदवी अभ्यासक्रमासाठी लिहिलेले अत्यंत महत्वपूर्ण पुस्तक आहे याशिवाय एम.ए. अर्थशास्त्र या पदव्युत्तर पदवीसाठी बँकिंग विषय घेतलेल्या विद्यार्थ्यांकरिता अत्यंत उपयुक्त पुस्तक आहे.

केंद्रीय अधिकोषण व्यवस्था आणि वित्त (Core Banking System & Finance)

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

एम. ए. अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, इतिहास, बी.एड., पीएच.डी.

(बी. ए. अर्थशास्त्र शिवाजी नारायण माकोडे सुवर्ण पदक,

श्री आर. लखर रजत पदक)

उपप्राचार्य तथा पदवी व पदव्युत्तर अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख ,

जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम

त. नरखेड जि. नागपूर

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

- ❖ प्रकाशक :
संजय ठाकरे
सर साहित्य केंद्र
गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,
हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४
मो. ९५१८७७७९४४, ९८६०२२२९४१

- ❖ केंद्रीय अधिकोषण व्यवस्था आणि वित्त
- ❖ प्रकाशन क्रमांक : 225
- ❖ ISBN - 978-9394477-33-9
- ❖ प्रथम आवृत्ती : जुलै 2023
- ❖ © लेखक
- ❖ टाईप सेटींग:
"प्रसाद क्रिएशन" नागपूर

❖ ₹ : 400 /-

❖ Distributer:

Labhansh Pustkalaya
Ganraj Appartment,
Rajapeth Bus Stop,
Hudkeshwar Road, Nagpur-34
Mo. 9860222941, 9518777944

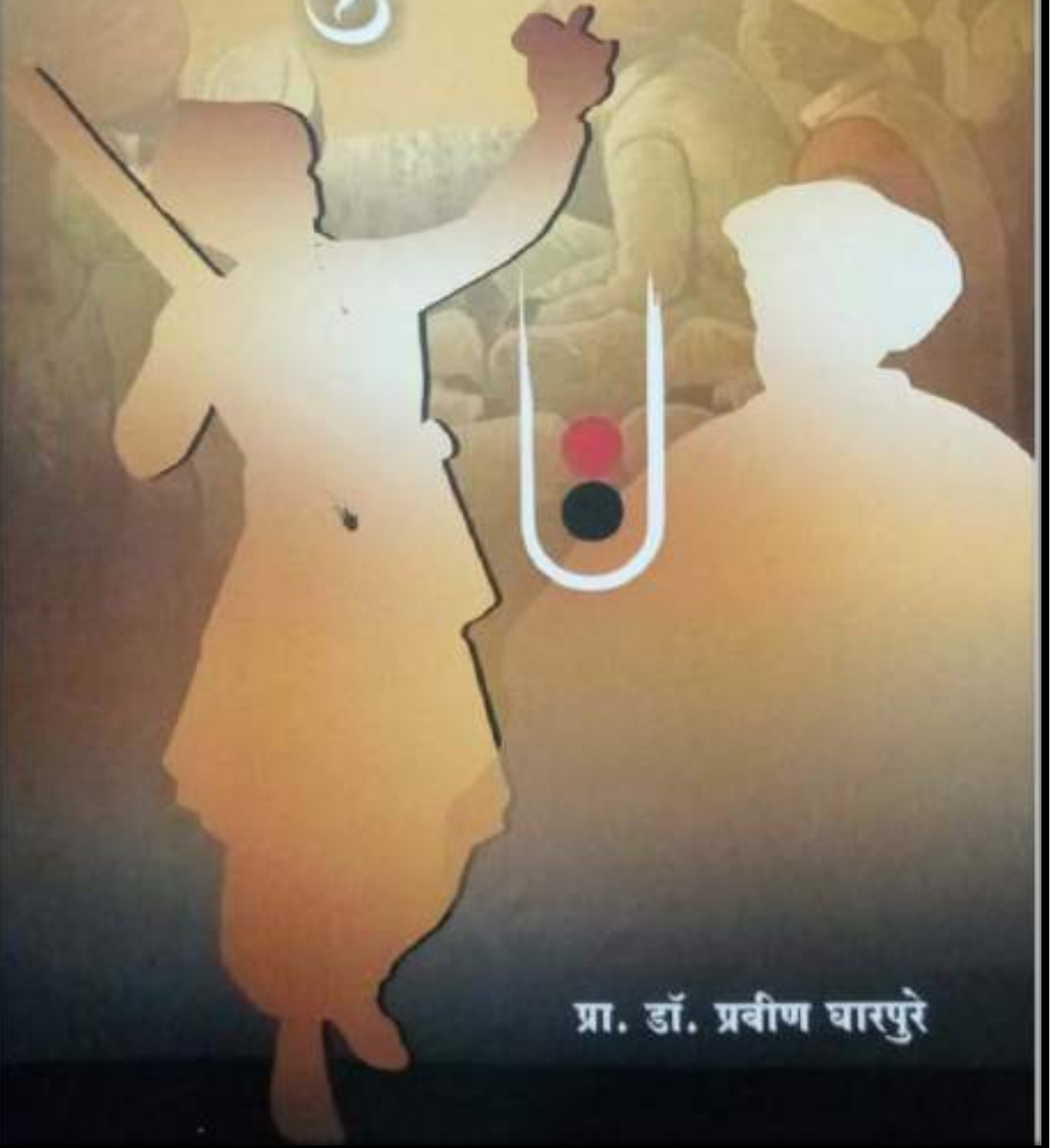
JEEVAN VIKAS MAHAVIDYALAYA
DEVGRAM

12019

CLASS NO: 330
AUTHOR: Dr. Raju Shrivastava

कुटुंबकवाः
संत ज्ञानदेव
संत रामदेव

प्रा. डॉ. प्रवीण घारपुरे

कुटुंबकविः संतज्ञानदेव संतनामदेव

Kutumbkavi : Sant Dnyandeo Aani Sant Namdeo

- प्रा. डॉ. प्रवीण मधुकरराव धारपुरे
काटोल, जि. नागपूर
मोबा. : 9764572771
Email : pgharpure76@gmail.com

- © सौ. राखी प्रवीण धारपुरे

- प्रकाशन
अविशा प्रकाशन
नागपूर

- मुखपृष्ठ
सी.डी. शिवणकर

- अक्षर जुळवणी
स्कॅन डॉट कॉम्प्युटर, महाल, नागपूर
मोबा. 9822565782

- प्रथम आवृत्ती
एप्रिल 2024

- किंमत : 250 रु.

- ISBN : 978-93-94577-90-9

अनुक्रमणिका

- वारकरी संप्रदायी कुटुंबकवींची अभंगवाणी ९
- कुटुंबकवी : संत ज्ञानदेव ३७
- कुटुंबकवी : संत नामदेव ११३
- परिशिष्ट - १ : आधारग्रंथसूची १९६
- परिशिष्ट - २ : संदर्भग्रंथसूची १९७

चायना

अर्थव्यवस्थेचे अंतरंग आणि बाह्यरंग

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

Book Creation Publishing

Call or Whatapp us:- 7646979603 |

Mail us:- bookcreationpublishing@gmail.com

Bilaspur, Chhattisgarh, 495001

All rights reserved.
No part of this publication may be reproduced, or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without express written permission of the publisher.

This book is sold subject to the condition that it shall not by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, circulated, and no reproduction in any form, in whole or in part may be made without written permission of the author.

AUTHOR DOES NOT SUPPORT MARITAL ABUSE.

ISBN: 978-81-964568-9-4

Copyright © Dr. Raju Ghanshyam Shrirame

Year: 2023

Genre: ACADEMIC

₹: 550 /-

Printed in India

“ISOLATION, CHARACTERIZATION AND IDENTIFICATION OF BACTERIA FROM VERMICOMPOST AND COW MANURE

Dhanshree M. Ridhorkar, Divyani V. Raut

Deptt. Of Microbiology & Biotechnology, Nabira Mahavidyalaya, Katol

Abstract

Organic fertilizers are made up primarily or entirely of organic elements generated from plants and animals that have undergone a technical process. The fertilizers can be used to add organic matter to the soil as well as improve its physical, chemical, and biological characteristics. Organic waste disposal from home, agricultural, and industrial sources has produced increasing environmental and economic concerns in recent years, prompting the development of a variety of methods to solve the issue. Vermiculture is the cultivation of earthworms in organic wastes. In the present study total 10 samples were collected 5 samples of Cow manure and 5 samples of Vermicompost. The results can be explained by identifying bacteria we know their role in the plant growth and development and promote the growth of those bacteria which have beneficial role in vermicompost and cow manure to enhance the nutrient quality in vermicompost and cow manure

INTRODUCTION

Organic fertilizers are made up primarily or entirely of organic elements generated from plants and animals that have undergone a technical process. The fertilisers can be used to add organic matter to the soil as well as improve its physical, chemical, and biological characteristics. Because garbage contains both inorganic and organic components, organic fertilisers can be generated from it. Organic waste is made up of plants and animals that have been harvested from nature or created by farming, fishing, or other activities. These materials are easily characterised in natural processes.

The use of waste as an organic fertiliser for direct application to soil has a number of drawbacks, for example:

- 1) The waste contains inorganic material that is not biologically and easily weathered, such as glass, plastic, and metal.
- 2) The waste contains inorganic material that is not biologically and easily weathered, such as.
- 3) The composition of organic waste varies far too much, and dangerous compounds can occasionally be found.
- 4) Sewage pollution of the environment by heavy metals and chemicals causes other issues.
- 5) Toxic heavy metals such as arsenic, mercury, lead, and cadmium can pollute or harm the environment.

Evaluating Employment Growth in Medium Industries: A Study of Maharashtra Industrial Development Corporation in Nagpur District (2016-2024)

Abhay Udayrao Dhote, Research Scholar, Nabira Mahavidyalaya, Katol
Dr. Rekachand Ganpat Gongale, Research Supervisor, Nabira Mahavidyalaya, Katol

Abstract

With a focus on the years 2016–2024, this research intends to assess the job growth enabled by medium companies via the activities of the Maharashtra Industrial Development Corporation (MIDC) in the Nagpur District. Using both quantitative and qualitative methods, this clinical study evaluates how MIDC's programmes and policies have contributed to the expansion of employment opportunities in the area. This report gives a thorough review of the MIDC's success in encouraging industrial employment by looking at employment patterns, development within individual industries, and the socio-economic advantages enjoyed by the local workforce. The demographics of the workforce, the variety of job openings, and the total number of jobs produced are all important indicators. In addition to recommending policies to improve employment outcomes, the research delves into the difficulties encountered by medium industries. Policymakers, industry stakeholders, and scholars interested in industrial growth and employment dynamics may benefit from the results, which help to better understand the role of industrial development companies in regional job creation.

Keywords – Employment Growth, Medium Industries, Industrial Development, Job Creation, Employment Trends

Introduction

The Nagpur District is one of several areas of Maharashtra that have benefited greatly from the MIDC's efforts to promote industrialization and economic development. Initiated with the goal of accelerating industrial development, MIDC has played a key role in the establishment of multiple medium-sized businesses, leading to the creation of jobs and a boost to the regional economy.

The purpose of this study is to assess, from 2016–2024, the impact of MIDC on employment growth in medium-sized enterprises in the Nagpur District. The study's overarching goal is to offer a thorough evaluation of how MIDC's programmes have affected job prospects by looking at the quantitative and qualitative measures of job creation. This study aims to shed light on how successful MIDC's policies and initiatives have been in fostering industrial employment by analysing employment trends, job types, and workforce demographics.

There has been a great deal of industrial activity in the Nagpur District due to its advantageous location and well-developed infrastructure. When it comes to raising living standards, creating jobs, and boosting economic growth, the medium industries in this area are indispensable. Industrial policies, economic circumstances, and the difficulties encountered by medium-sized businesses are just a few of the variables that must be thoroughly examined in order to comprehend the dynamics of employment growth in these sectors.

This research seeks to add to the current knowledge on industrial development and employment growth by thoroughly analysing these aspects. It aims to provide valuable insights for policymakers, industry stakeholders, and other researchers. Industrial development corporations play an important role in creating jobs in their regions, and this study will shed light on that role. It will also help in developing strategies to encourage medium-sized businesses to contribute to long-term economic growth.

Literature review

Khanka (2010) asserts that small businesses have grown into vital components of India's industrial sector. For the simple reason that the employment, income, and export contributions made by this sector of small and medium-sized enterprises have shown that it is now a thriving part of the Indian economy.

NEP 2020: OPENING NEW PATHWAY FOR LIBERAL EDUCATION

Mr. Devendra H. Wasade
Research Scholar
Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram
Email: devendrawasade@gmail.com

Abstract :

This research paper is generally focused on the various important fact in education system in India. It is specially highlight the drawbacks in traditional education system. It gives explanation about that how the new education policy set the opening of new pathway in case of liberal education for Indian society. The research study will be taken overview of weak point of National Education policy 1986 and how to overcome it in new Education Policy – 2020. In this research study we are generally focus main objectives of NEP- 2020 and to give liberal education. It is also studied role of library in new education policy and what are challenges of it

Keywords: NEP: 2020, Indian Knowledge System and Education, Effective Education Policy

Introduction:

An important factor in the development of a country is education, that's why any country on earth spends some percentage of its GDP on education. India was already a country rich in knowledge. Ancient India was the center of education. Taxila, Nalanda, Vikramshila, Vallabhi were famous universities in India at that time. Numerous students from all over the country were coming to India to benefit from education. Indian education included sixty four arts. It included various social, moral, economic matters. Indian thought and philosophy was based on knowledge, wisdom and truth. Indian martial art was at its peak at that time. Indian culture and traditions were reflected through this knowledge. After independence, however, it is seen that the quality of education has been improved by establishing different education commissions from time to time. The National Higher Education Policy of 1986 brought about many important changes in the Indian education system. The National Education Policy of 1986 had a structure of 10 + 2 + 3. In it, equal opportunity of education was emphasized for all but according to the changing times many limitations of this educational policy were seen and according to the changing times the Indian society felt the need of a new educational policy to get updated education and therefore the Government of India brought the National Education Policy-2020. This research study highlights how NEP-2020 will transform the Indian education system. It highlighted how the new curriculum will benefit the Indian society. It was also explored that the Indian education system includes various subjects such as mathematics, astronomy, metallurgy, medical science and surgery, civil engineering, architecture, shipbuilding and navigation, yoga, fine arts, chess and a good blend of Indian culture and philosophy

Objectives Of Research Study :

1. To understand the objectives of NEP -2020
2. To know the whole National Education Policy -2020
3. To know how the NEP will provide liberal Education Indian Society

Review of Research

ISSN: 2249-894X

Impact Factor : 5.7631(UIF)

20th March 2024

Peer Reviewed Journal

PARENTAL MOTIVATION AND EDUCATION PERFORMANCE OF CHILDREN

Dr. Pranali Ingole

Sociology Department, Antyoday Mahavidyalaya
Devgram, Tah- Narkhed, Nagpur-441301

ABSTRACT:

The present research article investigated, an educational performance of the student appeared to be significantly and positively related with the parental motivation. The more educated person of a society is the more civilised and disciplined society might be. Education enables individuals to think freely and rationally, which makes social progress and innovation is possible. To achieve the objective of universalization of quality elementary education several programmes and Central Government sponsored schemes has been launched. Many researchers have explored student achievement and the factors that influence it. The researchers have not yet come across a local study on parental motivation as a factor that influences the achievement of middle school children. It is found that higher the educational status of the parent, the greater motivation for the child for educational performance. The educational performance of the children depends on achievement values imbibed in them within family.

INTRODUCTION:

Education is a necessary and increasing vital component in any nation's development. The more educated person of a society is the more civilised and disciplined society might be. Education enables individuals to think freely and rationally, which makes social progress and innovation is possible. To achieve the objective of universalization of quality elementary education several programmes and Central Government sponsored schemes has been launched. Despite the several effort like Sarva Shiksha Abhiyan (SSA), Mid-Day Meal Scheme (MMS), District Primary Education Programme (DPEP) etc, enrolment rate has increased and dropout rate has decreased over the time but now a days, performance of children in school has become important researchable issue because the quality of learning achievement is not always entirely satisfactory even in the case of children who complete elementary education.

The biggest concern in school education is poor level of student learning. Several studies have mentioned issues and factors affecting student achievement, such as ineffective teachers, disciplinary issues (Meador, 2023), economic disparities, time management skills, health challenges, family relationships (Ozcan, 2021), and instructional practices (Koçak et al., 2021). In addition, when parents are not actively involved, students may experience under achievement and disengagement from school (Bempechat & Shernoff, 2012). While many researchers have explored student achievement and the factors that influence it, the researchers have not yet come across a local study on parental motivation as a factor that influences the achievement of middle school children. In this connection researcher wants to know: does parental motivation has an influence on educational performance of children? Is there any relationship between parental motivation and performance of children? Do the parent education and occupation status affect the parental motivation? Every child is a precious asset of the nation and therefore, utmost care should be taken to bring up the child as a potential citizen of the future. Proper parental care and education is necessary for a child to develop his potential. Parents have

**Number of books and chapters in edited
volumes/books published and papers
published in national/ international
conference proceedings per teacher during
2022-2023**

Galaxy of English Essayists

English Essayists' Treasure of Wisdom
From Middle to Modern English Period

Yogesh Sarode

The
studie
essay
Engli
litera
simp
com
the
app
thro
liter
the
crea
rea
all
for
He
chi
do
wh
wi
wi
Th
Fra
Ri
Ha
R
an
of
an
In
wi
as
res
on
ex

Galaxy of English Essayists

Copyright © Yogesh M. Sarode

Book Title : Galaxy of English Essayists

Author: Yogesh M. Sarode

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without permission. Any person who does any unauthorised act in relation to this publication may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.

First Published, 2022

ISBN : 978-93-92619-08-3

Published by:

Khama Publishers

19, Basement, Ansari Road,

Daryaganj, New Delhi-110002

26-F, Nivedita Enclave A-6,

Paschim Vihar, New Delhi-110063

Mobile : +9868976337

E-mail : khamapublishersales@gmail.com

Layout by : Neeru Graphics, Printed by : Sagar Printography

Dr. Vivek M Diwan, M.A (Pol. Sci), M.Phil, B. Ed., SET, MFA, U.B, Ph.D. (International Relations)

He is having an excellent academic career. He has 18 years of teaching experience. He is working as an associate professor, Political Science in R.S.Munde Dhananarth Arts and Commerce College, Nagpur, Maharashtra. He is recognized research Guide for Ph. D course in RTM Nagpur University, Nagpur. He has attended number of National and International Conferences and Published research papers in various reputed research journals, UGC listed journals & UGC care listed journals etc. He has been awarded Dr. B. R. Ambedkar Memorial Gold Medal for First Merit in M.A (Political Science) Examination in 1997, RTM Nagpur University Nagpur and second Merit in MFA (Music) Examination in 2002, RTM Nagpur University, Nagpur. His Ph. D research topic was Dimension of India-Pakistan relations and impact of terrorism and in Post-Pakistan Journal. He has also completed MRP (MCA approved) & the topic of MRP was "Awareness of Political Values and Indian Political Structure in A, B, C NAAC Accredited Institution in Nagpur". He is a High Star Artist from Nagpur. He has been giving Solo & Group programmes from 2001. Some of his special programmes were conducted in 2003 and 2005.

Dr. Mangesh G. Acharya M.A (Pol. Sci), B. Ed., M. Phil., Ph. D.

He is having an excellent academic career. He has 22 years of teaching experience. He is working as an Assistant Professor of Political Science in Jyoti Ushan Mahavidyalaya, Durgam. He is recognized research Guide for Ph. D course in RTM Nagpur University, Nagpur. He is a recognized researcher and columnist on international relations and foreign affairs since five years and wrote more than 100 articles on international affairs in most reputed news papers. He has attended number of National and International Conferences and Published research papers in various reputed research journals, UGC listed journals & UGC care listed journals, SCOPUS etc. He has been awarded International Research Excellence Award 2011 from UK, Best Program Officer award of 1955 by KJ Somaiya. His Ph. D research topic was "Poverty Alleviation and Role of Maharashtra Government".

About the Book:

Election is an exercise by which voters choose their representatives to hold public office. It is the primary activity in forming democratic and representative government. Election enables the voters to participate in the political activities of the state and exercise their political rights. The term election is derived from Latin word "eligere" which means to choose or to pick out or to select. Election is the process by which modern representative democracy has been operating since 17th century as a formal mechanism of selecting or rejecting a person for public offices. Voting was used in ancient Greece and Rome to select Greece and Rome to select Roman emperors and holy popes. Political parties play a significant and decisive role in the election. The voters by exercising their franchise elect political party of their choice to form democratic government. The government elected as such is called "popular government".

Contents :

- Election Management
- Election Process
- Election Campaign and Methods
- Other Related Issues
- Introduction of Political Journalism
- Methods of Political Journalism
- Politics and Media
- Challenges Before Political Journalism
- Bibliography

CAMBRIDGE BOOK HOUSE

A-20, Datta Vihar, Near D.P. Sharma,
Banspuri, Gurgaon (Haryana) 122001 (India)
M: 97794 2343, 98991 9228
E-mail: info@cbh.org, cbh@cbh.org

₹ 1795/-

ISBN - 978-93-95811-32-4

9 789395 021324

ELECTION MANAGEMENT AND POLITICAL JOURNALISM IN INDIA

**Dr. Vivek M Diwan
Dr. Mangesh G. Acharya**

ELECTION MANAGEMENT AND POLITICAL JOURNALISM IN INDIA

**Dr. Vivek M Diwan
Dr. Mangesh G. Acharya**

B.A. I

Sem - I

सूक्ष्म अर्थशास्त्रीय सिद्धांत

- डॉ. सूनिल शिंदे
- डॉ. राजू श्रीरामे

Sir Sahitya Kendra, Nagpur.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाच्या CBCS पॅटर्न व नव्या
अभ्यासक्रमानुसार बी.ए. प्रथम वर्षाच्या प्रथम सत्राकरिता

सूक्ष्म अर्थशास्त्र

(Micro Economics)

लेखक

डॉ. सुनिल कृष्णराव शिंदे

एम.ए., एम.फिल, पी.एच.डी
(अर्थशास्त्र), बी.एड.

(अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख)

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

डॉ. राजु घनश्याम श्रीरामे

एम.ए., अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र,
इतिहास, बी.एड., पीएच.डी

(शिवाजी नारायण माकोडे स्वर्णपदक, बी.ए.
अर्थशास्त्र, व्ही.आर. लक्ष्मण रत्नपदक)

उपप्राचार्य : जीवन विकास महाविद्यालय
देवघाम, ता. नरखेड, जि. नागपूर.

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

प्रकाशक :

संजय ठाकरे
सर साहित्य केंद्र
गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ, बस स्टॉप,
हुडकेश्वर रोड, नागपूर-३४.

Mob. : 9860222941 / 9518777944

E-mail : sanjaythakresskp@gmail.com

- सूक्ष्म अर्थशास्त्र (Micro Economics)
- प्रकाशन क्र. - 204
- ISBN : 978-93-94477-03-2
- आवृत्ती : १ ली नोव्हें.- 2022
- © : लेखक
- मुद्रक : रवि ऑफसेट
- अक्षर जुळवणी मुखपृष्ठ : आशुतोष जांगडे
- किंमत : 350/-
- वितरक :
लाभांश पुस्तकालय
गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,
हुडकेश्वर रोड, नागपूर-४४० ०३४.

B.A. - I

Sem - II

स्थूल अर्थशास्त्र

(MACRO ECONOMICS)

■ डॉ. राजू श्रीरामे

Sir Sahitya Kendra

ॐ

प्रकाशकः

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९५१८७७७९४४, ९८६०२२२९४१

◇ स्थूल अर्थशास्त्र

(Macro Economics)

◇ प्रकाशन क्रमांक : 215

◇ ISBN - 978-93-94477-16-2

◇ प्रथम आवृत्ती : 2022

◇ © लेखक

◇ टाईप सेटिंग:

'प्रसाद क्रिएशन' नागपूर

◇ ₹ : 400 /-

◇ Publishers:

Labhansh Pustkalaya

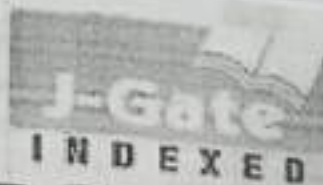
Ganraj Appartment,

Rajapeth Bus Stop,

Hudkeshwar Road, Nagpur-34

Mo. 9860222941, 9518777944

ISSN 2277-8071

RESEARCH NEBULA

*An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in
Arts, Commerce, Education & Social Sciences*

DOI PREFIX 10.22183

JOURNAL DOI 10.22183/RN

IMPACT FACTOR 7.399

TWO - DAY 46th ANNUAL CONFERENCE OF DHARBHA ARTHASHASTRA PARISHAD

4th & 5th February, 2023
Organized by

LOKMANYA TILAK MAHAVIDYALAYA, WANI DIST. YAWATMAL

Guest Editor

DR. PRASAD KHANZODE

Principal

Lokmanya Tilak Mahavidyalaya,

Wani, Dist. Yawatmal

Executive Editor

DR. KARMSING RAJPUT

Head, Dept. of Economics

Lokmanya Tilak Mahavidyalaya,

Wani, Dist. Yawatmal

Chief Editor

DR. G. P. KHANDARE

Y.C. Arts and Science Mahavidyalaya,

Mudgaupur, Dist. Washim

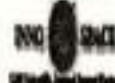
Special Issue Published on 4th February, 2023
www.vcijournal.net

Scholarsteer

MetaCite

डॉ. राजू चन्तराम श्रीरामे

उपप्राचार्य तथा पटवी व
पदभ्युत्तर अर्थशास्त्र
विभाग प्रमुख,
जीवन विज्ञान
महाविद्यालय, देवघाम
त. नरखेड जि. नागपूर

Two - Day 46th Annual Conference of Vidharbha Arthashastra Parishad
© Lokmanya Tilak Mahavidyalaya, Wani Dist. Yawatmal
4th & 5th February, 2023

भारतीय अर्थव्यवस्था: कोरोना महामारी - विरोधाभास आणि परिणाम

कोरोना व्हायरसच्या साथीने भारतीय अर्थव्यवस्थेला जबरदस्त धक्का दिला असल्याचे नुकतेच जागतिक बँकेने म्हटलेले आहे. यामुळे देशाच्या आर्थिक वाढीच्या दराने मोठी घसरण होईल असाच यापूर्वी एकूण सर्वेच वितीय संस्थांचा अंदाज व्यक्त केलेला होता. जागतिक बँकेने दक्षिण आशियाच्या अर्थव्यवस्थेविषयीच्या आपल्या ताज्या अहवालात म्हटले आहे की, कोविड -19 चा प्रभाव हा मोठ्या प्रमाणात भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणार असून 2019 - 2020 मध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकास दर हा पाच टक्के राहील. या व्यतिरिक्त तुलनात्मक आधारावर, 2020-21 मध्ये अर्थव्यवस्थेचा विकास दर मोठ्या प्रमाणात खाली येईल आणि तो घसरून 2.0% टक्केबांद घसरल्या जाईल. या अहवालात म्हटलेले आहे की कोविड -19 चा धक्का असा वेढी आलेला आहे, की, जेथे आर्थिक क्षेत्रातील टक्कामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था आधीच सुस्त झालेली होती. या साथीला आज घालण्यासाठी सरकारने देशभरात लॉकडाऊन लागू केलेला होता. यामुळे लोकांची हालचाल थांबलेली होती. मागील अडीच वर्षे अनेक देशांच्या अर्थव्यवस्था रसातळाला गेलेल्या दिसून आल्यात. जागतिक पुरवठा साठ्वी पूर्णतः उध्वस्त झालेली होती. याला पर्यटनावर आधारित असलेल्या अनेक देशांच्या अर्थव्यवस्था कोसळल्यात. याचा अनेक देशांच्या वस्तूंच्या पुरवठ्यावर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झालेला दिसून आला. आंतरराष्ट्रीय मुद्रा निधीच्या अहवालात असे म्हटले होते की, कोविड -19 मुळे देशातील घरेलू पुरवठा आणि मागणीवर परिणाम होत असल्याने आर्थिक वाढीचा दर 2020-21 मध्ये 2.0% टक्केबांद जाईल असाच अंदाज व्यक्त करण्यात आलेला होता. या घटनेचे तीव्र पडसाद अनेक देशांच्या अर्थव्यवस्थांवर उमटल्यामुळे जागतिक पातळीवरील जोडीम वाढल्या गेलेल्या दिसून आल्यात. यामुळे देशांतर्गत गुंतवणूकीतही सुधारणा होण्यास विनाश होतू लागलेला दिसून आला. असा प्रकारही नोंद जागतिक बँकेच्या अहवालातून घेतलेली होती. परंतु यारीपेक्षा भयानक परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर कोरोना काळात झालेला होता.

निष्कर्ष
अर्थव्यवस्थेतील विरोधाभास, जागतिक जोडीम , आर्थिक पुनर्घापी , बाजार विस्फोट अर्थव्यवस्था , तरतता विस्फोट पत.

प्रस्तावना
कोरोना महामारीच्या काळात भारताच्या अर्थव्यवस्थेला मोठ्या प्रमाणात क्षति पोहचलेली होती. या प्रघंटे मोठ्या आर्थिक संकटातून सावरत भारतीय अर्थव्यवस्थेत ह-वाच प्रमाणात आर्थिक सुधारणांच्या

दिरने आर्थिक स्तरावर पाऊले उचलली गेलीत. या सुधारणांमध्ये काही क्षेत्रात कुठे कुठे विरोधाभास असलेला दिसून येत आहे. हा विरोधाभास म्हणजेच भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील नवीन गुंतागुंत आहे असे म्हटले तर चांगले ठरणार नाही. यानुसार भारताची

स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव

२०२२

भाग २

अमृत
महोत्सवी
स्वातंत्र्याची
वाटचाल

अनुक्रमणिका

• संपादकीय...			
• स्वातंत्र्याचा स्वरा अर्थ	हो. वे. शेषाद्री		१
• स्वातंत्र्योत्तर वाटचाल	ल. त्र्यं. जोशी		१४
• डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राज्यघटनेतील योगदान	डॉ. सुधीर चौधरी		२२
• दुसऱ्या स्वातंत्र्याचा लढा : आण्णिबाणी पर्व	सुधीर पाठक		२६
• जे.पी. आंदोलन व 'समग्र क्रांती'	डॉ. मंगेश आचार्य		३४
• नेता दशसहस्रेषु - अटलजी पर्व	विनोद देशमुख		४०
• मोदी पर्वातील विकासचिन्हे	श्रीनिवास वैद्य		४७
• स्वातंत्र्योत्तर काळातील लष्करी कामगिरी	कर्नल अभय पटवर्धन		५२
• काश्मीर समस्या, आंदोलने व समस्या-समाधान	डॉ. सुधीर अक्षवाल		६५
• भारताची आंतरराष्ट्रीय भरारी... !	डॉ. कुमार शास्त्री		७३
• स्वातंत्र्योत्तर वैज्ञानिक प्रगती	डॉ. मधुकर आपटे		७८
• गोंडा व चित्रकूट ग्रामोदय प्रकल्प	संजय सराफ		८५
• प्रसार-माध्यमे : मूल्यांची घसरण	डॉ. अनंत कोळमकर		९६
• स्वातंत्र्योत्तर शैक्षणिक वाटचाल	डॉ. शशिकला वंजारी		१०२
• आर्थिक विषमतेवर मात	यमाजी मालकर		१०९
• भारतीय राज्यघटनेतील बदल	अॅड. उल्हास औरंगाबादकर		११६
• श्रीराम जन्मभूमी : राष्ट्रजीवनाला कलाटणी	संगीता धारूरकर		१२१
• श्रीराम जन्मभूमी : अस्मितेचा मानबिंदू	डॉ. मालचंद्र हरदास		१२५
• कोरोना महामारी व अभूतपूर्व लसीकरण	चारुदत्त कहू		१२९
• स्वातंत्र्योत्तर विकास प्रतीके	चंद्रकांत लोहाणा		१४०

// जे. पी. आंदोलन व 'समग्र क्रांती'

• डॉ. मंगेश आचार्य

राष्ट्राला सर्वतोपरी मानणारे आणि एकट्याने तत्कालीन इंदिरा सरकारला दिवसा-इवळ्या तारे दाखवणारे जयप्रकाश नारायण भारतीय राजकारणाचे महानायक ठरतात. आजचे बहुतेक नेते जेपींना आपले गुरू मानून मुख्यमंत्रि-पदापर्यंत पोहचलेले आहेत. लालू यादव,

प्रसिद्ध भाषणात म्हणाले होते की, "भ्रष्टाचार निर्मूलन, बेरोजगारी निर्मूलन, शिक्षणात क्रांती आणणे इत्यादी गोष्टी आजच्या व्यवस्थेद्वारे पूर्ण होऊ शकत नाहीत; कारण ते या व्यवस्थेनेच निर्माण केलेले आहेत. जेव्हा संपूर्ण व्यवस्था बदलली जाईल तेव्हाच ती पूर्ण होऊ शकतात

५ जून १९७४ रोजी जयप्रकाश त्यांच्या प्रसिद्ध भाषणात म्हणाले होते की, "भ्रष्टाचार निर्मूलन, बेरोजगारी निर्मूलन, शिक्षणात क्रांती आणणे इत्यादी गोष्टी आजच्या व्यवस्थेद्वारे पूर्ण होऊ शकत नाहीत; कारण ते या व्यवस्थेनेच निर्माण केलेले आहेत. जेव्हा संपूर्ण व्यवस्था बदलली जाईल तेव्हाच ती पूर्ण होऊ शकतात आणि संपूर्ण व्यवस्था बदलण्यासाठी संपूर्ण क्रांती आवश्यक आहे." ५ जून १९७४ च्या भव्य सभेत 'संपूर्ण क्रांती'चे दोन शब्द प्रथमच जेपींनी उच्चारले आणि इंदिरा सरकार कोसळले. बिहार आणि भारतात पसरलेल्या भ्रष्टाचारामुळे त्यांनी ही क्रांती सुरू केली. बिहारमधील ठिणगी भारतभर कधी पसरली ते तत्कालीन सत्तेला कळलेच नाही.

नितीशकुमार, मुलायमसिंह यादव, रामविलास पासवान, जॉर्ज फर्नांडिस, सुशीलकुमार मोदी असे अनेक नेते एकेकाळी जयप्रकाश नारायण यांचे शिष्य मानले जात. परंतु सत्तेच्या लालसेने त्यांना जयप्रकाश नारायण यांच्या विचारसरणीचा विसर पडला. त्या काळातील सर्वात शक्तिशाली नेत्या इंदिरा गांधी यांच्याशी लढण्याचा निर्धार करून गांधी सत्ता हलवून टाकण्याचे काम जेपींनी केले होते. जयप्रकाश नारायण यांनी भाजपाच्या भविष्याचाही मार्ग निश्चित केला होता.

५ जून १९७४ रोजी जयप्रकाश त्यांच्या

आणि संपूर्ण व्यवस्था बदलण्यासाठी संपूर्ण क्रांती आवश्यक आहे." ५ जून १९७४ च्या भव्य सभेत 'संपूर्ण क्रांती'चे दोन शब्द प्रथमच जेपींनी उच्चारले आणि इंदिरा सरकार कोसळले. बिहार आणि भारतात पसरलेल्या भ्रष्टाचारामुळे त्यांनी ही क्रांती सुरू केली. बिहारमधील ठिणगी भारतभर कधी पसरली ते तत्कालीन सत्तेला कळलेच नाही.

जयप्रकाश यांच्या दृष्टीने पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांचे सरकार भ्रष्ट आणि अलोकतांत्रिक बनले होते. १९७५ मध्ये कनिष्ठ न्यायालयात

**Number of books and chapters in edited
volumes/books published and papers
published in national/ international
conference proceedings per teacher during
2021-2022**

2021-2022

विविध वृत्तपत्रातील प्रकाशित राष्ट्रीय तथा अंतर्राष्ट्रीय
आर्थिक बाबीवरील अभ्यासपूर्ण संशोधनपर लेखसंग्रह

अर्थसंकेत

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

अर्थसंकेत

विविध स्वरूपातील प्रकाशित राष्ट्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रीय आर्थिक बाबीवरील
अभ्यासपूर्ण संशोधन पर लेखसंग्रह

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

एम. ए. अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, समाजशास्त्र, इतिहास, बी. एड, एम. एड.,
(शिक्षणीय आचार्यता मातोश्री सुवर्णपदक, पी. एच. डी. अख्यकार व्रतपदक)

उपशास्त्र

तथा

पदवी व पदभूषण अर्थशास्त्र विभागप्रमुख
जीवन विकास महाविद्यालय, देवगण
म. ज्योतिष मि. जगपूर

B.A. III

Sem. V

भारतीय अर्थव्यवस्था भाग-१

INDIAN ECONOMY

डॉ. प्रकाश सोमलकर

डॉ. राजु श्रीरामे

प्रा. राजेश डोंगरे

SIR SAHITYA KENDRA

एक

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या शिफारशीनुसार राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर
विद्यापीठाच्या बी. ए. च्या पाचव्या सेमिस्टरकरिता नव्या अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले
पाठ्यपुस्तक तसेच महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या कलाशाखेकरिता उपयुक्त
तद्बतच एम.पी.एस.सी. परिक्षेकरिता अत्यंत उपयुक्त पुस्तक

भारतीय अर्थव्यवस्था-भाग १ (Indian Economy - I)

डॉ. प्रकाश नारायण सोमलकर
एम.कॉम., एम.ए., (अर्थशास्त्र) एम.फिल.,
पीएच.डी.
प्राचार्य गुरुकुल कला वाणिज्य, विज्ञान
महाविद्यालय
नांदा ता. कोरपणा, जि. चंद्रपूर

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे
एम.ए., अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र,
इतिहास, बी.एड., पीएच.डी.
(शिवाजी नारायण माकोडे स्वर्णपदक,
बी.ए.अर्थशास्त्र, वि. आर. लखकर रजतपदक)
उपप्राचार्य
जीवन विकास महाविद्यालय,
देवग्राम ता. नरखेड जि. नागपूर

प्रा. राजेश सुधाकर डोंगरे
एम.कॉम., सेट, एम.बी.ए., एम.सी.एम. बी.एड. जी.डी.सी.अॅन्ड ए.
गुरुकुल कला वाणिज्य, विज्ञान महाविद्यालय
नांदा ता. कोरपणा, जि. चंद्रपूर

SPECIMEN COPY

Mob. 986022294

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

B.A. III

Sem. VI

भारतीय अर्थव्यवस्था

भाग - २

INDIAN ECONOMY

डॉ. प्रकाश सोमलकर | डॉ. राजू श्रीरामे
डॉ. राजेश डोंगरे

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या शिफारशीनुसार राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर
विद्यापीठाच्या बी. ए. च्या सहाव्या सेमिस्टरकारिता नव्या अभ्यासक्रमानुसार
लिहिलेले पाठ्यपुस्तक तसेच महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या
कलाशाखेकारिता उपयुक्त

भारतीय अर्थव्यवस्था - २ (Indian Economy-II)

डॉ. प्रकाश नारायण सोमलकर

एम.कॉम., एम. ए., (अर्थशास्त्र) एम.फिल.,
पीएच.डी.

प्राचार्य गुरुकुल कला वाणिज्य, विज्ञान
महाविद्यालय

नांदा ता. कोरपणा, जि. चंद्रपूर

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

एम. ए., अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र,
इतिहास, बी.एड., पीएच.डी.

(शिवाजी नारायण माफोडे मूर्धन्यपदक,
बी.ए.अर्थशास्त्र, जि. आर. लखनकर रजतपदक)

उपप्राचार्य

जीवन विकास महाविद्यालय,
देवग्राम ता. नरखेड जि. नागपूर

डॉ. राजेश सुधाकर डोंगरे

एम.कॉम., सेट, एम.बी.ए., एम.सी.एम. बी.एड. जी.डी.सी.अॅन्ड ए.

गुरुकुल कला वाणिज्य, विज्ञान महाविद्यालय

नांदा ता. कोरपणा, जि. चंद्रपूर

SPECIMEN COPY
Mob. 9860222941

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

M.A. II

Sem. III - IV

महाराष्ट्रातील विविध विद्यापिठात शिक्षणा-या विद्यार्थी, आचार्य पदवीचे संशोधन तसेच एम.फिल.सी., यु.फिल.सी. व विविध स्पर्धे परिक्षा, पेट, नेट, शेट या परिक्षेच्या दृष्टीने अत्यंत उपयुक्त पुस्तक

अर्थशास्त्रीय संशोधन पद्धती व तंत्र

ECONOMICS RESEARCH METHODOLOGY & TECHNICS

डॉ. राजू श्रीरामे

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या शिफारशीनुसार राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर
विद्यापीठाच्या एम. ए. अर्थशास्त्र तिसऱ्या व चवथ्या सेमिस्टरकरिता नव्या
अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले पाठ्यपुस्तक तसेच महाराष्ट्रातील सर्व
विद्यापीठांच्या पदव्युत्तर पदवी अर्थशास्त्र विषयासाठी उपयुक्त पुस्तक

अर्थशास्त्रीय संशोधन पद्धती व तंत्र (Economics Research Methodology & Technics)

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

एम.ए., अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, रान्यशास्त्र, इतिहास, बी.एड., पीएच.डी.

(शिवाजी नारायण माकोडे सूवर्णपदक, बी.ए.अर्थशास्त्र,

वि. आर. लक्ष्मण रजतपदक)

उपप्राचार्य

जीवन विकास महाविद्यालय,

देवग्राम ता. नरखेड जि. नागपूर

JEEVAN VIKAS MAHAVIDYALAYA
DEVGRAM

10998

CLASS NO: 330

AUTHOR: Dr. Raju Shirame

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

❖ प्रकाशकः

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९५६१८६५०१९, ९८६०२२२९४१

❖ अर्थशास्त्रीय संशोधन पद्धती व तंत्र

(Economics Research Methodology & Technics)

❖ प्रकाशन क्रमांक : 197

❖ ISBN- 978-81-955176-2-6

❖ प्रथम आवृत्ती : डिसेंबर 2021

❖ © लेखक

❖ टाईप सेटिंग:

"प्रसाद क्रिएशन"

९१, न्यू ओम नगर, हुडकेश्वर रोड, नागपूर

❖ ₹ : 400/-

❖ Publishers:

Labhansh Pustkalaya

Ganraj Appartment,

Rajapeth Bus Stop,

Hudkeshwar Road, Nagpur-34

Mo. 9860222941, 9518777944

M.A. I

Sem. I

आर्थिक विचारांचा इतिहास

History of Economics Thought

डॉ. राजू श्रीरामे

सर साहित्य केंद्र, नागपूर

प्रकाशक :

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९५६१८६५०१९, ९८६०२२२९४१

साहित्य आंगणाली कौशिक

- ❖ आर्थिक विचारांचा इतिहास
- ❖ प्रकाशन क्रमांक : 195
- ❖ ISBN - 978-81-955176-8-8
- ❖ प्रथम आवृत्ती : ऑक्टो.2021
- ❖ © लेखक
- ❖ टाईप सेटिंग:
"प्रसाद क्रिएशन"

❖ ₹ : 350/-

❖ Publishers :

Labhansh Pustkalaya

Ganraj Appartment,

Rajapeth Bus Stop,
JEEVAN VIKAS MAHAVIDYALAYA

DEVGRAM

pur-34

7944

11992

List of Contributors

Editor: Dr. Urmila Dabir, Principal, Rajkumar Kewalramani Mahila Mahavidyalaya, Nagpur.

Associate Editors: Dr Kapil Singhel, Vasantrao Naik Government Institute of Arts and Social Sciences, Nagpur

Dr. Madhavi Moharil, Rajkumar Kewalramani Kanya Mahavidyalaya, Nagpur

Poetry

1. Ulysses: Mr Nitesh Telhande, Saibaba Lokprabodhan Kala Mahaviyalaya, Wadner, Hinghanghat

2. The Lost Leader: Mr. Amol Ghumade, Priyadarshini Mahaviyalaya, Wardha

3. Dover Beach: Dr Nitin Gohad, Yashwantrao Gudadhe Patil College, Nagpur

4. Up-Hill: Dr Veena Phate, Jawaharlal Nehru Arts, Commerce and Science College, Wadi, Nagpur

5. Pied Beauty: Dr Veena Phate, Jawaharlal Nehru Arts, Commerce and Science College, Wadi, Nagpur

6. Nightingales: Dr Suchita Marathe, Shrimati Binzani Mahila Mahavidyalaya, Nagpur

7. If: Dr Vaishali Meshram, Dr M. K. Umate College of Arts and Commerce, Nagpur

Prose (Essays by Robert Louis Stevenson)

1. El-Dorado: Dr. Kanchan Joshi, Shriniketan Mahavidyalaya, Nagpur

2. Walking Tours: Dr. Yogesh Sarode, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram

3. Child's Play: Dr Megha Ramteke, Dr Madhukarnao Wasnik PWS College of Arts and Commerce, Nagpur

4. An Apology for Idlers: Dr Mahendra Sahare, Lok Mahavidyalaya, Wardha

Study in Novel: David Copperfield

1. Outline and Analysis: Dr. Vinita Virgandham, Bhiwapur Mahavidyalaya, Bhiwapur

2. Characterization- I: Dr. Madhavi Moharil, Rajkumar Kewalramani Kanya MV, Nagpur

3. Characterization- II: Dr. Sobal Rose G. Vellannur, Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. M.H. Wagad Science College, Umrer.

Literary Forms & Terms

Rameshchandra Agarwal, Rajiv Gandhi Mahavidyalaya, Sadak-Arjuni, Gondia.

First Edition 2021

© Editors and Contributors

ISBN 978-81-7192-208-6

List of Contributors

Editor: Dr. Urmila Dabir, Principal, Rajkumar Kewalramani Mahila Mahavidyalaya, Nagpur.

Poetry

- ✓ 1. Go and Catch a Falling Star: Dr. Yogesh Sarode, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram.
- ✓ 2. The Pulley: Dr. Yogesh Sarode, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram.
3. On His Arriving at the Age of Twenty-Three: Dr. Sawan Dharmapuriwar, Vidyasagar Kala Mahavidyalaya, Khairi, Ramtek.
4. I Prithee Send Me Back My Heart: Dr. Pranjali Kane, Shri Binzani City College, Nagpur.
5. The Grasshopper: Dr. Bipasha Ghoshal, Dhanwate National College, Nagpur.
6. To the Memory of Mr. Oldham: Dr. Anil Dodewar, Mahila Mahavidyalaya, Nagpur.
7. Ode on Solitude: Dr. Bipasha Ghoshal, Dhanwate National College, Nagpur.

Prose (Essays by Addison and Steele)

1. Sir Roger at the Club: Dr. Reanka Roy, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.
2. Sir Roger at His Country House: Dr. Ghizala Hashmi, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.
3. Sir Roger at Church: Mr. Ravindra Pantavane, Vidyasagar Kala Mahavidyalaya, Khairi, Ramtek.
4. Sir Roger in Town: Dr. Manish Chakravorty, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.

Study in Novel: Robinson Crusoe

1. Outline and Characterization: Dr. Sobul Rose G. Vellannur, Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. M.H. Wagad Science College, Umrer.
2. Critical Analysis (Important topics): Dr. Vinita Virgandham, Bhiwapur Mahavidyalaya, Bhiwapur

Stanza Forms & Literary Terms

Dr. Kapil Singhel, Vasanttrao Naik Government Institute of Arts and Social Sciences, Nagpur

First Edition 2021
 © Editors and Contributors
 ISBN 978-81-7192-208-6

Index

Sl. No.	Particulars	Name of the contributor	Page No.
1.	The Christmas Eve: William Blake	Dr. Suman Dharmapuriwar	06
2.	The Highway Beggar: William Wordsworth	Dr. Ghazala Hashmi	11
3.	His Boy: Robert Southey	Mr. Nitesh Telhade	16
4.	The Last Home of Summer: Thomas Moore	Dr. Megha Ramtike	20
5.	I Would I Were a Careless Child: Lord Byron	Dr. Madhavi Moharil	24
6.	Ode to the West Wind: F. B. Shelley	Dr. Pranjali Kane	29
7.	Ode on a Grecian Urn: John Keats	Mr. Santosh Hotchandani	35
8.	Dream Children- A Reverie: Charles Lamb	Dr. Shafiqulla Khan	40
9.	A Bachelor's Complaint of the Behavior of Married People: Charles Lamb	Dr. Yogesh Sarodey	45
10.	On Reading Old Books: William Hazlitt	Dr. Pragya Upadhyaya	49
11.	On the Feeling of Immortality in Youth: William Hazlitt	Dr. Rameshchandra Agarwal	53
12.	Pride and Prejudice-I	Dr. Sobal Rose G. Veliannur	58
13.	Pride and Prejudice-II	Dr. Vinita Virgandham	63
14.	Stanza Forms and Literary Terms	Dr. Kapil Singhel	70

Disclaimer- It is only the compilation of the study material provided by various teachers of English from different colleges affiliated to RTM Nagpur University, Nagpur. Hence the style of writing may differ from teacher to teacher.

125

List of Contributors

Editor: Dr. Urmila Dabir, Principal, Rajkumar Kewalramani Mahila Mahavidyalaya, Nagpur.

Poetry

1. The Chimney Sweeper: **Dr. Sawan Dharmapuriwar**, Vidyasagar Kala Mahavidyalaya, Khairi, Ramtek.
2. The Solitary Reaper: **Dr. Ghizala Hashmi**, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.
3. His Books: **Mr Nitesh Telhande**, Saibaba Lokprabodhan Kala Mahavidyalaya, Wadner, Hinghanghat
4. The Last Rose of Summer: **Dr Megha Ramteke**, Dr Madhukarrao Wasnik PWS College of Arts and Commerce, Nagpur
5. I Would I Were a Careless Child: **Dr. Madhavi Moharil**, Kewalramani Mahila Mahavidyalaya, Nagpur
6. Ode to the West Wind: **Dr. Pranjal Kane**, Shri Binzani City College, Nagpur.
7. Ode on a Grecian Urn: **Mr Santosh Hotchandani**, N.M.D. College of Arts, Commerce, Law and Management, Gondia.

Prose (Essays by Charles Lamb and William Hazlitt)

1. Dream Children- a Reverie: **Dr. Shafiulla Khan**, N.M.D. College of Arts, Commerce, Law and Management, Gondia.
2. Bachelor's Complaint about the Behaviour of Married People: **Dr. Yogesh Sarode**, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram
3. On Reading Old Books: **Dr Pragyasa Upadhyaya**, Harshendu Late R. Singh (Baba) Vyas College, Kondhan.
4. On the Feeling of Intimortality in Youth: **Rameshchandra Agarwal**, Rajiv Gandhi Mahavidyalaya, Sadak-Arjuni, Gondia.

Study in Novel: Pride and Prejudice

1. Outline and Characterization: **Dr. Sobal Rose G. Veliannur**, Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. M.H. Wagad Science College, Umree.
2. Critical Analysis (Important topics): **Dr. Vinita Virgandham**, Bhiwapur Mahavidyalaya, Bhiwapur

Novel Forms & Literary Terms

Dr. Kapil Singhel, Vasantirao Naik Government Institute of Arts and Social Sciences, Nagpur

First Edition 2021

© Editors and Contributors

ISBN 978-81-7192-208-6

Sri Aurobindo: A Great Nationalist during Indian Freedom Struggle

Dr. Yogesh M. Sarode
 Assistant Professor and Head
 Department of English
 Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram (M.S.)
 E-mail: yogeshsarode@gmail.com, Mob. No. 9423603765

Abstract

Sri Aurobindo, an Indian nationalist, the Prophet of Indian Nationalism and Renaissance is best known for his philosophy on human evolution and Integral Yoga. He joins the National Freedom Movement in 1907 and associates himself with Journals and periodicals like the 'Jugantar', 'the Bande Mataram' and the 'Karmayogi' through which he makes stern criticism of the British imperialism by preaching the gospel of militant nationalism. Hence an honest effort has been made through this article to focus on various aspects of Sri Aurobindo's life and work that inspire the masses for the yeoman's service of the nation.

Key Words: Nationalist, Freedom, Political, Spiritual, Philosophy.

Introduction

Sri Aurobindo (15 August 1872 – 5 December 1950) is an Indian philosopher, yoga guru, maharishi, poet, and Indian nationalist. He joins the Indian movement for independence from British colonial rule till 1910 and is one of its influential leaders. He then becomes a spiritual reformer, introducing his visions on human progress and spiritual evolution. He proves himself one of those radical leaders of the early 20th century who transforms Indian Nationalism into a mighty mass movement. The influence of Sri Aurobindo to contemporary Indian political thought may appropriately be concised under four titles: His idea of spiritual patriotism and mysticism of nation; his description of the epitome of whole liberty from foreign law; his role to the theory of refuse and passive confrontation and finally his dream of the high role that India is intended to play in world businesses and his ideal of human harmony. The foundation of political philosophy of Aurobindo is his perception of mystical nationalism and the divinity of the nation. Aurobindo provides an element of spiritualism to nationalism.

Aurobindo studies for the Indian Civil Service at King's College, Cambridge, England. After returning to India he takes up various civil service works under the Maharaja of the Princely state of Baroda and becomes increasingly involved in nationalist politics in the Indian National Congress and the budding revolutionary movement in Bengal with the Anushilan Samiti. He is arrested in the aftermath of a number of bombings linked to his organization in a public trial where he faces charges of treason for Alipore Conspiracy. Sri Aurobindo is convicted and imprisoned for writing articles against British colonial rule in India. He is released when no evidence can be provided during the trial. During his stay in the jail, he goes through mystical and spiritual experiences, after which he moves to Pondicherry, leaving politics for spiritual work. At Pondicherry, Sri Aurobindo develops a spiritual practice called Integral Yoga. The central theme of his vision is the evolution of human life into a divine life in divine body. He believes in a spiritual realisation that not only liberates but transforms human nature, enabling a divine life on earth. In 1926, with the help of his spiritual collaborator,

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

December-2021

ISSUE No- (CCCXXXIII) 333

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

वैदर्भीय साहित्यधारा

शोधनिबंध विशेषांक

२०२१

- संपादक -

डॉ. अजय चिकाटे

डॉ. विजय राऊत

This Journal is indexed in :

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	मुक्तिबोधानी दीर्घ कविता	डॉ.कोमल वि. ठाकरे	1
2	वैदभीय प्रजाप्रिय प्रथम राज्यकर्ती-नागनिका	डॉ.गणेश चव्हाण	8
3	राष्ट्रसंताच्या पोवाड्यातील ग्रामोख्याराची सुत्रे	डॉ. प्रवीण फारंजकर	11
4	रवींद्र शोभणे यांच्या दोन कादंबऱ्या	प्रा.डॉ.अनिल बोपधे	16
✓5	वैदभीय कथाकार: सवानंद देशमुख	डॉ.प्रनीष घारपुरे	20
6	ग्रामीण कादंबरी: स्वरूप आणि आशय	डॉ. सुधीर बब्रुवान मोरे	24
7	यशवंत मनोहर यांच्या जीवनायन आणि वामन निंबाळकर यांच्या महायुद्ध या काव्यसंग्रहातील आशयाचे वेगळेपण	प्रा. डॉ. प्रशांत रामदासजी राऊत	28
8	कुसुमावती देशपांडे यांचे ललित निबंध लेखन	डॉ. मंगला डाहाट	33
9	वैदभीय स्त्रीचे नेतृत्वकर्णारी 'धग' कादंबरीतील कौतिक	प्रा. सतीश एस.कर्णासे	38
10	झाडीपट्टीतील 'बहिणाबाई' : कवयित्री अंजनाबाई खुणे	डॉ.पद्माकर डिगांबर वानखडे	42
11	'आकांत' कारबाबारान मडावी - एक परिवर्तनवादी आदिवासी साहित्यिक	श्री सूर्यभान डोंगरे	47
12	आधुनिक मराठी साहित्यातील स्त्री चळवळीचे स्वरूप	डॉ. स्मिता प्र. खोडे	52
13	झाडीपट्टी नाट्यशास्त्राच्या दरबारातील प्रथितयश कलावंतांची मांदियाळी	डॉ. धनराज एन खानोरकर	57
14	राघववेळ : एक आकलन	डॉ. नरेंद्र इन्वर घरत	62
15	निखान्यांच्या पाऊस पाडणारा वैदभीय कवी : जावेद पाशा	डॉ. कविता मुरारीलाल राजाभोज	67
16	वैदभीय कविता आणि कवी	प्रा. भोजराज व्ही. बोदले	73
17	सटवाई : ग्रामीण व्यवस्थेचे धगधगते वास्तव उलगडणारा कथासंग्रह	डॉ. कैलास वानखडे	76
18	झाडीपट्टीतील दंडार लोकनाट्य - स्वरूप आणि विकित्सा	डॉ. शरद जे. मेश्राम	83
19	गिरीश सपाटे यांची कविता : मर्मबंध ते काळोख गडद होत बाललाय...	डॉ.अशोक भक्ते	87

वैदर्भीय कथाकार: सदानंद देशमुख
डॉ. प्रवीण घारपुरे

सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम
ता. नरखेड, जि. नागपूर, E-mail- pgharpure76@gmail.com

सारांश:

मराठीतील कथा साहित्याला प्राचीन काळापासून एक समृद्ध परंपरा लाभलेली आहे. मराठी साहित्यातील या कथाप्रवाह आताच्या दृष्टीने काळानुरूप बदलतही केलेला दिसून येतो. या साहित्य प्रवाहाचे कालखंडानुरूप जागतिक बदलते स्वरूप आपणास सहजपणे आकलन होते. त्यामुळेच मराठी कथेचे प्राचीन, अर्वाचीन आणि समकालीन कथा साहित्यिकांचा कालखंड दिसून येतो. तसेच कथेच्या रचना कौशल्यावर वेधिलेकालखंडानुरूप परिणाम झालेला आहे. १९९० नंतरच्या समकालीन साहित्याचा विचार केला तर असे दिसून येते की, यापूर्वीचे ज्येष्ठ लेखक ज्या प्रमाणे कथालेखन करीत आहेत, त्याचप्रमाणे काही नवोदित कथालेखकही कथालेखन करीत आहे. त्यामध्ये अजय पवार, आसाराम नोमटे, किरण गुल, जी के ऐनापुरे, मिलिंद बोकील, समर खडस, प्रजा दया पवार, नीरजा, प्रतिमा जोशी, किरण येने, मोनिका गजेंद्रगडकर, सदानंद देशमुख, बालाजी सुतार, शिल्पा कांबळे, प्रणव सच्चदेव, ऋषिकेश गुं, मनस्विनी लता रवींद्र वासावळ्या अनेक कथालेखकांनी कथालेखन केले. या प्रस्तुत शोधनिबंधातून वैदर्भीय कथाकार सदानंद देशमुख यांच्या 'महामूट' या कथासंग्रहातील कथांच्या माध्यमातून त्यांनी वर्तमान ग्रामीण समाजाचे ने भेदक चित्रण केले आहे. त्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

कीशब्द: शेती, शेतकरी, शेती समस्या, कौटुंबिक व्यवस्था.

प्रस्तावना:

मराठी साहित्यातील विविध साहित्यप्रवाहांमध्ये प्रामुख्याने कविता, कथा, नाटक आणि कादंबरी या प्रमुख साहित्यप्रवाहांचा विचार करावा लागतो. यामध्ये विशेषता कथा या नाट्यप्रकाराला फार प्राचीन परंपरा लाभलेली आहे. अगदी प्राचीन साहित्यातील महानुभाव पंथातील घोड्या नोटींपासून तर पौराणिक स्वरूपाच्या नोटी सांगले हा जणू एक प्रकारचा खंड होता. या खंडातून जी कथा सांगितली जायची, त्यामध्ये एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीला उल्लेख करण्याचे, मनोरंजन करण्याचे किंवा काही मार्मिक उपदेश करण्याचे कार्य पार पाडल्या जात होते. परंतु कालांतराने या कथेचे विविध स्वरूपांतरे आपणास बघायला मिळतात. कथात्मक साहित्यात लेखक कल्पित वास्तवाची निर्मिती करित असतो. या कल्पित वास्तवात स्थलकालबद्ध वातावरणात प्राप्ते, घटना घडवीत असतात. या कल्पित वास्तवाचा प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध असेलच असे नाही. लेखकाची जीवनदृष्टी त्याचा अनुभव व त्यातून कल्पित वास्तव निर्माण होते. याच घटनाप्रवाहातून कथेचे कथानक आकार घेत असते म्हणूनच सुधा जोशी म्हणतात, "अनुभवार्थ आशयसूत्र, कथानक, पात्र, वातावरण, निवेदन व भाषा अशी घटक एकत्र येऊन कथा साहित्याची निर्मिती होत असते. या कथेचे कालखंडानुरूप आशयविश्व बदललेले दिसते. त्यातूनच नवकथेचा किंवा समकालीन कथेचा एक वेगळा आविष्कार झालेला दिसतो. अशा या समकालीन कथाकारांमध्ये सदानंद देशमुख हे कथालेखक प्रथितयश वैदर्भीय कथाकार आहेत. वैदर्भीय मातीचा गुण असलेला आणि वर्तमान ग्रामीण जीवनाचा अगदी सूक्ष्म निरीक्षणातून वेध घेत तो अनुभव लेखणीतून समजणे उत्तरविणारा हा लेखक आहे. सदानंद देशमुख यांनी सर्वत्र साहित्यप्रकारात लेखन केले. कविता, कथा, कादंबरी, ललित लेखसंग्रह असे चौफेर लेखन करणाऱ्या सदानंद देशमुख यांच्या 'वारोमास' या कादंबरीला २००४ चा साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त झाला आहे. तसेच 'अंधारवन', 'लक्षांड', 'उठावण', 'महामूट', 'रगडा', 'खुंदळपास' आणि 'भाभूळगाव' हे ग्रामीण भावविश्व रेखाटणारे कथासंग्रह, 'बावळ्या' हा कवितासंग्रह, 'तहान', 'वारोमास' या कादंबऱ्या आणि 'भेळवण' हा ललितलेखसंग्रह प्रसिद्ध आहे. सदानंद देशमुख यांनी ग्रामीण कथा महाराष्ट्रातील शेती समस्या, शेतकऱ्यांचे जीवन, कष्टकरी, शेतकरी आणि कौटुंबिक जीवनातील समस्या यांचा जाणीवपूर्वक शोध घेणारी आहे. तेव्हा सदानंद देशमुख यांच्या 'महामूट' या कथासंग्रहातून अविष्कृत होणाऱ्या परिल सर्व जीवन जाणिवांचा शोध प्रस्तुत शोधनिबंधातून घेण्याचा प्रयत्न आहे.

Impact Factor 5.604
www.sjifactor.com

p-ISSN 2454-7409
e-ISSN 2582-5305

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र व
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद यांचा संयुक्त उपक्रम

वर्ष सातवे अंक पहिला जानेवारी २०२२

Vol. 7 Issue 1

Jan. 2022

Regular Issue

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

MPSP

www.researchjournal.net.in
www.indiramahavidyalaya.com

**Peer Reviewed Annual National Indexed Research Journal
in Marathi
Published as per UGC (India) Guidelines**

मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती व अस्मिता जोपासणारे
मराठी विषयाचे प्राध्यापक, संशोधक आणि अभ्यासक यांच्या
संशोधनकार्याला चालना देणारे वार्षिक

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

अनुक्रमणिका

१	वसाहतिक काळातील शिवली साहित्याचे योगदान	डॉ. अतुल नारायण शीरे	५-७
२	मुस्लीम धर्मातील भक्ते विमुक्त	सी. विजयालक्ष्मी देवगोळी मार्फदसौंक: डॉ. मनीषा नेसरवार	८-१३
३	लिखित भाषेना कडा	डॉ. अनंता मधुसुंदर कस्तुरे	१४-१७
४	नीळे आणि दलित वाङ्मय: एक तौलनिक विचार	प्रा. डॉ. विजयकुमार खंगरे	१८-२२
५	हिंदू-मुस्लिम संघर्षाचे विदाक चित्रण : इधन	प्रा.डॉ. नरसिंग कदम	२३-२५
६	घर्मेकर स्त्री - फारल आणि आज	प्रा. डॉ. विठ्ठल नामदेव शेठे	२६-२९
७	'द्वैतसाध' कादंबरीतील सहकारणे चित्रण	प्रा. अरुण बळीराम पडघन	३०-३३
८	आदिवासी कवीपत्री : एक आकलन	डॉ. पौनाशी बन्हाटे	३४-३८
९	समकालीन मराठी कवेचे स्वरूप	डॉ. प्रवीण घारपुरे	३९-४३
१०	तुकारामांच्या अभंगातील तत्त्वज्ञान	प्रा. डॉ. मिलिंद कांबळे	४४-४७
११	महिलेपंजर अत्याचार कल्पनांच्याने भाडस की मानसिक विकृती !	प्रा. वझे दिलीप महादू	४८-५२
१२	नारायणदेवाचे विधीनाटय	जेहेस्ना सखाराम राव	५३-५९
१३	आनेबन्करी चळवळीचा खंय दुस्कर्ता पामनराय फर्डेक	प्रा. डॉ. संगीता मुंडे	६०-६४
१४	संगणक आणि मराठी भाषा	प्रा. डॉ. शिवाजी पाटील	६५-६८
१५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे जीवन शिक्षणवैपलक विचार	प्रा. डॉ. संतोष विष्णू चतुर्	६९-७२
१६	संत तुकाराम महाराज यांचे समतेच्या लढ्यातील योगदान	प्रा. बबन बळीराम अबवडे	७३-७५
१७	महाराष्ट्राची सांस्कृतिक मराठी रंगभूमी : एक आढावा	डॉ. विनोद उत्तमराव भालेराव	७६-८०

समकालीन मराठी कथेचे स्वरूप

डॉ. प्रवीण धारपुरे

सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख

जीवन विनया महाविद्यालय, देवघाम

ता. नरखेड, जि. नागपूर

E-mail- pahaar@rediffmail.com फोननं. 9764572771

सारांश :

मराठीतील साहित्य प्रवाहाला प्राचीन काळापासून ही एक समृद्ध परंपरा लाभलेली आहे. कालप्रवाहात मराठी साहित्यातील प्रवाहाचे आशयाच्या दृष्टीने बदलले स्वरूप आपणारा व्हायला मिळते. या साहित्यप्रवाहामध्ये 'प्राचीन', 'अर्वाचीन' किंवा 'आधुनिक' आणि 'समकालीन साहित्य' हे साहित्य प्रकार दिसून येतात. विशेषता समकालीन साहित्याच्या दृष्टीने विचार करायचा म्हणजे समकालीन हा शब्द मुळात काळाच्या निर्देश करणारा असल्यामुळे त्या काळातील साहित्यकृतीतून आविष्कृत होणाऱ्या जीवन जाणिवेचा शोध लेखक घेत असतो. त्या त्या विशिष्ट काळातील सामाजिक राजकीय आर्थिक आणि अन्य प्रकारच्या समस्या, त्यातील ताण अंतर्विरोध त्या काळातील विचार यांचे प्रतिबिंब साहित्यात उमटताना दिसत आहे. त्यामुळेच मराठी साहित्यात 'प्राचीन', 'अर्वाचीन' आणि 'समकालीन' अशा परंपरा साहित्यात आपणारा मानल्या गेलेल्या दिसतात. १९४५ नंतरच्या साहित्याला समकालीन साहित्य असे नाव देण्यात आलेले आहे. या समकालीन साहित्याचे १९४५ ते १९६० आणि १९६० ते १९८५ असे दोन कालखंड मानले गेले आहेत. याच कालप्रवाहाचा विचार करता समकालीन कथेचे स्वरूप जाणून घेण्याचा प्रयत्न या शोधनिबंधातून करण्यात येत आहे.

कीवर्ड : समकालीनमराठी कथेतील कालखंड, स्थित्यंतरे, स्वरूप

प्रस्तावना :

मराठी साहित्यातील विविध साहित्यप्रवाहामध्ये प्रामुख्याने कवित्त, कथा, नाटक आणि नांदवरी या प्रमुख साहित्यप्रवाहाचा विचार करायला लागतो. यामध्ये विशेषतः कथा हा या काळामयप्रकाराला फार प्राचीन परंपरा लाभलेली आहे. अगदी प्राचीन साहित्यातील महानुभाव पंथातील छोट्या गोष्टीपासून तरपौराणिक स्वरूपाच्या गोष्टी सांगणे हा जणू एक प्रकारचा छंद होता. या छंदातूनच जी कथा सांगितली जायची, त्यामध्ये एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीला उपदेश करण्याचे, मनोरंजन करण्याचे किंवा काही मार्मिक उपदेश करण्याचे कार्य पार पाडल्या जात होते. परंतु कालांतराने याच कथेचे विविध स्थित्यंतरे आपणारा व्हायला मिळतात. कथेत्मक साहित्यात लेखक कल्पित कथावाची निर्मिती करीत असतो. या कल्पित वास्तवात स्थलकालबद्ध वातावरणात पात्रे, घटना घडवीत असतात. या कल्पित वास्तवात प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध असलेला असे माझताही. लेखकाची जीवनदृष्टी, त्यांचा अनुभव यातून कल्पित वास्तव निर्माण होते. याच घटना-प्रसंगातून कथेचे कथानक आकार घेत असते, म्हणूनच सुधा जोशी म्हणतात, "अनुभवार्थ आशयसूत्र, कथानक, पात्र, वातावरण, निवेदन व भाषा अशी घटक एकत्र येऊन कथा साहित्याची निर्मिती होत असते. या कथेचा कालखंड जसा जसा पुढे गेला, तसे तसे कथेचे आध्यात्मिक

मराठवाडा साहित्य परिषद, औरंगाबाद

आणि

विनायकराव पाटील शि. प्र. सं. सं.

कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय,
कन्नड, जि. औरंगाबाद

मराठी विभाग

यांच्या संपुक्न विद्यमाने आयोजित

दोन दिवशीय राष्ट्रीय चर्चासत्र

गेल्या दोन दशकांतील मराठी कथालेखन

(दि. १२ फेब्रुवारी २०२२)

(Special Issue No.105)

Chief Editor

Mr. Pramod P. Tandale

Executive Editor

Prof. Dr. Sunita Shinde

Principal,

Arts, Commerce and science College, Kannad

Co-Editor

Prof. Dr. Ramchandra Kalankhe

HNSD Marathi,

Arts, Commerce and science College, Kannad

Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
17.	डॉ. ज्ञानेश्वर खिल्लारी प्रा. बाळासाहेब गायके	समकालीन स्त्रीवादी कथालेखन	72
18.	प्रा. सुनिल रामराव काकडे	जागतिकीकरण आणि स्त्रियांचे कथालेखन	76
19.	स्वाती संतोषराव भोजने	नव्यदोत्तर स्त्रीलिखित कथालेखन : काही निरीक्षणे	79
20.	दिपक रायभान कारके	समकालीन दलित कथेतील सामाजिक वास्तव	83
21.	डॉ. गणेश मोहिते	मराठी ग्रामीण कथेतील स्थित्यंतरे	88
22.	डॉ. सखाराम डाखोरे	समकालीन आदिवासी कथा	98
23.	डॉ. सरला गोरे	भटक्या विमुक्तांचे कथात्मलेखन	103
24.	विनोद पांडुरंग सिनकर	बबन शिंदे यांची बालकथा	106
25.	स्वामी दत्तात्रय घोबडे	समकालीन काही ग्रामीण कथालेखक	110
26.	डॉ. लिंगप्पा गुळाळे	गेल्या दोन दशकातील लक्ष्यणीय कथालेखक	114
27.	प्रा. डॉ. जनार्दन काटकर	समकालीन कथाकार : सदानंद देशमुख	120
28.	डॉ. प्रवीण धारपुरे	कथाकार सदानंद देशमुख	125
29.	डॉ. बी. जी. श्रीरामे	आसाराम लोमटे : विलक्षण कथालेखक	129
30.	डॉ. रामचंद्र झाडे	आसाराम लोमटे : समकालीन ग्रामवास्तव टिपणारा कथाकार	131
31.	प्रा. डॉ. सुवराज धवडगे	समकालीन मराठी दलित कथा	134
32.	प्रा. कैलास कळकटे	बदलते समाजवास्तव आणि कथालेखिकांच्या लेखनातील स्त्रीप्रतिमा	139
33.	डॉ. ज्ञानेश्वर सखाराम गवळीकर	'भूप' : कथासंग्रहाचा वाङ्मयीन अभ्यास	142
34.	डॉ. समिता जाधव	समकालीनत्व आणि पिवळा पिवळा पाचोळा	145

डॉ. प्रवीण धारपुरे
सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख
जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम
ता. नरखेड, जि. नागपूर

सारांश :

मराठीतील कथा साहित्याला प्राचीन काळापासून एक समृद्ध परंपरा लाभलेली आहे. मराठी साहित्यातील हा कथाप्रवाह आशयास सहजपणे आकलन होते. त्यामुळेच मराठी कथेचा प्राचीन, अर्वाचीन आणि समकालीन कथा साहित्यिकांचा कालखंड विस्तृत येतो. तसेच कथेच्या रचना कौशल्यावरदेखील कालखंडानुरूप परिणाम झालेला आहे. १९९० नंतरच्या समकालीन नवीन कथालेखकही कथालेखन करीत आहे. त्यामध्ये जयंत पवार, आसाराम लोंगटे, किरण गुरव, जी. के. ऐनापुरे, मिलिंद बोर्कर, समर खडस, प्रज्ञा दया पवार, नीरजा, प्रतिमा जोशी, किरण येले, मोनिका गनैद्राडकर, सदानंद देशमुख, बालाजी सुतार, शिल्पा कांबळे, प्रणव सखदेव, ऋषिकेश गुप्ते, मनस्विनी लता रवींद्र वासाखा अनेक कथालेखकांनी कथालेखन केले. या प्रस्तुत प्रवीण समाजाचे जे भेदक चित्रण केले आहे, त्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. या प्रस्तुत शोधकृत: कृषिकेंद्रित जीवन, शेती, शेतमजूर, शेती समस्या, शिक्षण क्षेत्रातील भ्रष्टाचार.

प्रस्तावना :

मराठी साहित्यातील विविध साहित्यप्रवाहांमध्ये प्रामुख्याने कविता, कथा, नाटक आणि कादंबरी या प्रमुख साहित्यप्रवाहांचा विचार करावा लागतो. यामध्ये विशेषतः कथा या वाङ्मयप्रकाराला फार प्राचीन परंपरा लाभलेली आहे. अगदी होता. या छंदातून ही कथा सांगितली जायची, त्यामध्ये एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीला उपदेश करण्याचे, मनोरंजन करण्याचे बराचसा मिळतात. कथात्मक साहित्यात लेखक कल्पित वास्तवाची निर्मिती करीत असतो. या कल्पित वास्तवात स्थलकालबद्ध वातावरणात पात्रे, घटना घडवून असतात. या कल्पित वास्तवाचा प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध असेलच असे नाही. लेखकाची शैल्युद्देश्ये त्याच्या अनुभव व त्यातून कल्पित वास्तव निर्माण होते. याच घटनाप्रसंगातून कथेचे कथानक आकार घेत असते म्हणूनच तुषा जोशी म्हणतात, "अनुभवार्थ आशयसूत्र, कथानक, पात्र, वातावरण, निवेदन व भाषा अशी घटक एकत्र येऊन कथा साहित्याची निर्मिती होत असते. या कथेचे कालखंडानुरूप आशयविश्व बदललेले दिसते. त्यातूनच नवकथेचा किंवा समकालीन कथेचा एक वेगळा आविष्कार झालेला दिसतो. अशा या समकालीन कथाकारांमध्ये सदानंद देशमुख हे कथालेखक प्रथितपणाने वैदभीय कथाकार आहेत. वैदभीय मातीचा गुण असलेला आणि वर्तमान ग्रामीण जीवनाचा अगदी सुक्ष्म निरीक्षणानेच घेत तो अनुभव लेखणीतून सकसपणे उतरविणारा हा लेखक आहे. सदानंद देशमुख यांनी सर्वच साहित्यप्रकारात लेखन केले. कविता, कथा, कादंबरी, ललित लेखसंग्रह असे चौफेर लेखन करणाऱ्या सदानंद देशमुख यांच्या 'बारोमास' या कादंबरीला २००४ चा साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त झाला आहे. तसेच 'अंधारवन', 'लचांड', 'उठावण', 'महालूट', 'रगडा', 'कुंदळघास' आणि 'गाभूळगाभा' हे प्रामाण्य भावविश्व रेखाटणारे कथासंग्रह, 'गावकळा' हा कवितासंग्रह, 'तहान', 'बारोमास' या कादंबऱ्या आणि 'मेळवण' हा ललितलेखसंग्रह प्रसिद्ध आहे. सदानंद देशमुख यांची ग्रामीण कथा महाराष्ट्रातील शेती समस्या, शेतकऱ्यांचे जीवन, कष्टकरी, शेतमजूर आणि शिक्षण व्यवस्थेतील भ्रष्टाचार यांचा जाणीवपूर्वक शोध घेणारी आहे. तेव्हा सदानंद देशमुख यांच्या 'लचांड' या कथासंग्रहातून अविष्कृत होणाऱ्या वरील सर्व जीवन जाणिव्यांचा शोध प्रस्तुत शोधनिबंधातून घेण्याचा प्रयत्न आहे.

75
आज़ादी का
अमृत महोत्सव

राष्ट्रीय संगोष्ठी
NATIONAL CONFERENCE

भारतीय भाषाओं में लोक साहित्य
आज और कल

FOLK LITERATURE IN INDIAN LANGUAGES
TODAY AND TOMORROW

Abstracts

(Hindi, English, Gujarati, Marathi, Urdu)

27-29 January 2022

REGIONAL INSTITUTE OF EDUCATION

(NAAC Accredited A+ Grade Institute)

(NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING, New Delhi)

Shyamla Hills, Bhopal - 462 002 (M.P.) India

<https://www.riebhopal.nic.in>

S.No.	Title	Author / Co-Author	Page No.
186	'आदिवासी लोकसाहित्यातील पारंपारिक सांगीनृत्यनाट्य : बोंहाडा'	प्रा. डॉ. रुपेश नरहरी कऱ्हाडे	116
187	लोकगीतातून व्यक्त होणारी मिथके	प्रा. डॉ. सुनिल गणपत घनकुटे	117
188	लोकसाहित्यातील लोकगीते	डॉ. प्रवीण धारपुरे	117
189	भुलाबाईंच्या लोक गीतातील स्त्री जीवन	डॉ. संदीप ठाकरे, डॉ. नितीनकुमार जानबाजी रामटेके	118
190	शाहीपट्टी दंडार: लोकनृत्य की लोकनाट्य	श्री योगेश निमगडे	118
191	लोकसाहित्य आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक घोरणातील (२०२०) काही मुलभूत तत्वांची परस्परपूरकता	भाग्यश्री राजेंद्र रेडेकर	119
192	राष्ट्रबंधणीत लोकसाहित्यातील लोकतत्वांची भूमिका: एक आकलन'	डॉ. युवराज मानकर	119
193	मराठी दलित लोकवाङ्मयाच्या ओवीगीतातील 'अक्षर' आवेडकर	अॅड. राजेंद्र सातूरकर	120
194	लोकसाहित्य संशोधन : स्वरूप आणि अडचणी.	डॉ. प्रमोद भीमराव गारोडे	121
195	लोकसाहित्यातील वस्तुनिष्ठता	डॉ. विसिंद नामदेवराव मिलपवार	122
196	बेळगाव जिल्ह्यातील लोकविधीतून व्यक्त होणारा निसर्गाप्रतीचा पूज्यभाव	डॉ. पुषाली कदम	122
197	विदर्भातील शाहीबोली लोकगीतातील सौंदर्यबोध	डॉ. नितीनकुमार जानबाजी रामटेके	123
198	प्रकृतिविज्ञान आणि लोकसाहित्य : एक अनुबंध	डॉ. संगीता खुरद	124
199	اردو میں گیت گوئی کی روایت	ارشاد	126
200	ہندوستانی لوک ادب اور تعلیم میں اس کی اہمیت	ترانہ دانی	127
201	لائسن تقیر اور لوک گیت باؤل	خالد محمد زبیر	128
202	لوک گیتوں کے فروغ و تحفظ میں آل اظہار یار پور کا کردار	نوشاد علی انصاری	129
203	ریاض میں ادبی آرٹ سرگرمی پر مبنی آموزش کا منصوبہ	امیر حسین	130
204	قوی نیکی میں مٹھلا بیننگلز کا کردار اور امکانات	سید محمد کبیر اللہ	131
205	لوک گیت اور خواتین	ڈاکٹر نجم افروز	133
206	لوک ادب اور اساطیر کا آغاز و ارتقاء	Ms. Shabana Moazzam Mr. Shah Alam Khan	134
207	کیرال میں لوک فن	Dr. Sakkeer V	135
208	لوک (مقامی) ادب کے ذریعے اقدار کی نشوونما	ڈاکٹر حرم ناز	136
209	لوریوں میں نسائی کردار کا بدنامی نظر بنانا	Shazia Tamkeen	137

लोकगीतांतून व्यक्त होणारी मिथके

प्रा. डॉ. सुनिल गणपत घनकुटे (सहाय्यक प्राध्यापक, मराठी विभाग)
अगस्त कला, वाणिज्य व दादासाहेब रूपवते महाविद्यालय, अकोले, ता. अकोले, जि. अहमदनगर

RIE/BPL/NCFLM

'लोकगीतांतून व्यक्त होणारी मिथके' या शोधनिबंधातून लोकगीत हे लोकसाहित्याचेच एक अंग आहे. लोकगीत हे फक्त पिढीकडून पुढील पिढीकडे मौखिक परंपरेने संक्रमित होत जातात. लोकगीतांतून स्त्रीमनाची, त्या त्या समाजाची संस्कृती अर्थाने होत जाते.

'मिथ' या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ 'पवित्रकथा' असा आहे. 'मुखावाटे जे काही उच्चारले गेलेले असेल ते' अशा अर्थाच्या 'मुथवोस' ग्रीक शब्दापासून इंग्रजी 'मिथ' हा शब्द बनला आहे. 'मुथवोस' म्हणजे कथा असाही अर्थ प्रतिबिंबित होऊन कथाही 'मिथ'क्या ठरत गेली. या कल्पनात्मक कथा देवांच्या, देवतांच्या, वीरनायकांच्या, अतिमानवी शक्तीने भारलेल्या असतात. या प्राचीन काळात मिथ-मिथक-पुराणकथा असे म्हणता येईल. याच कथांना प्रत्येक मानव समूहाच्या धार्मिक कार्यांचे प्रतिबिंब म्हणून ओळखता जातात. म्हणूनच या सारख्या कथांचा संबंध सामाजिक जीवनाशी जोडलेला आहे. हे विशेषत्वाने म्हणावे लागेल.

लोकगीतांतून व्यक्त होणारी मिथके ही, लोकसंस्कृतीचे द्योतक असून, ती पिढ्यान्पिढ्या जपण्याचे काम मिथकांच्या रूपाने करते आहे. ही मिथके देव, प्राणी, पशू, पक्षी यांच्या रूपाने लोकगीतांतून येऊन, मिथकांच्या रूपाने मानवी जीवनाचा, नागवनाचा उहापोह घेतला जात असतो.

लोकसाहित्यातील लोकगीते

डॉ. प्रवीण घारपुरे (सहयोगी प्राध्यापक)

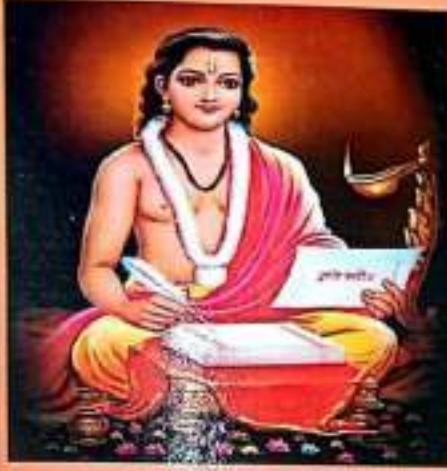
मराठी विभागप्रमुख, जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम, ता. नरखेड, जि. नागपूर (महाराष्ट्र) ४४१२०१

RIE/BPL/NCFLM

सामुदायिक भावनेच्या उत्कट आविष्कारातून निर्माण झालेल्या लोकगीतांची परंपरा भारतात अतिप्राचीन काळापासून प्रचलित आहे. अशा लोकगीतांची परंपरा ही मौखिक असून त्यातील जिवंतपणा मानवी जीवनाच्या विविध अंगावर मोजके पण नसलेले असे भाष्य करण्याची कुशलता आणि वाद्.मयानंद देणारी रसिकता व समाज दर्शन घडविणारी ही लोकगीते लोकसाहित्याचा आत्माच म्हणावा लागेल अशी आहे. सामान्य लोकांच्याकडून मनाच्या उत्कट अवस्थेतून आणि स्मृतीतून अशा लोकगीतांचा जन्म झाला. या लोकगीतांच्या निर्मितीच्या संदर्भात ना. रा. शेंडे म्हणतात, "लोकगीते तर लोकसाहित्याचा आत्मा आहे. ती आत्मपिडातून रुजवणारे विविध भावनिर्झर आणि त्यांची लकाकी मनुष्य मात्रांच्या जीवन प्रणालीचे व प्रवृत्तीचे आणि प्रवृत्तीचे प्रभावी द्योतक ठरतात. शून्यातून ध्वनी निर्माण झाला, त्यातून अक्षरे निनादली, अक्षरांनी शब्द बनला आणि शब्दांनी आकार घेऊन एक वेगळे रूप प्रकट केले. त्यातच 'मनुष्य', 'मानव' व्यक्त झाला आणि त्याने आपल्या सहजस्पर्श भावनांद्वारे शून्याचा आविष्कार घडवला. त्या आविष्कारात लोकगीतांचा जन्म झाला. तो संगीतबद्ध झाला. त्याने वाक्यरचना घेतल्यामय केले." अशी स्वाभाविकपणे लोकगीतांची निर्मिती झालेली दिसून येते. प्रस्तुत शोधनिबंधातून लोकगीतांची निर्मिती झाल्यानंतर ती कोणत्या स्वरूपाची होती, समाजामध्ये राहणाऱ्या माणसांवर लोकगीतांचा कसा प्रभाव होता आणि त्यातून समाजमनाची जडणघडण कशी झाली याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

ISBN - 978-93-91305-33-8

संत साहित्य, कार्य : चर्चा व चिंतन

संपादक
प्रा. डॉ. पंकज शं. वानखेडे

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	संत मीराबाई	डॉ. प्रमोद परदेशी	1
2	श्रीचक्रधर स्वामींचा स्त्रीवादी विचार	प्रा. डॉ. किरण प्रभाकर वाघमारे	7
3	संत मुक्ताबाईची अभंगवाणी	डॉ. प्रवीण घारपुरे	12
4	संत नामदेवांच्या अभंगातील सामाजिक विचार	प्रा. डॉ. डिंगोळे बालाजी विठ्ठलराव	22
5	संत नामदेव यांच्या अभंगातील कृष्णभक्ती	डॉ. अण्णा प्र. वैद्य	29
6	भक्ती तत्वज्ञानाचा वारकरी - संत सावता माळी	प्रा. महेंद्र खुशालगीर गिरी	39
7	संत चोखामेळाच्या अभंगातील भक्तिभाव	डॉ. श्याम मु. जाधव	45
8	विठ्ठलाचा चोख उपासक संत चोखामेळा	प्रा. डॉ. एकनाथ वैजनाथ भिंगोले	49
9	संत साहित्यातील संत चोखामेळा यांचे "समतावादी विचार"	प्रा. डॉ. मंदाकिनी मेश्राम	56
10	संत चोखामेळा यांच्या अभंगांतील आर्थिक विचारांचे स्वरूप	प्रा. डॉ. गणेश शिवाजी मारेवाड	60
11	समर्थ रामदासांचे कार्य व कर्तृत्व : एक संक्षिप्त आढावा (सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, वाङ्मयीन असा सर्वांगीण दृष्ट्य विचार)	प्रा. डॉ. चंद्रशेखर सुधाकर देवघरे	66

संत मुक्ताबाईची अभंगवाणी
डॉ. प्रवीण घारपुरे

मराठी विभाग प्रमुख जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम
ता. नरखेड, जि. नागपूर—४४१३०२
ई-मेल : pgharpure76@gmail.com

प्रस्तावना:

तेराव्या शतकात वारकरी संप्रदायात आपल्या नावलौकिकाने सुप्रसिद्ध असलेली मुक्ताबाई ही विठ्ठलपंत व रूक्मिणी यांच्या उदरी जन्मास आलेले एक कन्यारत्न होय. निवृत्तीनाथ, ज्ञानदेव, सोपानदेव यांची ती धाकटी बहीण होय. तिचा आध्यात्मिक अधिकार कौटुंबिक अधिकार, सांप्रदायिक पातळीवरचा अधिकार लक्षात घेता असे म्हणावेसे वाटते की, निवृत्तीनाथ, ज्ञानदेव आणि सोपानदेव हे मुक्ताबाईचे भावंडे होते. याचे कारण एका छोटयाशा सणकांडीने कुटुंबातील कर्त्या स्त्रीप्रमाणे घराची जबाबदारी स्वीकारली. आईच्या मायेने आपल्या भावंडांना आधार दिला. मुक्ताबाईचा स्वभाव अगदी फटकळ आणि सडेतोडपणे उत्तर देणारा तरी त्यातही मार्मिकता होती. म्हणून ज्ञानियाचा राजा असलेल्या ज्ञानदेवाला सुद्धा ती उपदेश करणारी ठरली. अशा या मुक्ताबाईचा जन्म शके १२०१ मध्ये औरंगाबाद जिल्हयातील आपेगाव येथे झाला.

निवृत्तीनाथासारख्या परमयोगी असलेल्या भावाचे गुरुत्व लाभले. त्यामुळे मुक्ताबाईची गुरुपरंपरा—आदिनाथ—मत्स्येन्द्रनाथ—गोरक्षनाथ—गहिणीनाथ—निवृत्तीनाथ—मुक्ताबाई अशी आहे.

आई—वडीलांनी देहांत प्रायश्चित घेतल्यानंतर तिचा सांभाळ निवृत्तीनाथादी भावंडांनी केला. आपल्या जीवनात संन्याशाची मुले म्हणून आलेल्या कटू अनुभवातून मुक्ताबाई मोठी होऊ लागली. जशी ती देहाने मोठी झाली तशीच विचारानेही. एकदा नित्याप्रमाणे ज्ञानदेव—निवृत्तीनाथ भिक्षा मागण्यासाठी गावात रणरणत्या उन्हात फिरतांना त्यांची सावली पूजेचे तबक घेऊन जाणाऱ्या पूजाऱ्यावर पडली. शुद्राहून शुद्र असलेल्या बहिस्कृतांची सावली पडली म्हणून तो कर्मठ ब्राह्मण खवळला आणि अभद्र असे बोलू लागला. तेव्हा

ISSN 2394-5303

प्रिंटिंग एरिया®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Revised Edition

Editor
Dr. Bapu G. Gholap

INDEX

01) Protagonist's Pursuit Of Individuality In Aravind Adiga's The White Tiger Dr. Harneet Kaur Bhatia, Rajnandgaon, (Chhattisgarh)	10
02) PERSONALITY TRAITS AND STRESS AMONG POLICE PERSONNEL Dr. Kamaljeet Bhatia, Indore	14
03) Violation of Human Right in India during Corona Pandemic Pranali N. Ingole, Devgram	20
04) Dr. Sarvapalli Radhakrishnan: Educational Philosophy Dr. Y. P. Gaur, Aligarh	24
05) CRITICAL ANALYSIS OF NATIONAL SCHEDULED TRIBES FINANCIAL DEVELOPMENT ... Shri. Amol Bhikaji Ghukse & Prof. Pramod P Deo, Aurangabad	29
06) TO STUDY THE THERMOELECTRIC POWER OF SILVER AND OXYGEN ION ... Dr. GIRI M.A., Dist. Nanded, (MS)	36
07) Perception of teachers towards quality management practices in higher ... Ms. Priya Johry & Dr. Akanksha Singh, Allahabad	39
08) Management of E-Waste Strategy in the Indian Scenario: An Introduction Mohammad Imran, Sri Ganganagar (Raj.)	45
09) Gender : In Equality in Three Gender and Criticism Gautam Baliram Pradhan, Aurangabad	51
10) Integral Education: The Gateway of Life Divine Dr. Rakhi & Dr. Nidhi Gulati, Lucknow	55
11) Effectiveness of emotional intelligence training programme on stress ... Rojalin Sahoo & Dr. Meenakshi Chaturvedi, Bhopal, India	58
12) Role of Pranayama During COVID 19 Pandemic Sapkal R. R., Dist. Jalna	65
13) AIR AND NOISE POLLUTION CONTROL MECHANISM IN INDIA : AN OVERVIEW Dr. Raj Kumar Upadhyay & Dr. (Mrs.) Sangita Upadhyay, Meerut (U.P.)	67

City. *Procedia- Social and Behavioural Sciences*, 31, 25-27.

4. Naik, K.D. (2012). An analytical study of Job Stress of the Police Personnel at Waghodiya Police Station in Vadodara City. Paper presented at Ninth AIMS International Conference on Management (1-4 January 2012) FLAME, Pune, India.

5. Anand, J. (2011). Work-related stress leads to suicide among police. *Hindustan Times*, New Delhi.

6. Kokkinos, C.M. (2007). Job stressors, personality and burnout in primary school teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 77 (1), 229 – 243

7. Martin, B. (2006). Stress and Personality. Retrieved July 02, 2010, from [http://psychcentral.com/lib/2006/stress-and-personality/Maslach Burnout Inventory. Work and Stress, 11\(1\), 94-100](http://psychcentral.com/lib/2006/stress-and-personality/Maslach Burnout Inventory. Work and Stress, 11(1), 94-100).

8. Furnham, A. & Crump, J. (2005). Personality Traits, Types, and Disorders: An Examination of the Relationship between Three Self-Report Measures. *European Journal of Personality*, 19, 167-184.

□□□

Violation of Human Right in India during Corona Pandemic

Pranali N. Ingole
Department of Sociology,
Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram

Abstract

Since the outbreak of Covid-19 the whole world has shattered. Each and every sphere of human life is affected and facing new challenges. In the Covid-19 pandemic, human rights of every person around the globe have proved to be a challenging task. India is not exception for this. There are number of example of the violation of human rights of the people during pandemic. In India also the COVID-19 crisis became a brutal reminder of the importance of ensuring lasting progress with respect to social rights enjoyment. In this connection the purpose of this paper is to shed light on the most prominent human rights violations during the COVID-19 pandemic in India. The pandemic showed in practical terms the indivisibility of human rights. It was highlighting deep economic and social inequalities and inadequate health and social protection systems that require urgent attention. It was found that for the marginalised groups the pandemic exacerbates existing inequalities and vulnerability. In this situation they need support, without their future will be in peril. They must be placed at the centre of future recovery plan and their voices, experiences and need be put at the forefront of policymaking and preparedness plans.

Introduction

Human rights are the basic fundamental rights that we, as humans, are entitled to. Human rights mark everyone as free and equal,

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

December-2021

ISSUE No- (CCCXXXII) 332

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
 Director
 Aadhar Social
 Research & Development
 Training Institute Amravati

Editor:
Dr. Dinesh W. Nichit
 Principal
 Sant Gadge Maharaj
 Art's Comm. Sci Collage,
 Walgaon, Dist. Amravati.

Executive Editor
Dr. Sanjay J. Kothari
 Head, Deptt. of Economics,
 G.S. Tompe Arts Comm. Sci Collage,
 Chandur-Bazar Dist. Amravati

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

38	Evolution of the concept of 'JUSTICE' in the Political Philosophy Prof. Khokale Dadaram Laxman / Prof. Patkar Kalpesh Dilip	181
39	A study on social work Intervention and Right to Education with special reference to some selected communities in Nashik City. Dr. Pratibha B. Pagar / Dr. Manisha P. Shukla	190
40	Municipal Solid Waste Disposal: An issue in Pune city Dr. Vidya Avachat	197
41	Promotion: Effective Tool For Accountable Administration Dr. More Navanath Bhagawan	203
42	समाज माध्यम आणि स्त्रियांवरील मानसिक व भावनिक अत्याचार प्रा. अर्चना रामचंद्र चव्हाण	210
43	किशोरवयीन मुलांच्या आहाराचा त्यांच्या आरोग्यावर होणारा परिणाम प्रा. डॉ. पुनम चौधरी (देशमुख)	213
44	Role of Library and Information Centre in Disaster Management Mr. Kishorsingh R. Chungade	216
45	चम्पारण सत्याग्रहात म.वांधींचे योगदान- एक ऐतिहासिक अध्ययन Dr. Dipak M. Chavan	220
46	स्त्रीयांच्या संदर्भातील चळवळी एक चिकित्सक अध्ययन डॉ. आर. पी. करोडकर,	223
47	वर्तमान पिढीची घुसमट : फेसटो प्रा. डॉ. जनार्दन काटकर	226
48	Priorities for COVID-19 Pandemic: Need of Action for Mental Health Ms. Manisha M. Rakhade	230
49	Intellectual Property Rights- A Boon To Indian Companies Dr. Vaishali P. Fating	238
50	The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in Higher Education Dr. Patil Bhagwan Shankar	242
51	महामारी (कोविड -१९) च्या दरम्यान ऑनलाईन अध्ययन - अध्यापन शिक्षणा मध्ये पालकांची संघिगता Dr. Prashant R. Kamble	250
53	Impact of Online Teaching during the Pandemic of Covid-19 Pranali N. Ingle	257
53	A Study of Contemporary Relevance of Pandit Deendayal Upadhyaya's "Economic Thought" in India Mohar Singh	260

Impact of Online Teaching during the Pandemic of Covid-19

Pranali N. Ingole

Department of Sociology JeevanVikasMahavidyalaya, Devgram

Abstract

Since the outbreak of Covid-19 the whole world has shattered. Each and every sphere of human life is affected and facing new challenges. Education sector is not exception for this. After schools closed, hundreds of million students experienced a dramatic shift of teaching learning process from physical classroom to digital platforms. The response of the schools having good infrastructure and facility to conduct online classes has been doing well. Most of these schools are private school having high fees and the receiver of these types of schools has facilities and aids which necessary for online learning. These students come from privileged background. The schools that have poor infrastructure and facilities are unable to conduct online classes. The receivers of these schools come from under privileged background. In this connection the objective of this paper is to understand the impact of online teaching on students' learning and access to education in India during the pandemic. It is found that there is inequality in technology access and utilization and divide between privileged and underprivileged has increased during the pandemic.

Introduction

The Covid-19 pandemic has thrown everyone life into disarray and caused irreparable damage to every sector all across the globe. Since the outbreak of Covid-19 the whole world has shattered. Each and every sphere of human life is affected and facing new challenges. Education sector is not exception for this. The education sector has been experiencing a devastating situation since the beginning of the pandemic. After schools closed to ensure the health safety of students, hundreds of million students experienced a dramatic shift of teaching learning process from physical classroom to digital platforms either through online teaching methods, government portals, Direct to Home channel and others. The response of the schools having good infrastructure and facility to conduct online classes has been doing well. Most of these schools are private school having high fees and the receiver of these types of schools has facilities and aids which necessary for online learning. These students come from privileged background. The schools that have poor infrastructure and facilities are unable to conduct online classes. The receivers of these schools come from under privileged background. In this connection the objective of this paper is to understand the impact of online teaching on students' learning and access to education in India during the pandemic. The true extend of impact of the covid-19 pandemic on education is yet to be measured but all indications show that it will be severe, since many children are unable to attend school and many are facing the constraints of online learning.

Online Education during the Pandemic in India

The current coronavirus (COVID-19) pandemic is having a profound impact, not only on people's health, but also on how they learn, work and live. Among the most important challenges created by COVID-19 is how to adapt a system of education built around physical schools. At its peak, more than 188 countries, encompassing around 91% of enrolled learners worldwide, closed their schools to try to contain the spread of the virus. In India in March 2020, schools in almost all parts were forced to close their doors due to the emergency of covid-19 pandemic. The academic calendar has been severely disrupted with actual classroom learning being replaced by online learning. According to

684

ISSN 2320 - 0197

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषदेची
तज्ज्ञ परीक्षित यंत्रांधन पत्रिका

अर्थमीमांसा

भारतीय संघ संकेत १९४४

(जुलै-डिसेंबर २०२२ / खंड १४, अंक २)

कोविड महामारी आणि भारतीय अर्थव्यवस्था

Women's Empowerment in Maharashtra: Evidence from NFHS-5

Analyzing The 2008 Subprime Crisis through the Lens of Schumpeter's
Innovation Theory

कार सिद्धांतांचे प्रायोगिक तत्त्वपरिमेय विश्लेषण

गतर्षी ग्राहू महाराष्ट्राचे औद्योगिक व व्यापार विकास धोरण

भारतीय अर्थव्यवस्थेची ७५ वर्षांनील वाटचाल -

Role of Industrial Development in Indian Economy

भारताचे सेवा क्षेत्र : प्रवेशद्वार आर्थिक वृद्धीचे

ताणसिकीकरणाच्या संदर्भात भारतीय अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप

भारतीय अर्थव्यवस्था : स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी वर्षांनील नवी आव्हाने आणि सलग
संधी

संघ परिषद

४५व्या वार्षिक अधिवेशनाचा अहवाल

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषदेची
तज्ञ परीक्षित संशोधन पत्रिका

अर्थमीमांसा

भारतीय सीर शके १९४४

(जुलै-डिसेंबर २०२२ / खंड १४, अंक २)

□ मुख्य संपादक □

धीरज सु. कदम

□ संपादक मंडळ □

श्रीनिवास खांदेवाले

दि. व्यं. जहागिरदार

प्रतिभा काळमेघ

मुनील शिंदे

आशिष महातळे

□ संपादकीय पत्रव्यवहार □

धीरज सु. कदम

फ्लॉट नं - २०१, श्रीकृपा हाईट्स,

चवंग किराणा जवळ, मानवसेवा नगर,

सेमिनरी हिल्स, नागपूर-४४०००६

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद कार्यकारिणी

(२०२२-२३)

अनुक्रमणिका

- ◆ कोरोना महामारी आणि भारतीय अर्थव्यवस्था
- विनोद गावंडे १
- ◆ Women's Empowerment in Maharashtra:
Evidence from NFHS-5
- Aparna Samudra १३
- ◆ Analyzing The 2008 Subprime Crisis through
the Lens of Schumpeter's Innovation Theory
- Rujved Gadge ३१
- ◆ करार सिद्धांताचे प्रायोगिक तत्वावरील विश्लेषण
- वनिता चौर ४५
- ◆ रावर्षी शाहू महाराजांचे औद्योगिक व व्यापार
विकास धोरण
- राहुल सं. म्होपे ५१

भारतीय अर्थव्यवस्थेची ७५ वर्षांतील वाटचाल-

- ◆ Role of Industrial Development in Indian
Economy
- Samit Mahore ५८
- ◆ भारताचे सेवा क्षेत्र : प्रवेशद्वार आर्थिक वृद्धीचे
- प्रशांत हरमकर ६६
- ◆ जागतिकीकरणाच्या संदर्भात भारतीय अर्थव्यवस्थेचे
स्वरूप
- राजश्री रायभोगे ७९
- ◆ भारतीय अर्थव्यवस्था : स्वातंत्र्याच्या अमृत
महोत्सवी वर्षातील नवी आव्हाने आणि नवी संघी
- रघु श्रीरामे ८४

ग्रंथ परिचय

- ◆ अर्थशास्त्राचे नोबेल विजेते (२०११-२०२१)
- कुमुदिनी जोगी ९५
- ◆ ४५व्या वार्षिक अधिवेशनाचा अहवाल ९८

भारतीय अर्थव्यवस्था: स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी वर्षातील नवी आव्हाने आणि नव्या संधी

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे

उपप्राचार्य तथा पदवी व पदव्युत्तर अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

जीवन विकास महाविद्यालय, देवघाम

भ्रमणध्वनि : ९०४९९४०२२९

smitarajan76@gmail.com

चिजशब्द : आर्थिक क्षेत्रातील बदल, पंचाहतर वर्षातील उपलब्धी, औद्योगिक बदल, आर्थिक विकासाच्या सामाजिक दिशा

प्रस्तावना:

सन २०२१ हे वर्ष म्हणजे भारताचे अमृत महोत्सवी वर्ष असून या ७५ वर्षात भारताने कोणकोणत्या क्षेत्रात प्रगती केलेली आहे त्याचा हा लेखा जोखा असून या ७५ वर्षात भारताने अनेक क्षेत्रे पादाक्रांत केलेली विसून घेत आहेत. भारताला १५ ऑगस्ट १९४७ ला स्वातंत्र्य मिळाले परंतु तत्पूर्वी आपली देशाची गणना मागास राष्ट्रांमध्ये केल्या जात होती. इतरांच्या दृष्टीने मागास देश म्हणून गणल्या जाणाऱ्या भारताने त्यानंतरच्या पंचाहतर वर्षात विविध क्षेत्रात नेत्रदीपक म्हणावी अशीच प्रगती केलेली आहे. यात आर्थिक, औद्योगिक, वैज्ञानिक व अवकाश तंत्रज्ञान व नवनवीन आविष्कारात्मक प्रगतीचा आणि त्यासमोरील आव्हानांचा हा घेतलेला आढावा असून यात सर्वच बाबींचा विचार करण्यात आलेला आहे. आपला देश स्वतंत्र झाला तेव्हा आपल्याकडे देशवासीयांना पुरवता येईल एवढे सुद्धा अन्न नव्हते. देशात अन्न धान्याची प्रचंड तुट

जाणवत होती. सन १९६४ साली डॉ. नार्मन बोरलॉग यांच्या नेतृत्वात जगतीक हरितक्रांती घडून आली त्यावेळपासूनच भारताने सुद्धा प्रेरणा घेवून १९६५ मध्ये डॉ. एस. स्वामीनाथन यांच्या नेतृत्वाखाली भारतीय हरितक्रांती घडवून आणली गेली. त्यामुळे एकूणच तेलबिया, तांदूळ, डाळ, ज्वारी, गळीत पिके, गहु या कृषी उत्पादनाचे उत्पादन वाढले आणि भारत अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण झाला. अन्नधान्याच्या बाबतीत देश केवळ स्वयंपूर्णच नव्हे तर आत्मनिर्भर झालेला आहे. ही मागील ७५ वर्षातील सर्वात मोठी उपलब्धी मानवी लागेल. आज देशात दुष्काळ पडला तरी उपासमारीने गरीब जनता मरतील अशी स्थिती राहिलेली नाही. हेच या भारतीय हरितक्रांतीचे सुषण आहे

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

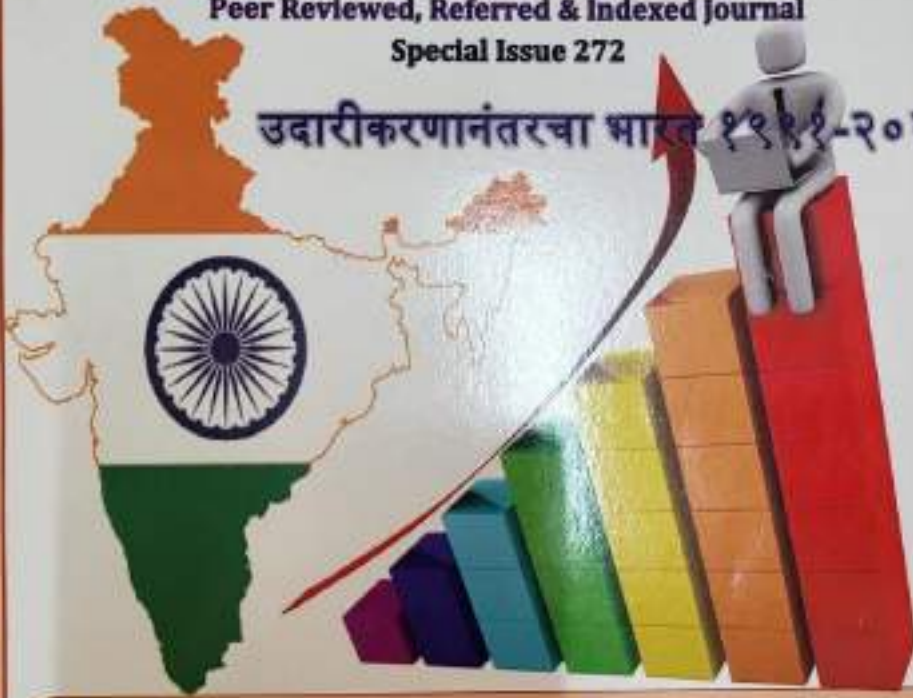
RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Special Issue 272

उदारीकरणानंतरचा भारत १९९१-२०२१

विशेषांक संपादक :

संदीप तुंडरवार
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
पी विज्ञानी नगर महाविद्यालय, नागपूर
डॉ. भरद सावारे
बसोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, नागपूर

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर

विशेषांक सहसंपादक :

डॉ. दिनकर चौधरी
डॉ. अमर बोदरे
डॉ. बाळासाहेब जोनदड
डॉ. वनीता सिंग
डॉ. संतोष टाचरे

विशेष सहाय्य :

प्रा. भास्कर वघाळे

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

30	1991 नंतरचे उदारवादीकरण आणि भारतीय विकास	डॉ. विठ्ठल मंडुलवार	160
31	उदारमतवादातून उदारतेचे पथ, समस्या व उपाय योजना १९९१ ते २०२१	डॉ. अर्चना उमरकर	166
32	उदारवाद आणि वडनलेली भारतीय समाजव्यवस्था	डॉ. राजेंद्र मुद्दुगवार	172
33	उदारवादी भारतीय अधिक संरचना आणि त्याचे समाज व्यवस्थेवरील पडसाद	डॉ. अजय पे. बोरकर	176
34	उदारवादीकरणानंतरचा भारत: नवे पर्व, नवे पथ	डॉ. रिता घडिकर	182
35	उदारवादीकरणानंतरचा भारतीय सामाजिक प्रभाव	डॉ. पिठांबर वा. उरकुडे	186
36	अर्थिक छोरण व व्यवस्थांचे बदलते स्वरूप	डॉ. निशिन पायकवार	189
37	भारतातील शिक्षणानंतर उदारवादाचा ज्ञानेला परिणाम	डॉ. विमल राठोर	193
38	सांख्यिकीकरण: भारताने शिक्षणव्यवस्थेवरील एक जाणवण	डॉ. नामन चौजागडे	201
39	उदारवादीकरणानंतरचा भारताने लोकशाही पारण	डॉ. हिराचंद वेस्करे	208
40	भारतीय राज्यव्यवस्थेतील स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्थित्यंतरे: एक राष्ट्रीय विवेचन	डॉ. संदेश आचार्य	210
41	उदारवादीकरण व सामाजिक बदल: एक अध्ययन	डॉ. अनिल बनकर	217
42	उदारवादीकरणानंतर प्रशासन रचनेतील मूलभूत बदल आणि त्याची परिणामकारकता	डॉ. बाळासाहेब जोगवंद	223
43	उदारमतवाद संदर्भातील लोकशाही व्यवस्था	डॉ. वकील शेख	227
44	उदारवादीकरणानंतरचा काळातील महाराष्ट्रातील स्थित्यंतरे	प्र. श्रीकांत भेंडे	231
45	उदारवादीकरणानंतर अर्थव्यवस्थांचे मनमोहन सिंग यांची भूमिका व त्याचे फलपदे	डॉ. लक्ष्मण शिराळे	235
46	उदारवादीकरणानंतरचा भारत: माध्य आणि साध्यता	संदिप तुंडूरवार, डॉ. शरद सांबारे, डॉ. राहुल बावणे	240
47	उदारवादीकरण का भारत के विविध अवामों पर प्रभाव	डॉ. अर्चना पाटील	251
48	Concept of Liberalism	Dr. Mahesh Patil	255
49	The Study of Foreign Policy in International Relation 1991-2024	Mr. Chandrakant Dhumale	260
50	The Role of liberalism in opening the framework of India's Foreign Policy	Dr. Ashwini Thakre	265
51	The Impact & Effectiveness of Liberalism on Education, Health & Social sector	Dr. Alpna Vaidya	269
52	Effect of economic liberalisation on Indian media	Dr. Namrata Mishra	273
53	Impact of Liberalisation on Wages and Employment In Indian Manufacturing Industries	Prof. Rahul Mahure	277
54	The Work and the Approach of the Election Commission of Liberal India	Dr. Manish Sonawane	282

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop futile literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

भारतीय राज्यव्यवस्थेतील स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्थित्यंतरे : एक राजकीय विश्लेषण

डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, जीवन विकास महाविद्यालय, देवघाम

सारांश:

भारत स्वातंत्र्याचा अमृतगळोत्सव साजरा करीत आहे. या काळात देशाने प्रत्येक क्षेत्रात विक्रम करून प्रगती साधली आहे. देशाच्या योजना आणि कार्यक्रम देखील विकासाच्या दिशेने जात आहेत. यामुळे आपली अणुशक्तीही वाढवली आहे. मेट्रो ट्रेनपर्यंत संगणकापर्यंत सर्वच आधुनिक तंत्रज्ञान भारतीय नागरिकांच्या जीवनाचा एक भाग बनले आहे. भारत आज जगातील आघाडीच्या देशांच्या आंघोळीत खंडात लवून प्रगतीच्या मार्गावर पुढे जात आहे. देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून ते आत्तापर्यंत देशवासियांनी बरेच महत्त्वाचे पाहिले. भूतकाळातील असा काही घटना व घडामोडींचा आढावा या लेखात घेण्यात आला आहे.

मुख्य शब्द: संविधान, स्वातंत्र्य, जागतिकीकरण, प्रजासत्ताक, भारतीय लोकशाही

प्रस्तावना:

भारत स्वतंत्र झाल्यापासूनचा विकास स्पृहणीय आहे. स्वातंत्र्यकाळाचे चार प्रमुख टप्पे पडतात. पहिला, पंडितजींच्या नेतृत्वाखाली 1947 ते 1962, नंतर, 1962 ते 1977 हा दुसरा. 1977 ते 1981 हा तिसरा आणि तिथपासून आजवरचा चौथा. पहिल्या टप्प्यात पायथरणी झाली. मात्र, 1962 च्या चिनी आक्रमणाने जबरदस्त झटका बसला. तो नेहरूयुगाचा एक अर्थाने अस्त होता. नंतर लगेच पाकिस्तानवर १९६५ चा विजय, हरित क्रांती, बांगला देशाची निर्मिती या उत्कर्षबिंदूनंतर आणीबाणीच्या आघाटाने व ऐतिहासिक क्रांतीराने हा काळ संपतो. तिसरा कालावधी राजकीय अस्थिरता, अनेक सरांशे, इंदिराजींची हत्या आणि अखेर उग्र राजीव गांधीचा मनाबगे या शोकांतिकेने संपतो. 1991 पासून मात्र गेली तीन दशके बऱ्याच प्रमाणात राजकीय स्थैर्य, आर्थिक आघाडीवर अफाट प्रगती आणि विश्वाच्या अंगणात भारताची वाढती प्रतिष्ठा अशी आहेत. आज करोनाच्या संकटाने आपण त्रासून व घासून गेलो आहोत. मात्र, एक देश म्हणून कोलमडून पडलेलो नाही. उलट, जस मोकळीक मिळताच अर्थव्यवस्था आणि समाजव्यवहार दामदुपटीने, दीड लागतात, लक्षात येत नसले तरी गेल्या तीन दशकांमध्ये आपण जे कमावते आहे; ते आज तारते आहे. करोना अस्तानाही अतिनिष्कामचील विक्रमी कामगिरीचा देशव्यापी जल्लोष करण्याइतकी उमेद आणि रंग भारतीयांच्या मनात व मनपटात आहे.

भारतीय स्वातंत्र्याची घोषणा:

15 ऑगस्ट 1947 रोजी माजी पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी 14 ऑगस्टच्या मध्यरात्री देशाला संबोधित केले आणि भारताचे स्वातंत्र्य घोषित केले. हा दिवस भारताच्या इतिहासात सुवर्ण अक्षरांनी लिहिला गेला. या दिवसापासून भारत ब्रिटिशांच्या राजवटीपासून मुक्त झाला. 13 सप्टेंबर 1947 रोजी तत्कालीन पंतप्रधान जवाहरलाल नेहरूंनी फाळणीअंतर्गत 40 लाख हिंदू-मुस्लिमांच्या निर्वासनाची सूचना केली. 30 जानेवारी 1948 ला राष्ट्रपिता महात्मा गांधी दिल्लीतील बिरला हाऊसमध्ये उपस्थित असताना संन्याकाळी नयुराग गोंडरोने महात्मा गांधी यांची हत्या केली. महात्माजींच्या हत्येने मोठा आघात भारतीय जनमानसावर झाला. देशाने भारत मातेचा सच्चा सुपुत्र गमावला.

International Research Fellows Association's
RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Special Issue - 296 A, June-2022

हवामान बदल व वास्तविक जलवायु परिवर्तन राजकारण

विशेषांक संपादक :

संवीप तुंडरवार

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
पी विद्यापीठ नगर महाविद्यालय, नागपूर.

डॉ. विनोद भायकवार

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख,
ग.भि. मुरारका कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
शेगाव, जि. बुलढाणा.

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर

विशेषांक सहसंपादक

डॉ. दिनकर चौधरी

डॉ. अमर बोदरे

डॉ. बाळासाहेब जोषवर्द

डॉ. संतोष डाखरे

डॉ. भास्कर वघाळे

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
01	Effect of Greenhouse Gases on the World and Its Preventive Measure	Shivshankar More	07
02	Role of Information Science and Technology for Improvement of Global Climate Change	Prof. Nilesh Dewar	15
03	Challenges in Human Environment and Climate Change	Dr. Aseem Khupare	19
04	Role of Information Science and Technology in Global Climate Change	Dr. Madhuri Deshmukh	22
05	Challenges in Protection of Environment: Vision and Policies of Indian Administration	Dr. Rajendra Korde	29
06	India's Global Climate Change Policy: Issues and Debates	Dr. S. S. Ingale, Mr. A. V. Borkar	34
07	Changes in Human Environment: Challenges and Development	Dr. Kamini Mamarde	38
08	Role of Information Science and Technology in Global Climate Change	Dr. R. G. Suralkar	41
09	Impact of Space Wastage Over Earth Positioning	Dr. Namrata Tiwari	45
10	Sustainable Development and Rural Development in India : A Case Study	Mr. Shrikant Gandibolna, Dr. Sneha Nagarmote	48
11	Changing Paradigm Shift on Global Platform of India	Dr. Alpama Vaidya	53
12	Impact on Russia - Ukraine War on Indian Economy	Prof. Sanjay Agrawal	57
13	Environment and Literature : A Critical Discourse	Dr. Sudhir Chavan	61
14	The Impact of Information Technology on Modern Librarianship	Sandeep Lande	65
15	Climate Change: A Repercussion on India	Nikhil Borkar	69
16	Challenges of Climate and India's Policy Options	P. B. Gaikwad	73
17	Role of Information Science and Technology in Global Climate Change	Dr. Arvind Tayade	78
18	Efficient Removal of Pb (II) From Saline Water Medium Via Adsorption Onto Polyaniline/Fe ₃ O ₄ Magnetic Nano Composite	Shrikant Soone, Deepak Nagrik	83
19	जलवायु परिवर्तन संबंधी राजनीति: समस्या एवं वैचारिक समाधान	डॉ. जर्जना पाटील	89
20	पर्यावरण संरक्षण एवं भारत	डॉ. दीप्ती श्रीवांग्रे	92
21	हवामान बदल : मानवी पर्यावरणामधील प्रश्न, आव्हाने आणि पर्याय	डॉ. जयर बोंदरे	97
22	हवामान बदलाने आंतरराष्ट्रीय पातळीवर जलन-पुनर्न व भारताने स्थान	डॉ. प्रतिभा भोरजार, आशिष गवार	102
23	भारतातील पर्यावरण संरक्षणार्थ चळवळी आणि त्यांचा दृष्टीकोन	डॉ. अनंत आवटी	105
24	जागतिक तापमान वाढ : भारतापुढे आव्हान	डॉ. प्रभात विणे	115
25	हवामानात होणाऱ्या बदलांवर आंतरराष्ट्रीय परिषदांचे राजकारण	डॉ. ममता पात्रीकर	124
26	हवामान बदलामध्ये माहिती व संवजानाची भूमिका	डॉ. जेहा नागरमोटे, श्रीकांत गंडीबोईना	129
27	चीनची कर्जनीती आणि विस्तारवादी धोरण	डॉ. संजय आचार्य	136
28	पर्यावरण संवर्धनाच्या दृष्टीने भारताने केलेले विविध कायदे	प्रा. लोमेश बावनकुळे	142

चीनची कर्जनीती आणि विस्तारवादी धोरण

डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम

सारांश:

चीनचे विस्तारवादी धोरण हे आज संपूर्ण जगापुढे एक नवे आव्हान आहे. चीन आपल्या या धोरणामुळे अनेक देशांना आपला आर्थिक गुलाम कसा बनवतो? जगातील बहुतेक देश चीनच्या जाळ्यात कसे अडकतात आणि चीनची मुक्त विस्तारनीती काय आहे? यावर आज सर्वच राष्ट्र विचार करायला लागलेली आहे. कर्ज देवून चीन गरीब देशांना आपल्या जाळ्यात अडकवतो हे माहील असूनही अनेक देश कर्ज घेण्यापासून मागे हटत नाहीत. चीनने आतापर्यंत आरएमएफने आणि जागतिक बँकेने जेवढे कर्ज दिले आहे त्यापेक्षा जास्त कर्ज वाटप केले आहे. आतापर्यंत चीनने वेगवेगळ्या देशांना भारताच्या वीडीपीच्या दुप्पट कर्ज दिले आहे. चीनचे हे कर्ज इतके जास्त आहे की, डॅंगनच्या विळख्यातून बाहेर पडणे त्यांच्यासाठी आता अशक्य आहे. प्रस्तुत संशोधन लेखनिबंधात चीनच्या विस्तारवादी धोरणाचा व चीनच्या कर्ज नीतीचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

मुख्य शब्द: विकास, जागतिक सहकार्य, विस्तारवाद, आणि गोपनीयता

प्रस्तावना:

अनेक देश आता चीनच्या कर्जाच्या ओहऱ्याखाली दबलेले आहेत. यामध्ये श्रीलंका, पाकिस्तान, नायजेरिया, बांगलादेश, इंडोनेशिया, मलेशिया, यूएई आणि सिंगापूर यासारख्या अनेक देशांचा समावेश आहे. 'ब्लिस्ट अँड रोड' योजनेने १०० देशांना जोडण्याचे स्वप्न सज्जनणाऱ्या चीनने अनेक देशांना कर्ज पुरवून आपली विस्तारवादी नीती राबविण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. अमेरिकेची डॉनर मुस्तादेगिरी आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत देशांना अनुकूल करण्यासाठी होती, तर चीनच्या कर्जामुळे अनेक गरीब देशांना कंगाल करून सोडले जाते. चीनने सुमारे \$४५ अब्ज डॉनरने निदेशी कर्ज वितरित केले आहे. ज्या देशांनी केंद्रीय सरकारने कमकुवत आहे आणि सरकार त्यांचे घटक्य समजू शकले नाही अशा देशांना हे कर्ज देण्यात आले आहे. २०२० मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या एका अहवालात असा दावा करण्यात आला आहे की, चीनने आतापर्यंत विविध देशांना निकासाच्या नावाखाली ५.६ ट्रिलियन डॉलर्सचे कर्ज वाटप केले आहे आणि ही रक्कम भारताच्या अर्थव्यवस्थेच्या दुप्पट आहे. यासोबतच जगात द्विपक्षीय संबंधांतर्गत वितरित करण्यात आलेल्या कर्जापैकी ६५ टक्के कर्ज एकट्या चीनने वितरित केली आहेत. सन २०१७ मध्ये, चीन सरकारने एक श्वेतपत्रिका जारी केली होती, ज्यामध्ये त्यांनी वितरित केलेल्या लोकांना 'आंतरराष्ट्रीय विकास सहकार्य' असे संबोधले होते आणि त्यांनी आपल्या देशाला सांगितले होते की, त्यांनी विविध देशांना दिलेले कर्ज हा "साउथ-साउथ कॉपरेशन" चा एक भाग आहे. पण, वस्तुस्थिती अगदी वेगळी आहे. चीनने पाकिस्तान आणि श्रीलंकेसह जगातील ५८ देशांना पूर्णपणे कर्जाच्या जाळ्यात अडकवले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

प्रस्तुत संशोधन निबंधाची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे आहेत.

- चीनच्या विस्तारवादी धोरणाचे राजकीय विश्लेषण करणे
- चीनच्या कर्जनीतीचे गरीब देशांवरील परिणाम जाणून घेणे
- श्रीलंका-पाकिस्तान व इतर देशांच्या राजकीय आणि आर्थिक स्थितीवर चीनच्या प्रभावाचे विश्लेषण करणे
- जागतिक व्यासपीठावर चीनचा वाढत्या प्रभावाची कारणमीमांसा करणे

ISSN : 2455-0469

VOLUME
07 2022

International Multi-Disciplinary Peer Reviewed
Research Journal

Pradnya SANKET

INDIAN KNOWLEDGE SYSTEM

R.S. MUNDLE DHARAMPETH
ARTS & COMMERCE COLLEGE, NAGPUR (Maharashtra) INDIA

Subscription Rates :

Institutional (India) :	INR Rs. 2000/- (Annual)
Individual (India) :	INR Rs. 1000/- (Annual)
Elsewhere :	US \$ 50 or equivalent

ISSN - 2455-0469

Published by :

R.S. Munde Dharampeth Arts & Commerce College, Nagpur (Maharashtra) India.

Designed and Printed by :

Vedika Graphics, Ganeshpeth, Nagpur M : 9730034030

E-mail : joglekarharish@gmail.com

Subscription will be accepted in advance by crossed cheques / drafts drawn in favour of
Principal, R.S. Munde Dharampeth Arts & Commerce College, Nagpur payable at
Nagpur, Maharashtra, India.

Address for Correspondence

Principal

R.S. Munde Dharampeth Arts & Commerce College, Nagpur, (Maharashtra) India

Phone : +91-0712-2557612

E-mail : principalrsmcsa@hotmail.com

www.rsmdacc.edu.in

भारतातील प्राचीन गणराज्य : एक राजकीय विश्लेषण

डॉ. मंगेश गोविंदराव आचार्य *

सारांश:

इसवी सन पूर्व ६ व्या शतकात, आपल्याला उत्तर भारतात मोठ्या संख्येने गणराज्ये आढळतात आणि यापैकी अनेकांवर राजे नव्हते, तर लहान प्रजासत्ताक किंवा घराणे होते. ती बुद्धाचा काळ होता आणि म्हणून या काळातील गणराज्यांना खुद्दयुगातील गणराज्य असे म्हटले जाते. ही केवळ भारतातीलच नव्हे तर जगातील सर्वात जुनी अस्तित्वात असलेली राज्ये होती, त्यामुळे प्राचीन काळात संविधानाच्या प्रजासत्ताक स्वरूपाचा प्रयोग करण्यात अभिमान बाळगणाऱ्या देशांपैकी भारत एक आहे. त्यापैकी भारतातील गणराज्य राज्यांचे अस्तित्त्व सर्व अभ्यासकांनी मान्य केले असले तरी त्यांच्या संघटनेच्या रूपाने त्यांची विभागणी झाली आहे. निवडणुकीची पद्धत आणि मतपत्रांची पात्रता याबाबत अभ्यासकांमध्ये एकमत नाही. बौद्ध स्त्रोत सिध्द्वीच्या पूर्वीच्या गणराज्याविषयी पुरेशी माहिती देतात, तरीही त्याचे स्वरूप आणि संविधान याबद्दल विद्वानांचे एकमत नाही. काही अभ्यासकांनी असे मत व्यक्त केले आहे की लोकसंख्येतील प्रत्येक प्रौढ व्यक्तीने प्रशासनात भाग घेतलाय हा अधिकार फक्त क्षत्रियांनाच होता असे काही इतरांचे म्हणणे आहेय आणि तरीही इतरांनी असे मत व्यक्त केले की केवळ संपुक्त कुटुंबाच्या प्रमुखाला प्रशासनात भाग घेण्याची परवानगी होती. बहुतेक विद्वानांचे मत वरील मतांच्या फरकांच्या आधारावर विभागले गेले आहे. प्राचीन भारतातील विविध गणराज्यांचा अभ्यास या लघुशोध निबंधात करण्यात आला आहे.

मुख्य शब्द: गणराज्य, राजेशाही, संघ, गणसभा, शलाका, जनपद

प्रस्तावना:

भारतात सदैव निरंकुश राजांचे शासन होते अशी धारणा सुरवातीला ब्रिटिश इतिहासकारांची होती. पूर्वी पासून भारतीय निरंकुशतेच्या अधीन होते असे त्यांना वाटायचे. परंतु 1903 मध्ये रिज डेव्हिस यांनी आपल्या संशोधनाद्वारे स्पष्ट केले की प्राचीन भारतात राजतंत्र सह गणराज्य सुद्धा अस्तित्वात होते सर्वप्रथम काही प्रसाद जयस्वाल यांनी भारतातील प्राचीन काळातील राज्य पद्धतीबाबत भाष्य केले होते. त्यांच्या नुसार भारतात दोन प्रकारचे राज्य होते त्यापैकी एक होते राजाधिनि (राजतंत्र) आणि दुसरे होते गणाधिनि (गणतंत्र) काही प्रसाद जयस्वाल पहिले भारतीय होते ज्यांनी अशा प्रकारचे स्पष्टीकरण केले होते. गण किंवा अनेक व्यक्तींच्या शासनाला गणाधीन म्हटले जाते.

दुसऱ्या शतकातील बौद्ध ग्रंथ अवदानशतकानुसार मध्यप्रदेशातील काही व्यापारी दक्षिण भारतात गेले असता त्यांना राज्य व्यवस्थेविषयी विचारण्यात आले होते तेव्हा त्यांनी उत्तर दिले होते की काही गणाधीन आहेत तर काही राजाधीन, गणतंत्र असलेल्या ठिकाणी जैन भिक्षुकांना जाण्यास मनाई करण्यात आली होती. अशा प्रकारचा उल्लेख जैन ग्रंथ आचारंगसूत्र या ग्रंथात आलेला आहे. पाणिनी ने सुद्धा संघ यास राजतंत्र पासून विभक्त केलेले होते त्यांनी गणांस संघाचा पर्याय मानले होते. कौटिल्याच्या अर्थशास्त्र या ग्रंथात सुद्धा प्राचीन काळात दोन प्रकारच्या संघराज्याचा उल्लेख आढळतो. त्यापैकी एक होते वार्ताशास्त्रोपजीवी म्हणजेच व्यापार, कृषी, पशुपालन आणि युद्ध यावर आधारित असलेले तर दुसरे होते राजशब्दोपजीवी म्हणजेच जिथे राज्याची उपाधी धारण केलेले राज्य आहे. पहिल्या वर्गामध्ये कंबोज तथा सुराष्ट्र यांच्यासह क्षत्रियांच्या संबंधाबाबत म्हटले गेले आहे तर दुसऱ्या वर्गामध्ये लीछवी, वृज्जीवी, मल्ल, मद्र, कुळर, पांचाल इत्यादीची गणना केली गेली. वास्तविकतेत संघ आणि गण दोन्ही समानार्थी होते आणि देशाच्या अनेक भागांमध्ये प्रचलित राजकीय संस्था म्हणून प्रचलित होत्या.

युनानी रोमन लेखकांनी सुद्धा प्राचीन भारतात गणराज्यांचे अस्तित्त्व असल्याचे स्वीकारलेले आहेत. त्यांच्या म्हणण्यानुसार सिकंदराचे जेव्हा भारतात आक्रमण झाले तेव्हा पंजाब आणि सिंधू प्रांतात अनेक गणराज्ये होते जे राजतंत्र पेशा भिन्न होते.

437

Vol. XI
Number 1

(ISSN 2229-5755)

January-December 2021

EDUCATION TODAY

(An International journal of
Education & Humanities)

APH PUBLISHING CORPORATION

Drug Trafficking Along Indo-Myanmar Border: In the Context of India's Northeast State, Manipur <i>Dr. N. Surjitkumar and Samuel Misao</i>	88
Prisoners' Rights Under Indian Laws With Emphasis on International Obligations and Guidelines <i>Dr. Bira Kishore Dash</i>	93
The Static Animal & Bird Figure Toys of Indus Valley Civilization and its Design Formation <i>Pratik Bhattacharya</i>	100
Impact of National Education Policy 2020 on Education System <i>Padmavathi</i>	104
A Study on Family Stress on Academic Achievement of Students at Higher Secondary Level <i>Dr. S. Jyotirani</i>	108
New Labor Reform Bill of India: Nature and Expectations <i>Dr. Raju Ghanshyam Shriram</i>	112
Role of Physical Fitness for Mental and Physical Health in Daily Life <i>Dr. Mohammed Ajaz Sheikh</i>	120
Response of Law to Cyber Crimes <i>Dr. Rekha Chavan</i>	125
Tribunals and It's Significance: Tribunal Reforms Ordinance 2021 <i>Dr. Nalin Kumar</i>	133
भारतीय न्यायपालिका की न्यायिक सक्रियता एवं वर्तमान में उनका बदलता स्वरूप (न्यायिक निरंकुशता): एक विमर्श का विषय <i>Dr. Dalpat Singh and Darshan Ram</i>	135
कृषी पर्यटन आणि अर्थव्यवस्था <i>श. डॉ. शिवाजी भांडुरणे</i>	141
"पश्चिम महाराष्ट्रातील कृषी पर्यटन: एक अभ्यास" <i>श. बाबू रानेंद महादेव</i>	146
സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിലെ അനുകൂലമായ സാഹിത്യകൃതികളുടെ പരിചയം <i>Dr. Saritha Rajeev</i>	151
India and Sustainable Goals: Responses on Economic Empowerment of Women <i>Ram Dulari Patol</i>	158

New Labor Reform Bill of India: Nature and Expectations

Dr. Raju Ghanshyam Shiram*

ABSTRACT

The decision comes at a time when the country's unemployment rate is at an all-time high. A 60-day strike notice has been issued under the Industrial Relations Code against workers who go on strike in manufacturing units. A strike cannot be called for 60 days after the end of the proceedings. This has also been newly implemented. This law has been applied to all industries. Currently, strike notices can change between 2 and 6 weeks. While flash strikes are not currently illegal, they are frustrated under the Industrial Relations Code. These improvements are more beneficial to fixed-term employees than regular workers. Now there is a lot of concern about contract workers even when considering the professional code. According to the code, there will be a single license for companies wishing to hire contract workers. However, it is stipulated that all employees will have to be given a letter of appointment when they are hired. Which is believed to be able to help interstate migrant workers employed by the firm on a contractual basis. It is hoped that this will definitely help the state and the center in creating information on migrant workers. Also, the amendment bill states that there will be no gender discrimination in any field of work. Although social security reform is very important, universal social security is provided to about 90% of the workers in India. Approximately 50 crore workers from the unorganized sector will benefit from this. In other words, according to the provisions of the new Labor Reforms Code, if an employee has worked for less than 5 years, his gratuity will not be lost. According to the new Labor Reforms Bill, millions of workers will now be able to get the minimum wage. The NDA Government has drafted the Wages Code 2019 and added some new provisions by incorporating all the features of the four old labor laws. In 2019, for the first time, the bill has been given the green signal by the central government. Needless to say, this is being described as a major step taken by the Indian government towards labor reform. This is because after its implementation, it will be a legal offense to pay less than the minimum wage to all workers in the country. Not only that, but now it will be necessary to pay equal pay instead of equal work. This new law will now replace the old labor laws. It is worth noting, Union Labor Minister Santosh Gangwar had introduced the Code on Wages Bill in the Lok Sabha on July 23, 2019. After that it was approved by Lok Sabha on 27th July and Rajya Sabha on 2nd August. After that, on August 8, 2019, the President had approved it. It came into force across the country after the government issued a notification last month. It is said that the purpose of this law is to amend the labor laws as well as to raise the living standards of all the workers in the country.

INTRODUCTION

According to the provisions of the new Labor Reforms Code, if an employee has worked for less than 5 years, his gratuity will not be lost. According to the new Labor Reforms Bill, millions of

*Head Department of Degree & Post Graduate, Degree of Economics, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram,
E-mail: arfararjan76@gmail.com

**Number of books and chapters in edited
volumes/books published and papers
published in national/ international
conference proceedings per teacher during
2020-2021**

List of Contributors

Editor: Dr. Urmila Dabir, Principal, Rajkumar Kewalramani Mahila Mahavidyalaya, Nagpur.

Poetry

1. Go and Catch a Falling Star: Dr. Yogesh Sarode, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram.
2. The Pulley: Dr. Yogesh Sarode, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram.
3. On His Arriving at the Age of Twenty-Three: Dr. Sawan Dharmapuriwar, Vidyasagar Kala Mahavidyalaya, Khairi, Ramtek.
4. I Prithvi Send Me Back My Heart: Dr. Pranjali Kane, Shri Binzani City College, Nagpur.
5. The Grasshopper: Dr. Bipasha Ghoshal, Dhanwate National College, Nagpur.
6. To the Memory of Mr. Oldham: Dr. Anil Dodewar, Mahila Mahavidyalaya, Nagpur.
7. Ode on Solitude: Dr. Bipasha Ghoshal, Dhanwate National College, Nagpur.

Prose (Essays by Addison and Steele)

1. Sir Roger at the Club: Dr. Renuka Roy, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.
2. Sir Roger at His Country House: Dr. Ghizala Hashmi, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.
3. Sir Roger at Church: Mr. Ravindra Pantavane, Vidyasagar Kala Mahavidyalaya, Khairi, Ramtek.
4. Sir Roger in Town: Dr. Manish Chakravorty, Porwal College of Arts, Commerce and Science, Kamptee.

Study in Novel: Robinson Crusoe

1. Outline and Characterization: Dr. Sobal Rose G. Vellannur, Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. M.H. Wagad Science College, Umrer.
2. Critical Analysis (Important topics): Dr. Vinita Virgandham, Bhiwapur Mahavidyalaya, Bhiwapur

Stanza Forms & Literary Terms

Dr. Kapil Singhel, Vasanttrao Naik Government Institute of Arts and Social Sciences, Nagpur

First Edition 2021
 © Editors and Contributors
 ISBN 978-81-7192-208-6

21. Women Sarpanch of Maharashtra: Development and Participation

Dr. Mangesh G. Acharya

Assistant Professor, Department of Political science, Jeevan Vikas Mahavidyalya, Devgram.

Summary

This research is an analytical study of the work of politically participating women in local bodies in Maharashtra. This topic has been selected for the qualitative study of the problems that arise when women are involved in politics and women leadership. Social factors that have a negative impact on women's leadership have been excluded from the study. Also, what is the role of women leadership in development work? The efficiency of any leadership requires practice when the situation is adverse. The study shows that women in Maharashtra have made strenuous efforts to prove themselves at all levels. In terms of efficiency, they appear to be the most capable, efficient and effective. It was clear from the study that he had adopted a transformative, restrained, peaceful and educational path as a sarpanch even in normal and destitute conditions.

Key words: Women Sarpanch, Leadership, Responsibility, Local Self Government, Developmental Role, Maharashtra

Introduction

The 73rd Amendment provides that one-third or 33 per cent of the seats in the Panchayat Raj system should be reserved. But the representation of women in Panchayat state institutions in Maharashtra is 50 per cent. Recently, most of the women have become aware and have started actively participating in the affairs of the panchayat. The decision making process and the language used in the meeting became more limited as 50 per cent of the members attending the Gram Panchayat meeting were women and 50 per cent were women. This important advantage is due to the participation of women. Through the participation of women in the Panchayat system, women began to realize their rights. We are becoming more aware of our place and role in that society. They have become more serious about their existence. While all this is happening, masculinity is not over yet. The secondary position of women in society is still maintained today. This cannot be denied.

According to the amendment, 33 per cent reservation was given to women in local bodies. This provision was also applied for the post of office bearers of local bodies. As a result, he

Impact Factor
5.604
www.sjifactor.com

p-ISSN 2454-7409
e-ISSN 2582-5305

डॉ. भाऊ नांडवकर संशोधन केंद्र व
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद यांचा संबुद्ध उपक्रम

वर्ष सहावे अंक तिसरा जानेवारी २०२१

Vol. 6 Issue 3

Jan. 2021

Regular Issue

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

MPSP

www.researchjournal.net.in
www.indiramahavidyalaya.com

Peer Reviewed Annual National Indexed Research Journal
in Marathi

Published as per UGC (India) Guidelines

मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृती व अस्मिता जोपासणारे
मराठी विषयाचे प्राध्यापक, संशोधक आणि अभ्यासक यांच्या
संशोधनकार्याला चालना देणारे वार्षिक

Published By
DBMRC

INDIRA MAHAVIDYALAYA
KALAMB, DISTT. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)

अनुक्रमणिका

१	आयेंडकरवादी चळवळ : सर्जनसौंदर्याचे आकलन	डॉ. युवराज श्री. मानकर	५-८
२	संशोधन क्षेत्रातील स्थित्यंतरे : बदलता काळ	डॉ. मीनाक्षी सुरेश चव्हाटे	९-११
३	राजकवी भा. रा. तांबे यांचे प्रेम आणि महाप्रस्थान काव्य	डॉ. शरद जे. मेडान	१२-१५
४	शंकरराव खरत यांची कथा	प्रा. डॉ. कैलास वानखडे	१६-१९
५	डॉ. वि. सरदेशमुख : मानवी अस्तित्वाचा शोध घेणारा लेखक	प्रा. डॉ. विनोद शेट्टे	२०-२५
६	कुसुमाग्रजांचा प्रेमविषयक दृष्टिकोन	प्रा.डॉ. सविता माधवराव पवार	२६-२८
७	दलित कवयित्रींच्या कवितांतील आत्ममान	डॉ. प्रेमा लेकुरवाळे	२९-३३
८	महानुभावांचे पद्यसाहित्य	प्रा. डॉ. मीना जुनवरे	३४-३९
९	आदिवासी साहित्यात आविष्कृत शोणारे महत्त्वपूर्ण घटक :- (निसर्ग, यादूनिष्ठा, कुलदैवतपूजा, ब्रह्मा धर्मतत्त्वे इ.)	डॉ. अनीता अ. कांबळे	४०-४५
१०	नामनाथ कोत्तापल्ले यांच्या काव्य साहित्यातील पृथगात्मता	डॉ. अशोक भक्ते	४६-५०
११	साहित्य प्रेरणा : संकल्पना व स्वरूप	प्रा.डॉ. नकुल जनार्दन धरमकर	५१-५४
१२	पर्यावरण संतुलन एक लोकचळवळ प्हाची	डॉ. रवींद्र नुरमाडे	५५-५७
१३	रवींद्रनाथ टागोरची कविता	प्रा. डॉ. विठ्ठल जीवतोडे	५८-६२
१४	तत्त्व शिक्षणाच्या बदलत्या संकल्पनेत शिक्षकांची भूमिका	डॉ. सुवर्णा रा. नाडगे	६३-६६
१५	भारतीय घटक्या-विमुक्त जमातींचा इतिहास	डॉ. विजयकुमार खंदारे	६७-७०
१६	डॉ. बाबासाहेबांचे साहित्यविषयक विचार	प्रा. धारती दि. रत्नपारखी / विमुक्त	७१-७३
१७	लोकसाहित्य व वर्तमानकाळ	प्रा. शरद बाबोडे	७४-७७
१८	कवयित्री बहिणाबाई चौधरी	प्रा. डॉ. प्रियदर्शनी वसंतराव देशमुख	७८-८१
१९	कोरेना आणि साहित्य	डॉ. सी. बी. मांडवकर	८२-८६
२०	संत चोखामेवळ कुटुंबकवींचे साहित्यीय योगदान	डॉ. प्रवीण धारपुरे	८७-९०

संत चोखामेळा कुटुंबकवींचे वाङ्मयीन योगदान

डॉ. प्रवीण घारपुरे

मराठी विभाग प्रमुख

जीवन विकास महाविद्यालय, देवघाम

ता. नरखेड, जि. नागपूर, महाराष्ट्र (India) ४४५ ४०१

E mail: pgharpure76@gmail.com भ्रमणध्वनी ९७६४५७२७७१

गोष्टवारा (Abstract)

वारकरी संप्रदायाच्या संतांच्या मांदीयाळीमध्ये विठ्ठलाच्या भक्तीने ओलेचिंब झालेल्या अनेक संतांपैकी एक संत चोखोबांचे कुटुंब देखील आहे. संत चोखामेळा आणि त्यांचे कुटुंब हे विठ्ठलाच्या भक्तिसरितेचा मनमुक्द आनंद घेत जीवनातील असंख्य प्रश्नांचा वेध घेताना दिसतात. आपण केवळ प्रमुख संतांचे कार्याच लक्षात घेत असतो. परंतु येथे संतांनी निर्माण केलेल्या पाऊलवाटेने त्यांचे संपूर्ण कुटुंबच मार्गक्रमण करताना दिसते. तेव्हा प्रमुख संतांच्या पाठीशी वैचारिकतेचे पाठबाळ घेऊन कुटुंब देखील किती ठामपणे उभे आहे हे दिसून येते. जसे एखाद्या स्थळी दोन नद्यांच्या संगम होतो. तेव्हा दोन्ही नद्यांमधील पाणी कुठेही कुरकुर न करण एकमेकांमिसळून पुढच्या प्रवासासाठी लागते, तसेच हे कुटुंबकवी आहेत. या कुटुंबाच्या अंतरंगात ज्या विठ्ठल भक्तीच्या उकळत्या फुटत होत्या, जो विठ्ठलाविषयीचा कृतज्ञभाव होता. या संसाररूपी भवसागरातून तरुन जाण्यासाठी जे नामतत्त्व त्यांना कळले होते. हे सर्वच प्रकारचे आत्मिक भाव प्रकट करण्यासाठी आणि विठ्ठलाच्या रूपाला शब्दरूप देण्यासाठी संत चोखामेळांच्या कुटुंबाने 'अर्भंग' या काव्यरचना प्रकाराचा उपयोग केला. त्यातूनच त्यांनी त्यांचे सर्व मनोभाव प्रकट केले आहे. कुठेलेही शिष्यण नसताना इतकी सुंदर अर्भंगरचना त्यांनी केली. हे तेव्हाच होऊ शकते, जेव्हा देव आणि भक्त यांच्यातील दैत नष्ट होते आणि ते एकरूप होतात. असे एकरूप झालेल्या चोखामेळांच्या कुटुंबाने केलेल्या काव्यरचनेतील काव्यसौंदर्याचा वेध पुढीलप्रमाणे घेता येतो.

संत चोखामेळा कुटुंबकवींचे वाङ्मयीन योगदान

चोखोबांचे सर्व कुटुंबच विठ्ठलभक्तीत रंगून गेले होते. त्यांची पत्नी सोयराबाई, बहीण निर्मळ, मेहुण बंधू व मुलगा कर्ममेळा असे सर्व काळातकष्ट उपरात तित्य नियमाने व मोठ्या भक्तिभावाने पांडुरंगचे नामस्मरण करीत होते. जणू पांडुरंगची भक्ती किंवा पांडुरंगाच्या दर्शनाने या सर्वांचा शीण नहीसा होत होता. त्यात त्या सर्वांना एक आगळेय समाधान लाभत होते. 'सुखाची मिरशी। आमची हे पंढरीशी।' असाच त्यांचा अनुभव होता. अशा या कुटुंबाचे संत साहित्यातील वाङ्मयीन योगदानाचे स्वरूप पुढीलप्रमाणे बघता येईल.

संत सोयराबाई

'चोखोबांची महारी' म्हणून घेणारी सोयराबाई ही संत चोखोबांची धर्मपत्नी होय. चोखोबांच्याने त्यांच्या कुटुंबातील सर्वांनाच पांडुरंग भक्तीचा ध्यास होता. चोखोबांच्या भगवद्भक्तीचा परिणाम सोयराबाईंच्या मनावर झाला. चोखोबांच्या सहवासातून सोयराबाईंचे मन पांडुरंग भक्तीने बहरून आले. संत चोखोबांच्या सहवासाने तिच्यात उपजातच असलेल्या हरिभक्तीला पुन्हा अधिकाच बहर आला. ही पांडुरंग भक्ती तिच्या मुखातून अर्भंगरूपाने गोंधळ झाली. पंढरपुरात मेहुणापुरीत राहणाऱ्या सोयराबाईंचे एकूण सकलसंतगाथेत ६२ अर्भंग उपलब्ध आहेत. तिची कल्पनाशक्ती, कवित्व, भावनाशील वृत्ती, समर्पणभाव इत्यादी गुण तिच्या अर्भंगवाणीतून प्रत्यक्ष येतात. सर्वच संतांचे पंढरपुराचे श्रीविठ्ठल हे दैवत आस्येना आणि प्रेमाचा विषय आहे. तेच प्रेम सोयराबाईंच्या अर्भंगवाणीतून अभिव्यक्त होताना दिसते. सोयराबाईंनी विठ्ठल माहात्म्यपर, विटाळपर, आत्मनिवेदनपर, नाममाहात्म्यपर अशा अर्भंगाची रचना केली. सोयराबाई विठ्ठल माहात्म्य वर्णन करताना सोयराबाई म्हणते, 'येई येई गरूड ध्वजा। पितेसहित करीन पूजा।। शुभ दीप पुण माळा। तुज समर्पू गोपाळा।। (अर्भंग क्र.१) तसेच सोयराबाई विठ्ठलाला माऊली कल्पून एक आपुलकीचं नातं निर्माण करते. 'माय तू माऊली अनाथाची देवा। धावे देवाधिदेवा लंवलही।। १।।...मज अवेरिता कोण म्हणेल धीरी। म्हणतेसे महारी चोखीयाची।। ४।।' (अर्भंग क्र.७) अशा प्रकारच्या अनेक अर्भंगातून सोयराबाईंनी श्रीविठ्ठलाविषयीचे प्रेम आपल्या रसाळ वाणीने साकार करण्याचा प्रयत्न केला आहे. विटाळाच्या नावाखाली तिला जे कटू अनुभव आले. सोयराबाई त्याच अनुभवाचे कथनकरताना म्हणते, 'देहासी विटाळ म्हणती

17	भारतातील बँकांची बुडीत कर्जे (N.P.A.) ची कारणे परिणाम व उपाययोजना	डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे	119-123
18	खानदेशातील मौखिक सी गीतांमधील लोकसंस्कृती	डॉ. शकुंतला एम. भारंबे	124-130
19	आदिशक्ती श्री संत मुक्ताबाईचे जीवन चरित्र - एक अभ्यास	प्रा.पी.एम. सोनवणे	131-140
20	हिजडा / तृतीयपंथीय यांच्या ऐतिहासिक वारसा व सामाजिक परिस्थितीचे अध्ययन	पूर्णिमा एन. संधानी, वामन कृ. पोळडे	141-148
21	शीत युद्ध काळ व शीत युद्धोत्तर काळात भारत अमेरिका समारिक आणि आर्थिक संबंध	प्रा.डॉ.एन.झेंड, पाटील	149-156
22	भारतीय कृषी क्षेत्रात सुधारणा: नवीन कृषी अध्यादेश-2020	डॉ. लिलाधर डी. खरपुरीचे	157-163
23	बुलडाणा जिल्ह्यातील कृषी कार्यक्षमतेचा अभिक्षेत्रीय व कालिक अभ्यास	डॉ. संदीप रुपरावजी मसराम	164-170
24	गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासींची गोंडी बोली	प्रा.डॉ.सुधीर भगत	171-176
25	भद्रावतीचा सांस्कृतिक ठेवा : लेणी शिल्प	प्रा. डॉ. जयवंत नथ्यूजी काकडे	177-187
26	ग्रामीण पर्यटन व अर्थशास्त्र	डॉ. मुकुंद रामदास दातीर	188-194
27	महाविद्यालयामध्ये ट्रेसकोड पाहिजे किंवा नाही ? एक सर्वेक्षणात्मक अभ्यास	डॉ. दीपा बलखंडे	195-201
28	कोविड-१९ पॉझिटिव या आजारातून बरे होवून घरी परतलेल्या लोकांचे आरोग्य आणि मानसिक स्थितीचे अध्ययन	प्रा. डॉ. भारती प्रमोद गायकवाड	202-205
29	छंदपूर जिल्ह्यातील प्रदूषणाचे समाजावर परिणाम	प्रा. व्ही.व्ही. टॉंगे	206-210
30	मराठी नियतकालिकांची वाटचाल : एक हण्टीक्षेप....!	डॉ. प्रवीण मधुकरराव धारपुरे	211-218
31	आधुनिक जगात वाचन संस्कृतीची गरज : एक अध्ययन	डॉ. प्रेमा आनंदराव कुंभलकर	219-224
32	खानदेशातील लोकसभा निवडणुका पक्षीय व जात राजकारण आणि प्रभावी मराठा नेतृत्व	विशाल रविंद्र गवळी	225-230
33	स्त्रीभ्रूण हत्या रोखण्यासाठी समाजकार्यकर्त्यांची भूमिका.	डॉ. शितल हरिचंद्र उजाडे	231-236

मराठी नियतकालिकांची वाटचाल : एक दृष्टीक्षेप....।

डॉ. प्रवीण मधुकरराव घारपुरे (सहयोगी प्राध्यापक)
जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम, ता. नरखेड, जि. नागपूर.

सारांश:

इंग्रजी राजवटीत भारतात अनेक घटना प्रसंग घडलेत. अशा अनेक नवीन कलाकृती अस्तित्वात आल्या त्यामध्ये मुद्रणकला ही एक महत्वपूर्ण बाब ठरली विशेषतः 'मुद्रणकला' ही नियतकालिकांच्या कार्यास फार प्रोसाहक ठरली. या नव्या तंत्रज्ञानामुळेच विविध ध्येय धोरणांनी, प्रेरक हेतूंनी प्रभावित होऊन अजून इंग्रजी काळात अनेक नियतकालिके सुरु झाली या काळातील काही प्रारंभीचे नियतकालिके ही धर्माभिमान जागृत करण्यासाठी तर काही राष्ट्रभिमान आणि समाजजागृतीसाठी निर्माण झाली होती. खरे तर वृत्तपत्रे, नियतकालिके समाजातील प्रत्येक व्यक्तीपर्यंत पोहचली नसली तरी त्यातून झिरपणारा नवविचार मात्र समाजापर्यंत नक्कीच पोहचला. म्हणूनच आज आपणास जे समाजपरिवर्तन दिसून येते तो नियतकालिकांचाच परिणाम होय. मराठी साहित्यात ज्या मराठी नियतकालिकांनी सामाजिक, सांस्कृतिक विश्वात जे वैचारिक अभिसरण घडून आणले त्या नियतकालिकांचा इथे मागोवा घेणार आहोत.

प्रस्तावना:

भाषा हे विचारविनिमयाचे एक अमोघ साधन आहे. मानव आपले विचार,भावना प्रकट करण्यासाठी बहुविध भाषेचा उपयोग करित असतो भाषेमुळेच मानवी विचारशिलतेचे विविध पैलू आपणास साहित्याच्या विविध प्रवाहातून अनुभवायला मिळतात तसेच मराठीच्या कुशीतून आकारास येणाऱ्या बहुविध साहित्य प्रवाहाचे स्वरूप आपणास प्रत्ययास येते अशा साहित्य प्रवाहातून सातत्याने भाषा ही विविध वाङ्मयीनरूपधारण करित असते. केवळ संवाद माध्यमातून भाषा श्रीमंत, प्रगल्भ, सौंदर्ययुक्त होत नाही तर व्यावहारिक जीवनातून देखील ती समजून घ्यायला मदत होते. हे खरे असले तरी भाषेचे खरे वैभव शब्दबद्ध होणाऱ्या वाङ्मयातूनच प्रतीत होते. मग ते प्राचीन साहित्य असो की अर्वाचीन साहित्य. त्या त्या काळातील पडसाद साहित्याच्या दालनात संस्काराचे बीजांकूरघेऊन अवतरत असल्यामुळे नवसाहित्य नव्या प्रेरणेनिशीजन्मास येत असते. त्यातूनच नवसमाज, नवसंस्कृती आकारास

Journal Homepage: www.journalijar.com
**INTERNATIONAL JOURNAL OF
ADVANCED RESEARCH (IJAR)**

Article DOI: 10.21474/IJAR01/xxxx
DOI URL: <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/xxxx>

RESEARCH ARTICLE

KKUS'OJIRIHY V;KRE VKI,K FOKKURRO

श. डॉ लीमि घडपुडे

महारी विभाग मुमुल जीवन विभास महाविद्यालय, देवघाट ता.पंचवेल, जि. सांगली

Manuscript Info

Manuscript History
Received: XXXXXXXXXXXXXXX
Final Accepted: XXXXXXXXXXXXXXX
Published: XXXXXXXXXXXXXXX

Key words:-
महाराष्ट्र शासकीय मूढी आहे. या वाक्य मूढीत सांगायी वार मोठी परंपरा रजालेली आहे. त्या परंपरेत संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, संत एकनाथ, संत तुकाराम, संत रामदास, राधुरास तुमाचोंगी महाराज, संत माझेबाबा वासुदेव साठी प्रमुक्त संत संत साहेब परंतु साहित्यकार फक्त मोठी सांस्कृतिक महाराष्ट्राच्या मजगमूढीत निर्माण झालेली आहे. या संत साहित्याची प्रत्येक संत साहित्याची आत्मज्ञान अर्थगतापीरूप फक्त सुदूरवले कोलेला आहे. ती म्हणते, ' संत म्हणू झाली। इच्छा कोळा आली।। ज्ञानदेवे रचिला वाक्य। उभारिले देवालय।। नामा ललाच विचार। तेथे कोलासे विस्तार।। जगदर्मी एकनाथ। सांग दिला भागवा।। तुम्हा झालले वाळटा। भजन करा रजगता।।' अशी ही सुदूर अर्थ ज्ञानी सांस्कृतिकी साक्षा फटपूत देते.

Abstract

संतांचे साहित्य म्हणजे की, आपणाने आध्यात्मिक विचारांचा अनुभव येतो. संतासाहित्यातून प्रस्तुत होणारे भक्ती वाङ्मय आमच्या मनःचतुरांगीत आकार स्थापना लागतात आणि आपण त्या संपूर्ण विचार ज्ञानीचा आत्म्यात स्थापना लागतो. संत ज्ञानेश्वर माऊलीने निर्माण कोलेल्या वार,मन मूर्तीचे अर्थगतापीरूप कोले की ज्ञानेश्वरी, अनुभवानुभव, सांगदेव वारावडी आणि अर्थगतापीरूप हे वास्तव्य आपल्या मजगतावर राहण्याचे आपले प्रतिक्रिया जलपटूत जलात. त्याची ज्ञानेश्वरी ही मानवी मजगतर संस्कार मजगती संज्ञिकीतली जाली आहे. याचे कारण मजगतापीरूपीत सांस्कृतिक संस्थांन विद्यालय आरंभने आणि विद्यालयात मूर्तीने ज्ञानेश्वर माऊलीने जलपटूत दाखविला. श्रीकृष्णाच्या मूर्तीतून फक्त झालेल मूर्तीचे संस्थांन अर्थगतापीरूप विद्यालयात व अभ्यासालातून मुमुक्त होणार, फक्त वारावडी अर्थगतापीरूप मानवी संस्थांन सांगदेव सांगदेविक जलपटूत आहे. परंतु ज्ञानेश्वर माऊलीने मूर्तीच्या मूर्तापीरूप आपल्या मूर्त मूर्तीने आणि संस्थांनने मूर्तापीरूप आपली मूर्ती संत मजगताला सांस्कृतिक नी आत्मज्ञान जगत सांगदेविक ज्ञानेश्वरीच्या प्रतिक्रिया अर्थगतापीरूप होत जेवळ आहे. त्याचा मूर्तापीरूप प्रकाश प्रत्येकाच्या आत्म्यातून फलपटूतानी बनता रचिली साय मजगता मजगते ज्ञानेश्वर माऊलीने सांगदेवली रूपके आणि फलपटूतानी सायमूर्तापीरूप होय, संत ज्ञानेश्वर मुमुक्तापीरूप अर्थगतापीरूप न आपण अभ्यास मूर्ती विद्यालय सांगील मुक्त विचार फलपटूत ज्ञानेश्वरीक निर्मळ फलपटूत प्रकाशित वास्तव्य, म्हणून या प्रकाशित प्रकाश, संत मूर्तापीरूप असा नाव आहे.

Copy Right, IJAR, 2021. All rights reserved.

Introduction:-

महाराष्ट्र ही संतांची भूमी आहे. या वाक्य भूमीत सांगायी वार मोठी परंपरा रजालेली आहे. त्या परंपरेत संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, संत एकनाथ, संत तुकाराम, संत रामदास, राधुरास तुमाचोंगी महाराज, संत माझेबाबा वासुदेव साठी प्रमुक्त संत संत साहेब परंतु साहित्यकार फक्त मोठी सांस्कृतिक महाराष्ट्राच्या मजगमूढीत निर्माण झालेली आहे. या संत साहित्याची प्रत्येक संत साहित्याची आत्मज्ञान अर्थगतापीरूप फक्त सुदूरवले कोलेला आहे. ती म्हणते, ' संत म्हणू झाली। इच्छा कोळा आली।। ज्ञानदेवे रचिला वाक्य। उभारिले देवालय।। नामा ललाच विचार। तेथे कोलासे विस्तार।। जगदर्मी एकनाथ। सांग दिला भागवा।। तुम्हा झालले वाळटा। भजन करा रजगता।।' अशी ही सुदूर अर्थ ज्ञानी सांस्कृतिकी साक्षा फटपूत देते.

संतांचे साहित्य म्हणजे की, आपणाने आध्यात्मिक विचारांचा अनुभव येतो. संतासाहित्यातून प्रस्तुत होणारे भक्ती वाङ्मय आमच्या मनःचतुरांगीत आकार स्थापना लागतात आणि आपण त्या संपूर्ण विचार ज्ञानीचा आत्म्यात स्थापना लागतो. संत ज्ञानेश्वर माऊलीने निर्माण कोलेल्या वार,मन मूर्तीचे अर्थगतापीरूप कोले की ज्ञानेश्वरी, अनुभवानुभव, सांगदेव वारावडी आणि अर्थगतापीरूप हे वास्तव्य आपल्या मजगतावर राहण्याचे आपले प्रतिक्रिया जलपटूत जलात. त्याची ज्ञानेश्वरी ही मानवी मजगतर संस्कार मजगती संज्ञिकीतली जाली आहे. याचे कारण मजगतापीरूपीत सांस्कृतिक संस्थांन विद्यालय आरंभने आणि विद्यालयात मूर्तीने ज्ञानेश्वर माऊलीने जलपटूत दाखविला. श्रीकृष्णाच्या मूर्तीतून फक्त झालेल मूर्तीचे संस्थांन अर्थगतापीरूप विद्यालयात व अभ्यासालातून मुमुक्त होणार, फक्त वारावडी अर्थगतापीरूप मानवी संस्थांन सांगदेव सांगदेविक जलपटूत आहे. परंतु ज्ञानेश्वर माऊलीने मूर्तीच्या मूर्तापीरूप आपल्या मूर्त मूर्तीने आणि संस्थांनने मूर्तापीरूप आपली मूर्ती संत मजगताला सांस्कृतिक नी आत्मज्ञान जगत सांगदेविक ज्ञानेश्वरीच्या प्रतिक्रिया अर्थगतापीरूप होत जेवळ आहे. त्याचा मूर्तापीरूप प्रकाश प्रत्येकाच्या आत्म्यातून फलपटूतानी बनता रचिली साय मजगता मजगते ज्ञानेश्वर माऊलीने सांगदेवली रूपके आणि फलपटूतानी सायमूर्तापीरूप होय, संत ज्ञानेश्वर मुमुक्तापीरूप अर्थगतापीरूप न आपण अभ्यास मूर्ती विद्यालय सांगील मुक्त विचार फलपटूत ज्ञानेश्वरीक निर्मळ फलपटूत प्रकाशित वास्तव्य, म्हणून या प्रकाशित प्रकाश, संत मूर्तापीरूप असा नाव आहे.

Corresponding Author:- izk-MKW- izoh.k ?hkjqjs
Address:- e;Bh fo;lkx izoq;k thon fodkl e;kfky;] asoxzke rk-uj[k;M] fl- ukxiw].

Volume – 10 (Issue –13)

November-2020

ISSN- 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

COSMOS
IMPACT FACTOR
5.13

**NEW TRENDS IN
RESEARCH**

November-2020

अनुक्रमणिका

Sr.No	Title of the Paper	Name of the Author	Pg.No.
1	भारत सरकारचे नवीन कृषि धोरण-२०२० : वास्तव आणि दृष्टीकोन	डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे	1-13
2	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीची प्रासंगिकता	डॉ.रमेश रामराव बैनवाड	14-20
3	शाश्वत शेती विकासात कृषी सेवा केंद्राची भूमिका	डॉ.पी.एस.देशमुख	21-25
4	आजच्या शिक्षण पद्धतीत आय सि टी तंत्रज्ञानाची भूमिका - एक मूल्यमापन	डॉ. श्रीकृष्ण बापुराव बोटे	26-35
5	पंचायतराज संस्थेत मातंग समाजाचा राजकीय सहभाग : एक अभ्यास	प्रा. डावरे वसंत रंगनाथ	36-39
6	उपभोक्तावादी संस्कृतीचा प्रभाव	प्रा. डॉ.राजेश एस. डोंगरे	40-43
7	वाढत्या शहरीकरणाचा सामाजिक प्रभाव	प्रा. डॉ.राजेश एस. डोंगरे	44-48
8	महाविद्यालयातील ग्रंथालयात स्पर्धा परिक्षांचा अभ्यास करणा-या विद्यार्थ्यांचे अध्ययन	प्रा. किशोर पंढरीनाथ भोळे	49-55
9	संगीत आणि आरोग्य	Dr.Snehal D.Shembekar	56-63
10	शेतमजुरी करणाऱ्या महिलांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्येचे अध्ययन	डॉ.लोकेष बी. नंदेश्वर	64-68
11	स्त्रि हिंसाचार : समुदाय आणि कारणे	डॉ. कैलाष व्ही. बिसांदे	69-76
12	दारिद्र्य रेषेखालील लोकांना शासकीय योजनेविषयी असलेल्या जाणीव जागृतीचे अध्ययन	प्रा. रुपेश रा. कुचेवार	77-84
13	भारतीय व पाश्चिमात्य क्रीडा प्रकारातील भारतीय खेडाळूंचे योगदान	डॉ. दीपक गुलाबराव अरजपुरे	85-93
14	सोशल मिडिया : आधुनिक ग्रंथालयाचे प्रभावी माध्यम	डॉ.सिद्धि जगदाळे, डॉ.संदीप नेमलेकार	94-99
15	कामगार सुरक्षा आणि नवीन कामगार कायदे	डॉ. बालासाहेब किलचे गोरेगावकर	100-111
16	महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेत महिला उद्योजकांचे योगदान, एक अध्ययन	डॉ. रेकचंद गणपत गोंगले	112-118

भारत सरकारचे नवीन कृषि धोरण-२०२० : वास्तव आणि दृष्टीकोन

डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे, (पदवी व पदव्युत्तर अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख)

जीवन विकास महाविद्यालय देवगाम

सारांश :-

कृषी स्थायी समितीने नमूद केले की पारदर्शक, सहज उपलब्धता आणि कुशल मार्केटींग प्लॅटफॉर्मची उपलब्धता ही शेतक-यांना त्यांच्या शेतमालाच्या किंमती सुनिश्चित करण्यासाठी आवश्यक आहे. बहुतेक शेतक-यांना सरकारी खरेदी सुविधा व एपीएमसी मार्केटमध्ये प्रवेश नसतो. त्यात नमूद केले गेले आहे की छोट्या ग्रामीण बाजारपेठांना पुरेशा पायाभूत सुविधा उपलब्ध करण्यासाठी व कृषी विपणनासाठी एक व्यवहार्य पर्याय म्हणून नजीकच्या काळात उदयास येऊ शकतात. ही सर्वात मोठी उपलब्धी रहाणार आहे. या कृषी बिलात धोकादायक मध्यस्थांना दूर करून शेतकऱ्यांना चांगल्या अर्थाने मदत करणे, गुंतवणूक आकर्षित करणे आणि या क्षेत्रातील तंत्रज्ञान वृद्धिंगत करून २०२० च्या नवीन शेतकऱ्यांच्या विधेयकाद्वारे भारताच्या कृषी क्षेत्राचे उदारीकरण आणि खासगीकरण करण्यात आले आहे या संधीचा लाभ घेणे यात निश्चित करण्यात आलेले आहे. भारतातील कृषी क्षेत्र ५८% लोकसंख्येला रोजगार देते. याबरोबरच जीडीपीच्या कार्यक्षेत्रात १५ % पर्यंत आपले योगदान देत आहे. सन २०२० मध्ये या क्षेत्रात ४ % वाढ झालेली आहे. भूतकाळातील महाराष्ट्र कृषी उत्पन्न पणन नियम असे स्पष्टपणे सांगतात की शेतक-यांच्या शेतमालाचे शोषण रोखण्यासाठी कृषी उत्पादनांची विक्री केवळ एपीएमसीमध्येच करता येवू शकते अशा कायद्यांमध्ये व्यावहारिकतेची कमतरता असते आणि ती अधिनियमात अधिक कमकुवत ठरत असतात. यामुळे बाजारपेठेतील दलाल, अडतिये किंवा मध्यस्थांची मक्तेदारी निर्माण होत असते. शेतक-यांचे उत्पादन शहरातील घाऊक विक्रेत्यांना दिले जात असते, जे त्याऐवजी ते किरकोळ विक्रेते किंवा खरेदीदारांना विकत असतात. प्रत्येक उप बाजारपेठ शाखेत ४ ते ५ रुपयांनी किलोमागे किंमत वाढत जाते. याचाच परिणाम असा होतो की, बराच शेतमाल व भाजीपाला शेतकऱ्यांकडून २ किंवा ३ रुपये अशा अल्प किलोवर विकत घेतला जातो आणि तो शहरी ग्राहकांना २० ते ३० रुपये किलोला विकला जातो. ही मध्यस्त यंत्रणा २५ ते ३० वर्षांपासून अशीच चालू आहे अशा प्रकारे कोट्यवधी शहरी भारतीयांना जास्त किंमत मोजावी लागली आणि कोट्यावधी शेतकरी वेतनात गेले. तसेच किंमतीत वाढ झाल्याने शेतक-यांचा फायदा होत नाही. जर खुल्या विपणनास परवानगी दिली गेली असती

Volume – 10 (Issue –13)

November-2020

ISSN- 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

COSMOS
IMPACT FACTOR
5.13

**NEW TRENDS IN
RESEARCH**
November-2020

53	Political Leadership of Bihar: Socio-Economic Development & Reality	Pragya Shekhar, Reaearch Student	386-388
54	TMD Study Of Aqueous Solution of Long Chain Amine Hydrochloride	Amol M. Deshpande, Wamank.Pokale, Amol W.Pokale	389-395
55	Dye Sensitized Solar Cells New Approach For Energy Generation – A Review	Mr.Yatreek G.Bhagat, Prof. J.S.Meshram	396-405
56	A Study Of Challenges Faced By Women Entrepreneurs Development In The Rural Area	Prof. Dr. Dattatraya S. Tambe	406-413
57	Personality Development Through Yoga	Dr. Seema S. Malewar	414-417
58	“Yoga”: An Effective Measure Against The Covid 19	Dr.Premnanda G.Ghadsing	418-419
59	Phytochemical Analysis And Antimicrobial Activities of Leaf Of Tecoma Stans Plant	Manisha A. Mahatale	420-426
60	Economic Policy And Financial Zone Reforms In India: A Bird Eye View	Dr. Prashant Vijaysing Patil	427-435
61	The Impact of Artificial Intelligence On Higher Education System In India, Amidst Of The Covid-19 Pandemic.	Dr.Varsha S. Sukhadeve, Miss. Sneha Sheshrao Gawai	436-449
62	Functions And Recent Trends Of Human Resource Management (HRM) In the Field of Education	Mr. Vasudev N. Joshi, Prin.Dr.Shriprabhu G.Chapke,	450-455
63	Alternative 1,2,3-Triazole Derivative Ligand For The Click Chemistry	V. B. Gopula	456-461
64	Effective Modes For The Enhancement of Quality In Higher Education	Mr.Devendra H. Wasade Dr Rajkishor S. Gupta	462-467
65	Citation Analysis Of Doctroal Thesis In Chemistry Accepted By Rashtrasant Tukadoji Maharaj, Nagpur University, Nagpur	Dr. Rajkishor Shivshankar Gupta, Mr. Devendra H. Wasade	468-476
66	Misleading Advertisements: Legal Prospects	Dr. Suresh G. Santani	477-483
67	Health Problems Of Mathadi Workers (A Study With Special Reference To Mathadi Women Workers Of Cotton Market Area Of Nagpur City)	Dr. S.Vijay Kumar	484-490

Effective Modes For The Enhancement of Quality In Higher Education

Mr.Devendra H. Wasade

Dept. of Learning Resource Centre, JVMD

Dr Rajkishor S. Gupta (Librarian)

Dept. of Learning Resource Centre, JVMD

ABSTRACT

Education plays a vital role in the society as well as in the development of any country .The Quality assessment is to check whether the organisation is structured to achieve the objectives or goals of the organisation. Higher Education without quality is a skeleton without flesh and blood. There are many ways to define quality in Higher Education because definition of quality and excellence are stakeholder relative which including students, teaching and nonteaching staff , Curricular aspects, Teaching learning, Seminars, Conference and workshop, Evaluation, Research, Extension activity, Infrastructure , Library and learning resources, ICT, Sports, Leadership, Innovation, Skill base Courses all these help to enhance the quality in higher. This Paper discusses above various aspects in the enhancement of the quality in higher education.

Introduction

According to ShriAurobindo, ancient Indian education was quality and it worked for creation of better men. It was based on spirituality. Ancient system, besides providing a through training in the necessary arts, science, branches of knowledge, gave grounding in the Vedic formula of spiritual knowledge.In the last few years, the educational system of India has experienced dramatic change. The development of any country is totally depends up on the educational system of that country and also the education is the base to build a knowledge society. In Indian higher education institution have responded to those changes and embraced the digital forms of education involving both teaching and learning. With technology taking a leap ahead with smarts phones, tablets and internet influencing the younger generation, education has started redefining itself. Thus digital media is transforming the system of education to great extent. The Educational experts have come up with various models to assess the quality by focusing on different aspects like outputs, inputs, programmes, resources and the educational processes in the general . There are different kind of modes like Curricular aspects, Teaching learning, Seminars, Conference and workshop, Evaluation, Research, Extension activity, Infrastructure , Library and learning resources, ICT, Sports, Leadership, Innovation, Skill base Courses all these help to enhance the quality in higher.

Methodology

The present research paper attempts to highlights the study of effective modes which help to make dramatic change in the quality of Higher Education and to find out all essential factors on which quality and excellence in higher education depends on. The data

Volume – 10 (Issue –13)

November-2020

ISSN- 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

COSMOS
IMPACT FACTOR
5.13

**NEW TRENDS IN
RESEARCH**

November-2020

अनुक्रमणिका

Sr.No	Title of the Paper	Name of the Author	Pg.No.
1	भारत सरकारचे नवीन कृषि धोरण-२०२० : वास्तव आणि दृष्टीकोन	डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे	1-13
2	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीची प्रासंगिकता	डॉ.रमेश रामराव बैनवाड	14-20
3	शाश्वत शेती विकासात कृषी सेवा केंद्राची भूमिका	डॉ.पी.एस.देशमुख	21-25
4	आजच्या शिक्षण पद्धतीत आय सि टी तंत्रज्ञानाची भूमिका - एक मूल्यमापन	डॉ. श्रीकृष्ण बापुराव बोटे	26-35
5	पंचायतराज संस्थेत मातंग समाजाचा राजकीय सहभाग : एक अभ्यास	प्रा. डावरे वसंत रंगनाथ	36-39
6	उपभोक्तावादी संस्कृतीचा प्रभाव	प्रा. डॉ.राजेश एस. डोंगरे	40-43
7	वाढत्या शहरीकरणाचा सामाजिक प्रभाव	प्रा. डॉ.राजेश एस. डोंगरे	44-48
8	महाविद्यालयातील ग्रंथालयात स्पर्धा परिक्षांचा अभ्यास करणा-या विद्यार्थ्यांचे अध्ययन	प्रा. किशोर पंढरीनाथ भोळे	49-55
9	संगीत आणि आरोग्य	Dr.Snehal D.Shembekar	56-63
10	शेतमजुरी करणाऱ्या महिलांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्येचे अध्ययन	डॉ.लोकेष बी. नंदेश्वर	64-68
11	स्त्रि हिंसाचार : समुदाय आणि कारणे	डॉ. कैलाष व्ही. बिसांद्रे	69-76
12	दारिद्र्य रेषेखालील लोकांना शासकीय योजनेविषयी असलेल्या जाणीव जागृतीचे अध्ययन	प्रा. रुपेश रा. कुचेवार	77-84
13	भारतीय व पाश्चिमात्य क्रीडा प्रकारातील भारतीय खेडाळूंचे योगदान	डॉ. दीपक गुलाबराव अरजपुरे	85-93
14	सोशल मिडिया : आधुनिक ग्रंथालयाचे प्रभावी माध्यम	डॉ.सिद्धि जगदाळे, डॉ.संदीप नेमलेकार	94-99
15	कामगार सुरक्षा आणि नवीन कामगार कायदे	डॉ. बालासाहेब किलचे गोरेगावकर	100-111
16	महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेत महिला उद्योजकांचे योगदान, एक अध्ययन	डॉ. रेकचंद गणपत गोंगले	112-118

भारतीय व पाश्चिमात्य क्रीडा प्रकारातील भारतीय खेडाळूंचे योगदान

डॉ. दीपक गुलाबराव अरजपुरे (शारीरिक शिक्षण संचालक)
जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम तह - नरखेड जि. नागपूर

गोषवारा

आजघडीला क्रीडा तत्व हे खूप महत्वाचे आहे कारण विद्यार्थी वर्गाला त्याची बलस्थाने व कमजोरी त्यांचे कौतुक आहे हे माहित असणे आवश्यक आहे आजचा युवा वर्ग ॲथलेटिक्समध्ये सामील होण्यापेक्षा समाज, बूस्टर क्लब आणि कमिशनर / ट्रेझरसाठी हे कौतुक दर्शविण्यासारखे आणखी कोणताही मार्ग नाही. हे पूर्ण करण्यासाठी, ही गुंतवणूक घेणार आहे आणि सर्वात मूल्यवान गुंतवणूक म्हणजे पैसा आणि वेळ. जितकी जास्त गुंतवणूक केली जाईल तितके घांगले निकाल. आमच्या तरुण विद्यार्थी ॲथलेटिक्सच्या भवितव्यापेक्षा जास्त गुंतवणूक कोठेही नाही हे आपण प्रमाणित करू शकतो. याचे सर्वात महत्वाचे कारण म्हणजे खेळ होय. खेळ हे मुलांच्या मानसिक आणि शारीरिक वाढीचे मार्ग आहेत. क्रीडा परिवर्तन निर्मितीत मदत करतात आणि त्यांना ऊर्जा आणि सामर्थ्य प्रदान करतात. निरोगी आहार आणि सक्रिय जीवनशैली मुलांच्या जीवनशैली, मन आणि शरीरात घांगले परिणाम आणेल. मनोरंजक क्रियाकलापांमुळे मुलांच्या आरोग्यासाठी वाईट सवयी दूर होतात ज्यामुळे त्यांना मधुमेह, उच्च कोलेस्ट्रॉल, उच्च रक्तदाब, हृदय रोग, सांधेदुखी, स्ट्रोक आणि इतर गंभीर आजार होऊ शकतात.

जेव्हा विद्यार्थी शारीरिकदृष्ट्या तंदुरुस्त असतात तेव्हा ते शैक्षणिकदृष्ट्या अधिक प्राप्त करतात. खेळात मुलांमध्ये मैत्रीची भावना निर्माण होते आणि त्यांची कार्यसंघ भावना विकसित होते. हे मुलांना मानसिक आणि शारीरिक खंबीरपणा विकसित करण्यास मदत करते. खेळ त्यांच्या शरीराला आकार देतात आणि ते मजबूत आणि सक्रिय बनवतात. मुलांनी थकवा व सुस्तपणा टाळण्यासाठी खेळात सक्रियपणे भाग घ्यावा. हे असे आहे कारण खेळ त्यांचे रक्त परिसंचरण आणि त्यांचे शारीरिक कल्याण सुधारतात. शेवटचे परंतु सर्वात कमी नाही, खेळामुळे मुलांचे मानसिक थकवा देखील दूर होते. क्रीडाशिवाय शिक्षण अपूर्ण आहे. आजकाल खेळ हा शिक्षणाचा अविभाज्य भाग आहे. शाळांमध्ये मुलांना आयुष्यातील त्यांचे मूल्य टिकवण्यासाठी अगदी सुरुवातीच्या काळात काही प्रकारचे खेळ शिकवले जातात. महाविद्यालयीन खेळ हादेखील शैक्षणिक अभ्यासक्रमाचा एक भाग आहे. संशोधनात असे दिसून आले आहे की एका सार्वजनिक शाळेच्या वर्गात निम्न्या विद्यार्थ्यांचे वजन जास्त

Volume – 10 (Issue –13)

November-2020

ISSN- 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

COSMOS
IMPACT FACTOR
5.13

**NEW TRENDS IN
RESEARCH**

November-2020

53	Political Leadership of Bihar: Socio-Economic Development & Reality	Pragya Shekhar, Reaearch Student	386-388
54	TMD Study Of Aqueous Solution of Long Chain Amine Hydrochloride	Amol M. Deshpande, Wamank.Pokale, Amol W.Pokale	389-395
55	Dye Sensitized Solar Cells New Approach For Energy Generation – A Review	Mr.Yatreek G.Bhagat, Prof. J.S.Meshram	396-405
56	A Study Of Challenges Faced By Women Entrepreneurs Development In The Rural Area	Prof. Dr. Dattatraya S. Tambe	406-413
57	Personality Development Through Yoga	Dr. Seema S. Malewar	414-417
58	“Yoga”: An Effective Measure Against The Covid 19	Dr.Premnanda G.Ghadsing	418-419
59	Phytochemical Analysis And Antimicrobial Activities of Leaf Of Tecoma Stans Plant	Manisha A. Mahatale	420-426
60	Economic Policy And Financial Zone Reforms In India: A Bird Eye View	Dr. Prashant Vijaysing Patil	427-435
61	The Impact of Artificial Intelligence On Higher Education System In India, Amidst Of The Covid-19 Pandemic.	Dr.Varsha S. Sukhadeve, Miss. Sneha Sheshrao Gawai	436-449
62	Functions And Recent Trends Of Human Resource Management (HRM) In the Field of Education	Mr. Vasudev N. Joshi, Prin.Dr.Shriprabhu G.Chapke,	450-455
63	Alternative 1,2,3-Triazole Derivative Ligand For The Click Chemistry	V. B. Gopula	456-461
64	Effective Modes For The Enhancement of Quality In Higher Education	Mr.Devendra H. Wasade Dr Rajkishor S. Gupta	462-467
65	Citation Analysis Of Doctroal Thesis In Chemistry Accepted By Rashtrasant Tukadoji Maharaj, Nagpur University, Nagpur	Dr. Rajkishor Shivshankar Gupta, Mr. Devendra H. Wasade	468-476
66	Misleading Advertisements: Legal Prospects	Dr. Suresh G. Santani	477-483
67	Health Problems Of Mathadi Workers (A Study With Special Reference To Mathadi Women Workers Of Cotton Market Area Of Nagpur City)	Dr. S.Vijay Kumar	484-490

Citation Analysis Of Doctoral Thesis In Chemistry Accepted By Rashtrasant Tukadoji Maharaj, Nagpur University, Nagpur

Dr. Rajkishor Shivshankar Gupta,
(Librarian Dept. of LRC)
JeevanVikasMahavidyalaya, Devgram,
Tah.-Narkhed, Dist. - Nagpur.

Mr. Devendra H. Wasade,
(Librarian Dept. of LRC)
JeevanVikasMahavidyalaya, Devgram,
Tah.-Narkhed, Dist. - Nagpur

Abstract: -

Bibliometric study of 32 doctoral thesis in Chemistry awarded in RTM Nagpur University, Nagpur has been carried out to determine the use pattern of literature in the area. A total of 5150 references were analyzed for identifying their bibliographic form, authorship pattern, ranking of journals.

Keywords: -Bibliometric study, authorship pattern, disciplines research, citations.

Introduction: - Alan Pritchard, who first used the word "bibliometrics" described it as the "application of mathematics and statistical methods to books and other media of communication". This was paraphrased by Robert A. Fairthorne as "quantitative treatment of the properties of recorded discourse and behavior appertaining to it". In a later article, "Bibliometrics and Information Transfer." Pritchard explained bibliometrics as the "metrology of the information transfer process and its purpose is analysis and control of the process". He based his interpretation upon the fact that measurement is the common theme through definitions and purposes of bibliometrics, and things that we are measuring when we carry out a bibliometrics study are the process variable in the information transfer process. The British Standard Glossary of Documentations of Terms explained bibliometrics as the study of the use of documents and patterns of publication in which mathematical and statistical methods have been applied, which is basically the same as Pritchard's original definition. William Gray Potter, editor of the issue of Library Trends devoted to bibliometrics, followed suit with "Bibliometrics is simply put the study and measurement of the publication pattern of all forms of written communication and their authors. In the same issue Alvin M. Schrader said it even more simply. "Bibliometrics is the scientific study of recorded discourse". Bibliometrics called a quantitative science is divided into two areas, descriptive and evaluative. In one of these classes is included the study of the number of publications in a given field, or productivity of literature in the field for the purpose of comparing the amount of research in different countries, the amount produced during the different period or the amount produced in different subdivisions of the field.

Objectives of the study

The main objectives of the study are

- To find out year wise distribution of contribution per year.

THE STRANGE CASE OF BILLY BISWAS: A NARRATIVE OF HUMAN LIFE

Dr. Yogesh M. Sarode

Assistant Professor, Department of English
Jeevan Vikas Mahavidyalaya,

Devgrah (M.S.) India

Email: yogeshmsarode@gmail.com

Abstract : The Strange Case of Billy Biswas is the only novel of Arun Joshi that makes an appealing sense of the moral human values of the tribal culture against the current society. Billy Biswas cannot adjust himself in the world that we call as a modern society and rebels against this dogma. Billy desires for peace and contentment and hence abandons the ruined society of Delhi for the Sappura hills where he discovers the various aspects of human life. He stays there and becomes a part and parcel of their life. While following this austere path, he changes himself completely and gives his life a new meaning. Hence an honest effort has been done through this paper to focus on the life of Billy Biswas, the protagonist in the novel and his concern and complete surrender for materialistic to spiritual journey.

Key Words: Aspects of life, tribal, Society, modern values, traditional values, strange case.

Arun Joshi's *The Strange Case of Billy Biswas* is sequentially the second novel and studies of three diverse forms of existence in the contemporary sphere portraying ordinary shantytown life in New York, progressive time in Delhi and survival lifetime in the Maikala Hills. The life description of the three forms discloses the author's search of three diverse lands in the novel. Billy has peculiar thoughts besides look. His opinion is moved by a great force that unites his transcendent longing and his eccentric conduct contribute a strange appearance to his magical makeup. Thus Billy Biswas reflects as a strange example because of the understanding of the deceptive culture. His excessive choice of separating the modern culture for the original realm in pursuit for implication of natural life is correspondingly the result of his eccentricity.

Arun Joshi's first novel— *The Foreigner* shows his continuation of and a development upon spiritual desire, odd conduct, unusual appearance and his profound trust in the morals of pass on ethos and creed. His second fiction carries on Sindi's pursuit for self and aim of life in worldly, narrow, showy and dishonest society, and extends it to the profound search by Billy's departure of the intolerant and false culture to the original realm. The novel is likewise a simple interpretation on the worthless survival, psychological conflict, unhappiness, evil, longing, disloyalty and craftiness in the contemporary people. It does not only records the firm statement of Billy but also reveals the last determination of his life to leave the confused and foolish life of the current society and to accept the generous and joyful life of the primeval world. Hence, the novel is a representation of his hunt for ideals and entire distancing in his stormy get up from the

G H RAISONI COLLEGE OF ENGINEERING, NAGPUR

(Autonomous, NAAC A+, NIRF-2020 Rank 139)

Department of Basic Sciences

International Conference on Research Frontiers in Sciences

(ICRFS-2021) Online

5-6 February 2021

e-Certificate

This is to certify that **T A Thakre** of **Resaerch Student, RTMNU, Nagpur, India** has attended the International Conference on Research Frontiers in Sciences (ICRFS-2021) and presented a paper titled **Comparison of effectiveness of models for solving fuzzy assignment problem**, Co-authored by **O K Chaudhari, Rajshri Gupta**. The conference was organized by the Department of Basic Sciences, G. H. Raisoni College of Engineering, Nagpur (India), during 5th and 6th February 2021, in association with **Scopus Indexed International Journal "IOP Conference Series: Material Science and Engineering"** (ISSN: 1757-899X).

Dr Bhavana Butey
General Chair

Dr Santosh Jaju
Organising Chair

Dr Sachin Untawale
Honorary Chair

ISAS

IOP Conference Series
Material Science and Engineering

SCOPUS INDEXED INTERNATIONAL JOURNAL IN MATERIAL SCIENCE AND ENGINEERING

G H RAISONI COLLEGE OF ENGINEERING, NAGPUR

(Autonomous, NAAC A+, NIRF-2020 Rank 139)

Department of Basic Sciences

International Conference on Research Frontiers in Sciences

(ICRFS-2021) Online

5-6 February 2021

e-Certificates

This is to certify that **Dr. Onkar Chaudhari** of **G H Raisoni College of Engineering, Nagpur** has attended the International Conference on Research Frontiers in Sciences (ICRFS-2021) and presented a paper titled **Soft computing model for students' evaluation in educational institute**, Co-authored by **Rajshri Gupta, T A Thakre**. The conference was organized by the Department of Basic Sciences, G. H. Raisoni College of Engineering, Nagpur (India), during 5th and 6th February 2021, in association with Scopus Indexed International Journal "IOP Conference Series: Material Science and Engineering" (ISSN: 1757-898X).

Dr Bhavana Butley
General Chair

Dr Santosh Jaju
Organizing Chair

Dr Sachin Untawale
Honorary Chair

ISAS

INTERNATIONAL JOURNAL OF MATERIAL SCIENCE AND ENGINEERING
JAPR 2021

G H RAISONI COLLEGE OF ENGINEERING, NAGPUR

(Autonomous, NAAC A+, NIRF-2020 Rank 139)

Department of Basic Sciences

International Conference on Research Frontiers in Sciences

(ICRFS-2021) Online

5-6 February 2021

e-Certificate

This is to certify that **Rajshri Gupta** of **G H Raisoni College of Engineering, Nagpur** has attended the International Conference on Research Frontiers in Sciences (ICRFS-2021) and presented a paper titled **A Survey on the Methods to find Basic Feasible Solutions for Fuzzy Transportation Problems**, Co-authored by **O K Chaudhari, T A Thakre**. The conference was organized by the Department of Basic Sciences, G. H. Raisoni College of Engineering, Nagpur (India), during 5th and 6th February 2021, in association with **Scopus Indexed International Journal "IOP Conference Series: Material Science and Engineering"** (ISSN: 1757-899X).

Dr Bhavona Butey
General Chair

Dr Santosh Jaju
Organising Chair

Dr Sachin Untawale
Honorary Chair

New Education Policy 2020: Reality and Perspectives

Dr. Raju Ghanshyam Shirame *

Abstract

The Ministry of Human Resource Development, Government of India has proposed a comprehensive and comprehensive National Education Policy 2020. Prior to independence, the education system in India was under the complete control of the British Empire. The overall educational policies of India from time to time were similar to those of Macaulay. There was no provision in it for imparting any quality education to the Indians, all this was to stir up their work by creating a tribe called clerk in the country. The main purpose behind this was to create clerks and bureaucrats who serve in pure and present and simple positions. Many series in society have undergone changes since Indian independence. The country's educational policies have been formulated and improved in some places, but they have not had any positive impact on the country & educational reforms. In 2014, the Government of India adapted the 2030 Agenda for Sustainable Development (SD) and has been inspiring ever since. The culmination of such a long and inclusive process is the new Educational Policy 2020. NEP 2020 is a comprehensive educational planning document related to the education system in the country. This article deals with issues, principles, objectives, visions, challenges and solutions. The main focus is on higher education and its implementation. Other issues such as vocational education, research and online and digital education have also been given some importance. This is an admirable and very positive step on the part of the government as a whole. Only the future will decide tomorrow how much net effect has been achieved. Recently, the Ministry of Human Resource Development, Government of India introduced a new policy, Education, National Education Policy 2020. It was approved by the Union Cabinet of India on July 2, 2020 and outlined the vision for India's new education system. On August 1st, 2020, the

NATIONAL EDUCATION POLICY-2020: DIFFERENT DIMENSIONS OF EDUCATION

**Editorial Board
Teerthanker Mahaveer University, Moradabad**

NEW EDUCATION POLICY 2020: A REALISTIC REVIEW

Dr. Raju Ghanshyam Shrirame
Vice Principal
Head, Department of Economics
Jeevan Vikas Mahavidyalaya,
Devgraam

***Abstract :** The culmination of such a long and inclusive process is the new Educational Policy 2020. NEP 2020 is a comprehensive educational planning document related to the education system in the country. This article deals with issues, principles, objectives, visions, challenges and solutions. The main focus is on higher education and its implementation. Other issues such as vocational education, research and online and digital education have also been given some importance. This is an admirable and very positive step on the part of the government as a whole. Only the future will decide tomorrow how much net effect has been achieved. Recently, the Ministry of Human Resource Development, Government of India introduced a new policy, Education, National Education Policy 2020. It was approved by the Union Cabinet of India on July 2, 2020 and outlined the vision for India's new education system. On August 1st, 2020, the annual National Conference of Vice-Chancellors was organized by the Association of Universities (AIU) in association with National Law University, Delhi on the subject of redistribution of Indian universities (by virtual mode). Honorable Minister of Education Dr. Inauguration by Ramesh Pokhriyal Nishank and various eminent and learned personalities like UGC President and Vice President, President AIU, Vice Chancellors of several Central Universities and Vice Chancellors of some State Universities, Governors of some states and certain social reformers were asked for their views and opinions in the process. In addition, AIU had launched a Weekly Search Essay Series on their website. These dissertations are written by eminent officials and specialized academic experts in various fields. In particular, the research essay deals with the individual characteristics of various subjects related to the reimagining of Indian universities and their effect on the mind of the reader. AIU has already compiled a book titled Redistribution of Indian Universities available on their website which is really very informative and wonderful. All of these things are designed to expand in depth on NEP 2020. All these efforts will be useful in the future to make the educational policy of the country useful.*

Introduction :

The Government of India had earlier announced the National Education Policy on the occasion of the Kothari Commission and implemented it throughout the country. However, the National Education Policy formulated by the Government of India in 1986 came to be known as the Modern Education Policy of India. Later, due to some shortcomings in the education policy, some structural reforms were made in 1992. More than three decades have passed since the previous policy was reversed. During this period, significant changes have

307

RNI NO. UPBIL/2018/72944
ISSN NO. 2581-5881 (Print)

IPBM JOURNAL FOR INNOVATIONS IN TEACHER EDUCATION

VOLUME 5 JULY 2021

Journal of the Centre for Teacher Education
and Institute of Professional Excellence and Management

RS. 300 (ANNUAL SUBSCRIPTION)

CONTENTS

Education And Employment – Perspective Of Women
Dr. Manjira & Dr. Kavita

Value Education: Present Status And Trends
Dr. Anju Bighel

Online Education during COVID-19: Advantages and Challenges
Dr. Raj Lalchand Kaur

Intellectual Property Rights & It's Nature
Dr. Raj Ghanshyam Sharma

Inclusive Participation in Secondary Education: A Phenomenological
Investigation
Edyoni Biswal

Education & Employment: Critical Analysis of Issues & Challenges
Dr. Manika Jain

Impact of Coronavirus on Indian Economy
Mrs. Mohini Choudhary

Innovations in Teacher Education
Ms. Smiti S

Role of Education to Eradicate Unemployment
Ms. Garima Bhandari & Ms. Nisha Biswal

Impact of Education and Employment on Women Empowerment
Ashna Parveen

Moral and Global Education in Youth
Ms. Sanku Shrivastava

डिजिटल शिक्षण आणि शिक्षण व्यवस्था
वर्तमान स्थिति व भविष्य

डिजिटल शिक्षण व्यवस्था की प्रति भविष्य में शिक्षण प्रतिष्ठानों की क्या भूमिका
होगी ?

Local Self Government An Effective Method of Women Empowerment
Dr. Rama Achyut P. S.

Teacher Education,
Professional
Management
Institute of Professional
Excellence and Management
Gurgaon, Haryana
India
Phone: 0129-4101110
Fax: 0129-4101111
Email: ipbm@ipbm.ac.in

ABSTRACT

Different types of intellectual property rights are awarded to their creators for a fixed period i.e. 20 years as remuneration for the specific research they have done. During this period, no one or any commercial manufacturing company can use any of the above five rights in the production rights without the permission of the manufacturer. Only the manufacturer of the goods has a monopoly on the production or commercial use of the goods during this period. In return for the labor, money and time spent by the manufacturer, the government of the country gives him this monopoly. No one but her owner can make that thing during this period. So that production has no competition in the market. Since there is no competition then her prices are huge. These rising prices inevitably lead to conflicts between intellectual property rights, and other rights.

Keywords: Intellectual Property Right, Commercial Manufacturing, Commercial Use.

Introduction

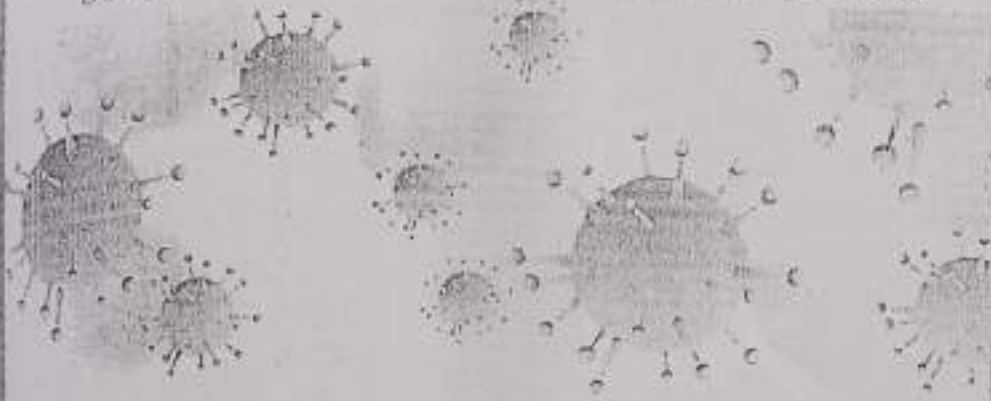
The origins of this concept of intellectual property rights can possibly be traced backwards. There is a very old concept in The Jewish law in this regard. Which has the same effect as a modern intellectual property laws. Although the concept of intellectual creation as an asset did not exist at that time, it seems to have been commented on in a similar way. Especially in the sixteenth century Hasagat G. Wool (improper encroachment) theory was used to prove copyright to a limited time publisher (not the author). It is forbidden to take action against certain mental crimes in the Talmud. They consider this to be a literal theft of intelligence. Even though some people comment on the theft of these concepts, they believed that this teaching is mainly related to fraud and deception and not fraud in the matter of property. It is clear from this that, at that time, there was an attempt to study intellectual property rights at International level. Thomas Jefferson and James Madison had some confusion about the monopoly of copyright and the monopoly of patents on the drafts

of the copyright clause, and they have written extensively on the subject. The fixed ownership of an object after it has been discovered is a gift of social law to the property of that discovery. It is given late for the professional advancement of the society. The question then is, can a unique invention be claimed as a natural right, a natural right, in a person's mind or in a person's brain?

If nature has made anything more sensitive than any other property, it is a concept of imagination that a person can hold it independently as long as he keeps it to himself, but when that thing is left free for the whole society, everyone can take possession of that thing. Tries. The recipient cannot dispose of the item on its own. The strange reason behind it is also that no one has less of it, because everyone is its complete owner like everyone else. Anyone who gets a new beautiful idea should pass it on to others. They should spread these ideas independently all over the world without keeping them in secret to improve their condition by understanding the moral and reciprocal instructions of the man. When he re-created those ideas from the flames of fire, without

*Head, Department of Economics, Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Dergam, Tah - Narkhed Dist - Nagpur

COVID - 19 CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN INDIA

कोविड-19

भारतासमोरील आव्हाने आणि संधी

डॉ. राजेश नाईक, डॉ. शिवाजी मलिक

බස්සිල - ෧෪ හි නවීන හා නවීන වෙනස්වීම් විස්තර

මෙහි සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු.

නවීන :

බස්සිල - ෧෪ හි නවීන කරුණු විස්තර කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු.

වෙනස්වීම් :

බස්සිල - ෧෪ හි නවීන කරුණු විස්තර කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු.

බස්සිල - ෧෪ හි නවීන කරුණු විස්තර කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු.

නවීන වෙනස්වීම් විස්තර :

බස්සිල - ෧෪ හි නවීන කරුණු විස්තර කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු, සඳහන් කර ඇති කරුණු.

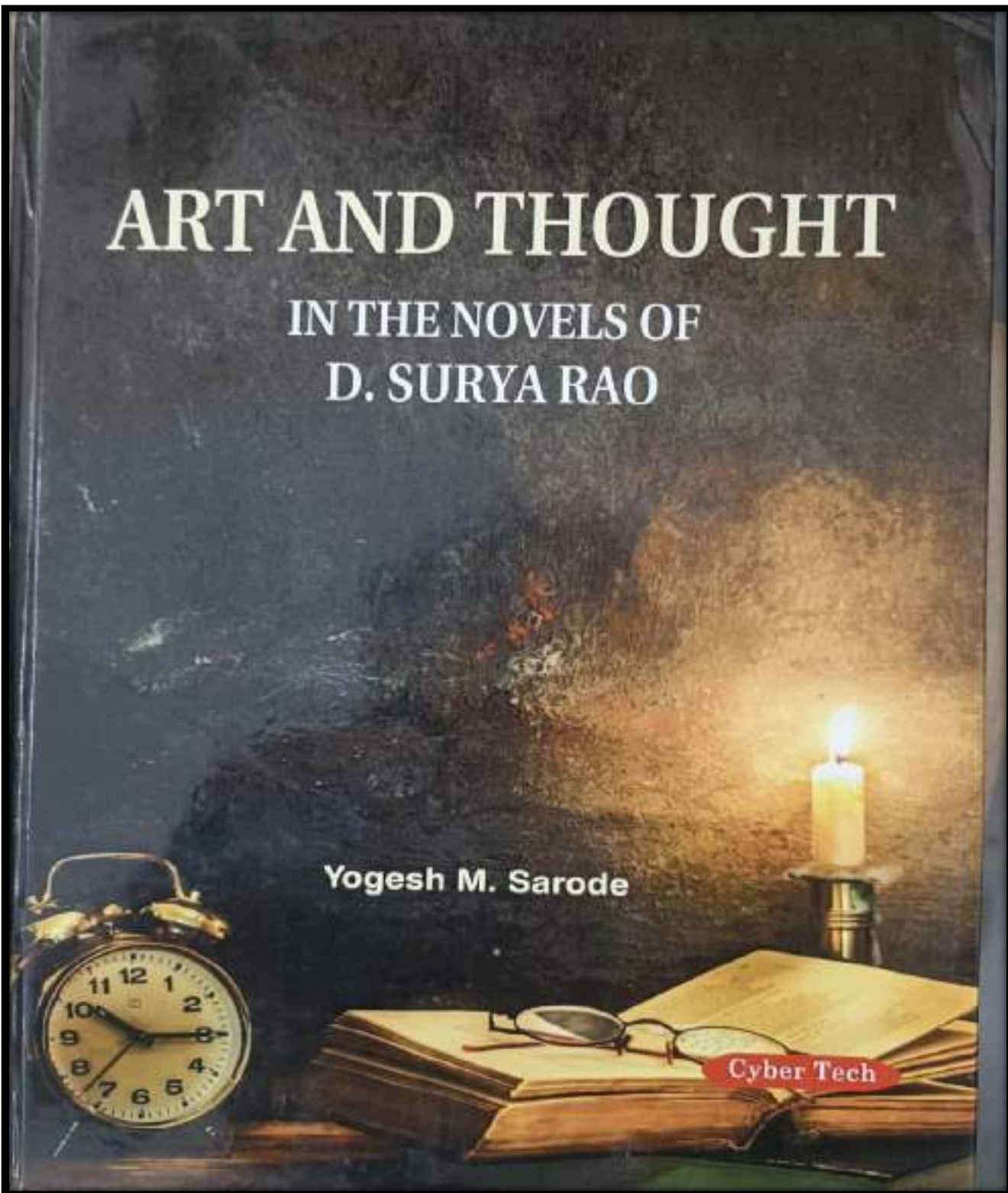
**Number of books and chapters in edited
volumes/books published and papers
published in national/ international
conference proceedings per teacher during
2019-2020**

ART AND THOUGHT

IN THE NOVELS OF
D. SURYA RAO

Yogesh M. Sarode

Cyber Tech

The book cover features a dark, textured background with a central illustration. In the lower-left corner, there is a classic brass alarm clock with a white face and black numbers. To its right, a stack of several old, yellowed books is visible, with a pair of round-rimmed glasses resting on top. In the lower-right corner, a single lit candle sits in a brass holder, casting a warm, golden glow. The overall scene is dimly lit, with the candle being the primary light source, creating a contemplative and scholarly atmosphere.

Art and Thought in the Novels of D. Surya Rao

This edition is published by cyber Tech Publications
4264/3, Ansari Road, Daryaganj
New Delhi - 110002 (India)

First Published : 2018

ISBN 978-93-5053-730-5

Rs. 1500

© Reserved

[No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher].

CYBER TECH PUBLICATIONS

4264/3, Ansari Road, Daryaganj
New Delhi - 110002 (India)
Phone : 011-23244078, 011-43559448,
Fax : 011-23280028
E-mail : cybertechpublications@gmail.com
Website : www.cybertechpublications.com

Printed at :

New Green Print Solutions, New Delhi 110078

स्वाद्य तेल निर्माण उद्योग व रोजगार संधी

डॉ. राजु श्रीरामे

SIR SAHITYA KENDRA

देन

❖

प्रकाशक :

संजय ठाकरे

सर साहित्य केंद्र

गणराज अपार्टमेंट, र.जापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९८६०२२२९४१, ९९७५७८४५५२

sanjaythakre.sskp@gmail.com

❖ खाद्यतेल निर्माण उद्योगातील रोजगार संधी

❖ प्रकाशन क्रमांक : 163

❖ ISBN - 978-81-938537-1-9

❖ प्रथम आवृत्ती :

❖ © लेखक

❖ टाईप सेटींग:

प्रसाद क्रिएशन, नागपूर.

❖ ₹ : ३००/-

❖ प्रमुख वितरक : लाभान्श पुस्तकालय

गणराज अपार्टमेंट, राजापेठ बस स्टॉप,

हुडकेश्वर रोड, नागपूर - ३४

मो. ९८६०२२२९४१, ९९७५७८४५५२

JEEVAN VIKAS MAHAVIDYALAYA
DENGGRAM

राष्ट्रीय खेळाडुंची शारीरिक क्षमता

डॉ. दिपक अरजपुरे

SIR SAHITYA KENDRA

महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक 2019 च्या विदर्भातील निकालाचे राजकीय विश्लेषण

डॉ. मंगेश आचार्य

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम

प्रस्तावना:

लोकशाहीमध्ये निवडणुकांना अनन्यसाधारण महत्त्व असते. मजबूत लोकशाहीसाठी मतदारांच्या सक्रिय सहभाग आवश्यक असतो. महाराष्ट्रामध्ये 21 ऑक्टोबर 2019 रोजी लोकशाहीचा हा उत्सव पार पडला. लोकशाहीच्या या उत्सवात महाराष्ट्राच्या जनतेने मोठ्या हिरिरीने सहभाग घेतला. महाराष्ट्र विधानसभा निवडणुकांमध्ये भाजपने मुसंडी भरत 105 जागा मिळवल्या. बहुमतासाठी आवश्यक असलेल्या 145 चा बहुमताचा आकडा मात्र भारतीय जनता पक्षाला प्राप्त करता येऊ शकला नाही. राज्यातील सर्वात मोठा पक्ष ठरला असला तरी लोकसभा निवडणुकीच्या वेळी भाजप व शिवसेनेची दिसत असलेली लाट मात्र या निवडणुकीत ओसरलेली दिसते. शिवसेने 56 जागा घेऊन दुसऱ्या स्थानावर स्थिरावली. राष्ट्रवादीने काटेकी टक्कर देत 54 जागा मिळवल्या. प्रथमतः फारशी घनक न. दाखवता काँग्रेसने तब्बल 44 जागा खिशात घातलेल्या आहेत. निवडणुकीत बंडखोर आणि अपक्ष यांचा बोलबाला दिसून आला. या निवडणुकीत एकूण 15 अपक्ष आमदारांच्या मेहनतीला यश मिळून त्वबळावर त्यांनी विधानसभा गटले आहे. बहुजन विकास आघाडीला तीन जागा मिळालेले आहेत. प्रहारजनराठी, एम. आय. एम. व समाजवादी पक्षांना प्रत्येकी दोन जागांवर यश मिळाले आहे. राज ठाकरे यांच्या मनसेला एक जागा प्राप्त झाली आहे. माकप, जनसुराज्य शक्ती, क्रांतीकारीशेतकरी पक्ष, शेकाप, रासप, स्वाभिमानी या सर्व पक्षांना एक-एक जागा जिंकता आल्या आहेत. सत्तेत परिवर्तन घडवून आणणे मजबूत लोकशाहीचे लक्षणे आहेत. निवडणूकांमधील मतदारांच्या वर्तनाचे अध्ययन महत्त्वाचे असते. महाराष्ट्र विधानसभा निवडणुकांमध्ये घडून आलेल्या राजकीय परिवर्तनाचे तसेच बदलत्या सत्ता समिकरणाचे अध्ययन या शोधनिबंधात करण्यात आलेले आहे.

विदर्भातील विभाग निहाय जागांची स्थिती:

विदर्भ हा महाराष्ट्रातील राजकारणाच्या केंद्रस्थानी असलेला महत्त्वाचा विभाग आहे. विधानसभा निवडणुकांमध्ये विदर्भातील राजकारणात खुब्या आश्चर्यकारक उलथापालथ घडून आलेली आहे. बुलढाणा विभागातील सात जागांपैकी भाजपला तीन जागा प्राप्त झालेल्या आहेत. काँग्रेसला एक जागा, शिवसेनेला दोन तर राष्ट्रवादी काँग्रेसला एक जागा मिळाली आहे.

अकोला विभागातील पाच जागेपैकी भाजपाला चार जागा तर शिवसेनेला एका जागेवर समाधान मानावे लागले. काशिमध्ये भाजपाला दोन तर काँग्रेसला एक जागा मिळू शकली. अमरावती विभागातून भाजपाला एक, काँग्रेसला तीन, अपक्ष एक, प्रहार दोन, स्वाभिमानी पक्षाला एक जागा प्राप्त झालेली आहे. वर्धा विभागातून भाजपाला तीन तर काँग्रेसला एक जागा मिळाली आहे.

सर्वात मोठ्या नागपूर विभागातून भाजपाला सहा, काँग्रेसला चार, राष्ट्रवादी काँग्रेसला एक तर अपक्षाने एका जागेवर विजय मिळवलेला आहे. नंदारा विभागातून राष्ट्रवादीला एक, अपक्ष एक तर काँग्रेसला एक जागा प्राप्त झालेली आहे. गोंदिया विभागातून भाजपाला एक, राष्ट्रवादी काँग्रेसला एक, अपक्ष एक तर काँग्रेस एक जागी विजय मिळू शकली आहे. गडचिरोली भागातून भाजपाला दोन राष्ट्रवादी काँग्रेसला एक जागा मिळाली तर चंद्रपूरमध्ये भाजपाला दोन काँग्रेसला तीन, अपक्ष एक तर यवतमळ म्हणून भाजपाला पाच व शिवसेनेला एक राष्ट्रवादी काँग्रेसला एक जागा मिळाली आहे.

नागपूर जिल्ह्याचे राजकीय व सामाजिक विवेचन

डॉ. मीरा आचार्य

जीवन विनया महाविद्यालय, धुळेकरेय
तह. नरखेड, जि. नागपूर ४४१३०१
मो. ८५५०९७१३१०

Email: mirageshacharya@gmail.com

प्रस्तावना:

नागपूरची सगळी जगभरात प्रसिद्ध आहेत. जिल्ह्यात सर्वांत संख्यात्मक बागा आहेत. येथे टिश्यू कल्चर, कापणी यंत्रांचे तंत्रज्ञान अशी केंद्रे उभारली आहेत. नागपूरला संख्याचे शहर किंवा नारंगी शहर (Orange City) म्हटले जाते. कमी पाऊस, कोरडे हवामान, चाण्याचा निचरा होणारी जमीन या वैशिष्ट्यांमुळे नागपूरमध्ये संख्याचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणावर होते. कापसाला लागणारी काळी रेणू माती (मुळ) जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणावर आढळते. तसेच येथील हवामानही कापसाला अनुकूल आहे. हिंगणा, काटोल, कळमेरवर या भागात कापसाचे अधिक उत्पादन होते. जिल्ह्यातील बुटीबोरी येथे कापूस संकलन केंद्र स्थापण्यात आले आहेत. राष्ट्रीय लिंबुवर्गीय फळ संशोधन केंद्र, केंद्रीय कापूस संशोधन संस्था या सेठीविषयक संस्था नागपूरमधून कार्यरत आहेत.

जिल्ह्यात 'नागपूर जिल्हा शेतकरी सुतगिरणी वानखोर्णी', 'नागपूर विणकर सहकारी सुतगिरणी', 'मंगसा सुतगिरणी', वरीर येथे सुतगिरणी कार्यरत आहेत. जिल्ह्यात मित्र खतांचे दोन कारखाने, संरक्षण साहित्याच्या निर्मितीचा कारखाना वाडी येथे आहे. जिल्ह्यात कऱ्हाण, कामठी, नरखेड, कळमेरवर, उमरेड, बुटीबोरी, रामटेक व सावनेर येथे औद्योगिक बसवणूक (M.I.D.C.) आहेत.

बुटीबोरी ही आशियातील सर्वात मोठी औद्योगिक बसवणूक मानली जाते. जिल्ह्यात खोल्याज, महिंद्रा अॅन्ड महिंद्रा, स्टी.आय.पी. इंडस्ट्रीज अशा मोठ्या कंपन्या आहेत. जिल्ह्यात ९ हवाचपेथा जास्त लघुउद्योग असून त्यामध्ये साँग्लिस व आगपेटवा बनविण्याचे उद्योग जास्त प्रमाणात आहे. बुटीबोरी या १९९४ ला स्थापन झालेल्या वसाहतीत २५०० कोटीचे गुंतवणूक झालेली आहे. ७०० लोकंन येथे प्रत्यक्ष रोजगार उपलब्ध झालेला आहे. नागपूर राहणगणसून जवळच खापरी, कुलरती, तेलहाण आदी गावांमध्ये विशेष आर्थिकक्षेत्र (S.E.Z.) प्रकल्प उभे राहणार आहेत.

दळणवळण:

इजिप्त-धुळे-कोलकत्ता राष्ट्रीय महामार्ग क्र. ६ आणि हैदराबाद-दिल्ली राष्ट्रीय महामार्ग क्र. ७ हे दोन राष्ट्रीय महामार्ग जिल्ह्यातून जातात. नागपूर राहणजवळ सोनेगाव येथे भारतातील मध्यवर्ती विमानतळ असून ते आंतरराष्ट्रीय स्वरूपाचे विमानतळ आहे.

लोकसंख्या:

२००१ च्या जनगणनेनुसार ४०,६७,६३७ असून पुरुष २१,०५,३१४ आणि महिला १९,६२,३२२ होत्या. स्त्री-पुरुष प्रमाण ९३२ (१००० पुरुषांसाठी) आणि दर चौ.कि.मी. लोकसंख्येची घनता सोठी नागपूर जिल्ह्यातील एकूण लोकसंख्येसाठी मुख्य कामगार ३५.५३ टक्के सिमांतक कामगार १.९७ टक्के एकूण कामगार ३७.५० टक्के, काम न करणारे ६५.५० टक्के आहे. मुख्य कामगारंपैकी शेतकरी १८.३८ टक्के, शेतमजूर २३.९९ टक्के, पुरक व्यवसाय करणारे २.०१ टक्के आहे. खाणकाम व दगडकाम करणारे २.१९ टक्के, उद्योगधंद्यात काम करणारे २.१७ टक्के, इतर उद्योग करणारे १२.५० टक्के, बांधकाम व्यवसाय करणारे ५.४४ टक्के, व्यापार व वाणिज्य व्यवसाय करणारे ११.६२ टक्के, दळणवळण सांरख्या व्यवसायात काम करणारे ६.०४ टक्के, राज्याच्या तुलनेत शेतकऱ्यांचा २९ वा शेतमजुरांचा २२ वा क्रमांक आहे. एकूण कामगारपैकी शेतकरी व शेतमजूर यांची टक्केवारी ४२ टक्के आहे.

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April -2020

SPECIAL ISSUE-CCXXIX (229)

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Editor:

Dr.Dinesh W.Nichit

Principal

Sant Gadge Maharaj

Art's Comm,Sci Collage,

Walgaon,Dist. Amravati.

Executive Editor:

Dr.Sanjay J. Kothari

Head, Deptt. of Economics,

G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage

Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

20	"स्वामी रामानंदतीर्थ मराठवाडा विद्यापीठास सादर इतिहास पीएच.डी. प्रबंधांचे उल्लेख विश्लेषण"	प्रा. दत्तराम रामजी रंगडे	83
21	कृदांचा नातवांशी असलेला संबंध अभ्यासणे	प्रा. डॉ. पुनम देशमुख	91
22	विदर्भातीलसिंचन अनुशोषामुळे कृषी उत्पादनावर व उद्योग व्यवसायातील रोजगार संधी झालेल्या परिणामाचे अध्ययन	डॉ. मिलिंद, डी. गुल्हाने	94
23	विदर्भातील सेंद्रिय व जीवाणू खत यांचा वापर व लोकप्रीयतेतील वाढीचे अध्ययन	डॉ. राधेशाम पिलाजी चौधरी	99
24	नागपूर जिल्हयातील फाटोल तालुक्यातील संत्रा उत्पादकांच्या उत्पादन विषयक समस्या व उपाय योजनेचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	डॉ. रेखा मिलिंद गुल्हाने	103
25	भंडारा जिल्हयाच्या ग्रामीण आदिवासी भटक्या जातीतील लोकांना देण्यात येणाऱ्या मनरेगाच्या सेवासंबंधी अध्ययन	डॉ. तारुण्य हनुपूरी मुलतानी	109
26	रामटेक पर्यटन स्थळावर पर्यटकांकरीता असलेल्या निवास व इतर सोई सुविधा संदर्भातील चिकित्सक अध्ययन	प्रा.कल्पना कांतीलाल पटेल	113
27	नागपूर जिल्हयातील सावनेर व पिपळा येथील वेस्टर्न कोल फिल्ड्स लिमिटेड द्वारे स्विकृत श्रमिक कल्याणकार्यक्रमांचा अभ्यास	प्रा. निशिता राहुल अंबादे	118
28	यवतमाळ जिल्हयातील असंघटीत महिला कामगारांच्या आर्थिक समस्यांचे अध्ययन	डॉ. हरिदास माणिकराव धुर्वे	123
29	गोंदिया जिल्हयातील हलबा समाजातील व्यवसायिकांनी आर्थिक स्थितीचे अध्ययन	प्रा. सुनिल नामदेवराव ईश्वार	127
30	शेतकऱ्यांचे हितकर्ते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शैलीविषयक विचारांची वर्तमान प्रस्तुतता	प्रा. सचिन सुभाष बोलाईकर	131
31	सामाजिक, वैचारिक क्रांतीची जपणूक करणारा' कथाकार : अण्णा भाऊ साठे	प्रा.छत्रपाल श्रीपत लांबकाने	137
32	वर्तमान स्थितीत बाजार समिती विविधम कायदा प्रभावहित	प्रा. ए. एम. वानखडे	140
33	महात्मा गांधी व शैक्षणिक विचार	प्रा. डॉ. संजय गुडघे	142
34	ऑनलाइन शॉपिंग सोध की डोकेदुखी	डॉ. महेश नाचकवाड	144
35	भारतातील मानवाधिकार आणि शिक्षण हक्क सतिश किसनसिंह चंदेल		147
36	Mahatma Gandhi's Views on Philosophy of Education	Dr. Pankaj D. More	152
37	Privatisation of School Education and Social Inequality in India	Ms.Pranali N. Ingole	156

Privatisation of School Education and Social Inequality in India

Ms.Pranali N. Ingole,

Dept. of Sociology, Jeevan Vikas Mahavidyalaya Thugaondeo, Tah.Narkhed,
Dist. Nagpur

Abstract:-

"Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all" is the one of the Sustainable Development Goals which government of India has committed to achieve and many initiatives are taken in this direction. But in the same situation government of India has promoted privatisation of school education which denies the equal opportunity of education to all. In the privatised education those with more money can be one who pays for higher qualities and levels of education. Those with less money can remain lower down. In this context the aim of the paper is to explain how privatisation of school education promotes social inequality in India. The paper highlights that privatisation of school education denies the equal opportunity of education to all. Further it promotes problem of inequality of education which takes place in different stages- inequality in educational attainment, inequality in occupational opportunity and inequality in return to education.

Introduction:-

India is a young nation with around 28 per cent of the population in the 0-14 age-group. To ensure that this young population prove to be our future demographic dividend, it is of utmost importance that they are provided quality education. Education and literacy are the indicators of society that play a central role in enhancing over all socio-economic development of a country as a whole. Keeping in views the importance of education, the government has introduced several laws to encourage primary education since 1950-51. According to the Directive Principles of State Policy embodied in the Part 4 of the Constitution directs that "The state shall endeavour to provide free and compulsory education to all the children in the age group of 6 to 14 years". Since, then successive Five Years Plans have launched various programmes to achieve the target for universalization of elementary education. The National Policy on Education 1986 as revised in 1992 has also assigned top priority to provide quality education to all children of 6 to 14 years of ages. The Government of India by enacting the 86th Constitutional Amendment Act has made education a fundamental right for all children between the age group of 6-14 years. The Right of children to free and compulsory Education (R.T.E.) Act, 2009, which represent the consequential legislation envisaged under Article 21-A, means that every child has a right to full time elementary education of satisfactory and equitable in a formal school which satisfies certain essential norms and standards. "Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all" is the one of the Sustainable Development Goals which government of India has committed to achieve and many initiatives are taken in this direction.

On the other hand, due to the implementation of several liberalization policies, the field of education too witnessed the entry of the private sector on a large scale. While India is looking for solution to provide high quality learning opportunities to all students, a primary question is whose interests are being served by these private actors. The privatised school education denies the equal opportunity of education to all. In this context the aim of the paper is to explain how privatization of the school education promotes social inequality.

Privatization of School Education:-

Education is one of the vital services that a modern state is expected to provide to its people. It is a service that every welfare democracy is obliged to give in the most accessible form. In the field of school education, the Indian State has from the beginning, adopted two parallel systems – one, private

ISSUE 77

ISSN - 2230 - 9578

Research and Development
Primary International Level Refereed Journal

4.270

देवारी २०२०

सत्ताक दिनानिमित्त...

अन पद्धती
Research Methodology

Editor : Dr. R.V. Bhole

Address: Survey No-101M, Plot No-29, Mundada Nagar, Jaigaon (M.S.) 431502

Email - info@rdib.com Visit - www.rdib.com

"संशोधन पद्धती" (Research Methodology)

अनुक्रमणिका

नाम	Title of the Paper	Page No.
डॉ. डॉ. एम.एस. गारे	महाविद्यालयीन प्रशासकीय कर्मचाऱ्यांची भूमिका	1-3
डॉ. डॉ. एम.एस. शिंदे	प्रश्नावलीचे स्वरूप, रचनातंत्र व गुणदोष	4-9
डॉ. डी.के. खोसले	सामाजिक संशोधनात संगणक व माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग	10-13
डॉ. रामकांत तिडके	सामाजिक संशोधनातील वस्तुनिष्ठता	14-16
महाराष्ट्र ज्ञानदेव इंदलकर	पुरातत्वशास्त्रीय साधने व त्याचे ऐतिहासिक संशोधनातील महत्व	17-20
Ravira] Furade	A Critical study about the use of ICT in Teacher Education	21-24
डॉ.आर.भोसले	आशय विश्लेषणाचे संशोधनातील महत्व	25-27
डॉ. अर्चन एन.घर्मे	संशोधन आराखडा : प्रकार आणि महत्त्व	28-31
डॉ. के.डी. कावरे	संशोधनातील मूलाखतीचे फायदे व तोटे	32-36
डॉ. संकेत सुरेशराव काळे	तथ्य संकलनाच्या पध्दती	37-40
Vaahali Meshram	Research Methodology for Research in English : An Overview	41-44
डॉ. विद्या खंडारे - गोवंदे	सामाजिक संशोधनातील तथ्य संकलनाचे तंत्रे	45-47
सुरेखा अनिल तवंदकर	संशोधन अहवाल	48-51
पारमेश्वर अभंगराव पाटील	संशोधन आराखडा: प्रकार व महत्त्व	52-55
डॉ. सय्यद पाटसे	सामाजिक संशोधनाची उद्दिष्टे व महत्त्व	56-57
Mahadeo Vishnu Patil	IMPACT OF QUESTIONNAIRE IN RESEARCH	58-60
डॉ.निता रामराव वाघणे	संशोधनाचे स्वरूप , व्याप्ती व टप्पे	61-63
R. Raju Ghanshyam Kirame	Important Role of Survey Methodology in Sociological Research	64-69
R. Madhu Khobragade	Research techniques and its Significance	70-71

Important Role of Survey Methodology in Sociological Research

Dr. Raju Ghanshyam Shirame (Head, Department of Economics,
Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram Tal. Narkhed Dist - Maharashtra)

Introduction

To collect data in a survey manner, the use of standardized questionnaires or interviews involving research questionnaires should be used in the survey method. The census surveys were conducted in ancient Egypt to measure the population of ancient times. Nevertheless, the survey method was the first to be used as a formal research method by Paul Lazarsfeld, an international renowned sociologist in the 1930-40s, to examine the influence of radio on US political systems following the post-modern industrial revolution. After the proper application of this method, the method has become a very popular method for quantitative research in the social sciences. The survey method has been widely used for descriptive, exploratory or explanatory research. This survey method is particularly popular as a unit of statistical data analysis. This survey method is most suitable for the study of information for the study of individual as well as collective factors.

Nature Of Survey Method

Although other aspects of statistical data analysis are important. For the study of groups, organizations or individuals (organization pairs, such as buyers and sellers), they are also surveyed and analyzed in an analytical way. Often such studies living a specific individual or informational component to each component, or to a specific component. If the proxy for the overall study of that particular unit and the selected informant does not have sufficient knowledge, or he or she has a biased opinion about the particular interest event, such opinion may be subject to defendant bias. For example, the CEO of a company may not know enough about the employees' perceptions of their companies or their team, and therefore may be misinformed to study team dynamics or employee pride. In this case, the opinion of the informant about an entity should not be prejudiced. In that case, if such prejudiced informants are of the opinion, the incoming opinion or conclusion is very likely to be wrong.

An Important Beneficial Role In The Social Survey of Survey Methods

Survey methodology is certainly an important method compared to other research methods and there are many inherent strengths in survey research. This is the true specialty of this method. In the first survey, it was of great importance to measure people's preferences (E. G., political orientation), their characteristics (E.G. self-esteem) perspectives (E.G. To immigrants), belief (E.G. Countless) different types of incomprehensible information (data). In the tool. This includes measuring the conduct of this law (E.G. smoking or drinking) or factual information (E.G. income). Secondly, the method is also very useful for collecting very large a number of data (data) for remote observation of people directly under survey surveillance. The small country population can be adequately represented by this survey method. Not only that, to ensure a large country like ours, we need to utilize a modern means of information communication in the modern world. It mainly uses mail or electronic mail or telephone surveys as a secure sample device.

Questionnaire Survey

Questionnaire surveys have been highly preferred by some respondents because of their controversial nature and ability to respond to one's convenience when you are often using systems. One of the most important of these is the only way they can be reached for homeless, or illegal immigrants or by studying them is to reach out to those groups with specific populations. For which no sampling selection frame is available today. This can allow for small results in large sample surveys even when analyzing more than one variable, and comparative analysis of subgroups of the population (that group, and group analysis) depending on the survey design can also lead to greater success. In addition, while doing research in this method, the researchers can be successful in this way.

संशोधन पद्धती (Research Methodology)

Impact Factor - 6.625

337
ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 223

अर्थभारती

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद ४४ वे वार्षिक अधिवेशन विशेषांक

Editor:
Dr. B. B. Bhave
Bhartiya Mahavidyalaya, Morshi
Amarawati (M.S.) India.

Executive Editor::
Dr. Lajwanti R. Tembhurne
Head, Dept. of Economics,
Bhartiya Mahavidyalaya, Morshi
Dist.- Amarawati [M.S.] India

Editor:
Dr. L. Dhargar
(Yeola)

- This journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
  - Cosmos Impact Factor (CIF)
  - Global Impact Factor (GIF)
  - International Impact Factor Services (IIFS)

Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Changing Pattern and Composition of Employment and Unemployment in India	Dr. Samit Mahore, Dr. Dhiraj Kadam	09
2	Employment Scenario for Forthcoming 5 Years : An Outlook for India	Dr. Gajanan Patil	15
3	Recent Context of Current Employment Scenario in India	Dr. Raju Shrifame	22
4	Recent Employment Trends in India	Dr. Prashant Katole	30
5	विश्व व्यापार संगठन और भारत	डॉ. अर्चना जैन	34
6	वैश्विक मुक्त व्यापार और भारत	डॉ. प्रिती बंडे	39
7	सुधारोत्तर कालखंडात भारतीय श्रमशक्तीचा बदलता आकृतिबंध आणि प्रवृत्ती संदर्भ	डॉ. धीरज कदम, डॉ. समित माहोरे	41
8	व्यवस्थेच्या तथ्यांचा	डॉ. धीरज कदम, डॉ. समित माहोरे	41
9	जागतिक मुक्त व्यापार आणि जागतिक व्यापार संघटना	प्रा. दिपक काळे	49
10	निवृत्त जिल्ह्यांचे अभिवृत्त विकासाने - अमरावती जिल्ह्याचे संदर्भात	डॉ. मधुकर ताकतोडे, डॉ. पंकज तायडे	54
11	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	डॉ. सुनिल शिंदे	62
12	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	डॉ. माणिक ठिकरे, डॉ. करमसिंग राजपुत	68
13	भारतातील रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. जे. व्ही. गायकवाड	74
14	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	प्रा. माधुरी राखुंडे	79
15	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	श्री. सुनिल पुगळ	85
16	जागतिक व्यापार संघटना व भारत	प्रा. गजानन जाते	93
17	वर्तमान काळात भारतातील रोजगाराच्या स्वरूपातील बदल	डॉ. दु. बी. सांगोळकर	98
18	भारतातील श्रमशक्ती व रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. रवि सोरते	103
19	मुक्त व्यापार आणि जागतिक व्यापार संघटना	डॉ. महेंद्र गावंडे	112
20	मुक्त व्यापार आणि जागतिक व्यापार संघटना	डॉ. भविनाथ निकम	116
21	भारतातील रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. राजश्री रायभोग	125
22	जागतिक व्यापार संघटना आणि भारतातील फळ व्यापार	डॉ. निलम छंगाणी	130
23	राष्ट्रीय भागात संश्र कलम अडवतायामुळे रोजगाराचे बदलते स्वरूप	डॉ. प्रज्ञा निभोरकर	133
24	जिल्हा नियोजन समिती : यवतमाळ जिल्हा	डॉ. सिध्दार्थ मेथाम	138
25	जागतिक व्यापार संघटनेचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	प्रा. स्वप्निल बोबडे, प्रा. रविंद्र शेंडे	142
26	व्यवस्थातील रोजगाराचे बदलते स्वरूप	प्रा. अरविंद पाशारे	146
27	जागतिक मुक्त व्यापार व WTO चे यशापयश	प्रा. अंकुश तुरखडे	150
28	जागतिक व्यापार संघटनेच्या धोरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	डॉ. आर. जी. टाते	155
29	जागतिक व्यापार, संघटना आणि भारतीय शेती क्षेत्र	प्रा. दिपाली पडोळे	160
30	वर्तमान काळातील रोजगाराचे स्वरूप व आर्थिक निदान	डॉ. सुरेश जगताप	162
31	जागतिक व्यापार संघटना : भारताचे यशापयश	डॉ. गमता साहू	165
32	जागतिक व्यापार संघटनेला मुक्त व्यापार व्यवस्थेचे यशापयश	डॉ. संजय धनवडे	168

Recent Context of Current Employment Scenario in India

Dr. Raju Ghanshyam Shirame

Head, Department of Economics,
Jeevan Vikas Mahavidyalaya, Devgram
Tah - Narkhed Dist - Nagpur

Abstract

The unemployment rate was highest among urban females at 10.8% followed by males at 7.1%. The unemployment rate was highest among urban females at 10.8% followed by males in urban India at 7.1%. India's unemployment rate stood at 6.1% in FY18, official data showed, highlighting the challenge that confronts the NDA government. The data isn't comparable with that of past years, the government contended, in effect seeking to refute previous leaked reports that said they showed the unemployment rate was at a 45-year-high. The Periodic Labor Force Survey (PLFS) of the National Sample Surveys Office (NSSO) released on Friday showed the unemployment rate in the country in FY 2018 was at 5.3% in rural India and 7.8% in urban India, resulting in overall unemployment rate of 6.1%.

"It is a new design, new metric. It would be unfair to compare it with the past." "It's can't do a retrospective analysis based on the previous methodology. When we change the matrix, it is very difficult to measure (compare) because there is no means to do a retrospective analysis in that year based on earlier matrix. Forty-five-year high or low is your interpretation. The earlier data was captured using monthly per capita income to measure unemployment — now education is the criteria.

The unemployment rate in India stood at 6 percent in the 2017-18 fiscal year, the Periodic Labor Force Survey (PLFS) of the National Sample Survey Office (NSSO), showed. Unemployment Rate in India averaged 4.32 percent from 1983 until 2018, reaching an all time high of 8.30 percent in 1983 and a record low of 3.53 percent in 2011.

Introduction

With the Indian economy starting at \$ 5 trillion today, the size of the economy is a crucial step in moving the country towards a developing country. In comparative study of public and private sectors in India, it seems that there has been a significant decline in rural and urban employment in the last six years. Digital India, Skill India and Make in India, the nation-wide economy, which is currently underway in the country, is trying to create new employment opportunities due to this nationwide project. This led to the creation of employment opportunities in many fields.

Today, it is likely that the decline is due to significant changes in the disparity between the country's national income and national wealth. With the long-term vision of the Indian economy being the simplest form of employment for the Indian economy, income inequality in the population of the country can change. This means that eliminating the economic disparity in income and increasing or decreasing the growth rate of the economy are creating disparities in the developmental conditions, so the main objective of this will be to eliminate them in new employment opportunities. For this Other economic instruments, such as the long-term policies of the country's economic development and their implementation programs, have a short-term impact on the economy. But the redistribution of income through employment generation

Impact Factor – 6.825

Special Issue - 225

Feb. 2020

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-research Journal

Role of Judiciary in Reinforcing Indian Democracy

Organized by

Political Science Department

Women's College of Arts & Commerce

310 B, New Nandanvan, Nagpur - 440 008

■ EXECUTIVE EDITOR ■

Dr. Sampada S. Kullarwar

■ ASSOCIATE EDITOR ■

Dr. Sandip Tundurwar ■ Dr. Santosh Dakhare ■ Dr. Anjali Galdhane

■ CHIEF EDITOR ■

Dr. Dhanraj T. Dhangar

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmo Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

७३.	भारतातील न्यायालयीय कृतीशीलता प्रा. प्रमोद म. पोन्नमोदे	२१७
७४.	न्यायालयीय सक्रियता प्रा. एमरा टिकाराम बागडे	२१९
७५.	न्यायव्यवस्था : लोकशाहीचा तिसरा स्तंभ प्रा. सुलभा वागडे	२२१
७६.	भारतातील न्यायालयीय सक्रियता मितीन शिंदे	२२४
७७.	रामजन्मभूमी विर्णय : भारताच्या सहिष्णू घाटचालीसाठी एक आशादायी अवकाश डॉ. भीमा आचार्य	२२६
७८.	संसदीय लोकशाही आणि कामगार संदर्भात डॉ.आंबेडकरांचे विचार प्रा. डॉ. पद्माकर प्रेमदास दातेडे	२३०
७९.	जन्महित चाचिका व लोकशाही संवर्धन डॉ. रिता घाटेकर	२३४
८०.	भारतीय लोकशाही आणि न्यायव्यवस्था पीरिमा सुकेज भेवाम	२३७
८१.	सुदृढ व सशक्त भारतीय लोकशाहीसाठी न्यायालयाची भूमिका प्रा. विनोद महादेवराव पुनवटकर	२३९
८२.	भारतीय संविधान आणि सामाजिक न्याय प्रा. डॉ. सुरेश एम. डोहणे	२४२
८३.	न्यायव्यवस्था लोकशाहीचा तिसरा स्तंभ प्रा. प्रतिभा. उ. गडवे (दाजिर)	२४४
८४.	भारतीय लोकशाहीव्यवसायसमीकरणामध्ये सत्तांच्या विभक्तीकरणाच्या ताळाचे महत्त्व: एक राजकीय विश्लेषण डॉ. मिलिंद डी. गुल्हाने	२४७
८५.	लोकशाही मूल्यांचे संरक्षण आणि संवर्धन करण्यात भारतीय न्यायपालीकेची भूमिका: गेल्या काही वर्षातील विविध खटलांच्या संदर्भात डॉ. रेखा मिलिंद गुल्हाने	२५०
८६.	न्याय व्यवस्थेचे राजकारण आणि अस्तित्व डॉ. राहुल बुटे, डॉ. रायन महाजन	२५४
८७.	भारतीय लोकशाहीत न्यायालयाची सक्रियता डॉ. मनील टी. शेल	२५७

समजन्मभूमी निर्णय : भारताच्या सदिष्णू वाटचालीसाठी एक आशादायी अयकता

डॉ. सीतल जगताप,
एलएलएम विद्या ऋषुष,
ज्येष्ठ न्यायालय न्यायालय, देवघाट

प्रस्तावना -

अयोध्या भूमी वाद हा स्वतंत्र भारताच्या इतिहासातील सर्वात विवादित काळा अध्याय होता. १ नोव्हेंबर २०१९ ला या अध्यायाला सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाने पूर्णविराम लागला. या विवादाने भारतीय समाजाचे जवळ-जवळ दोन जगांत विभाजन करून टाकलेले होते. जवळपास दोन हजार लोकांचा बळी या विवादाने घेतला. इतकी जीवित हानी कदाचित दुसऱ्या कोणत्याच वादाने झाली नसेल. आपल्याच मानसांच्या जीवावर उडवणारा हा विषय होता. ज्याचा लाभ शेजारी शत्रू देशाला असोआप प्राप्त होत होता. सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयाने देशाच्या गर्तेत लोटलेल्या भारतीय समाजाला पुर्वपक्षीय येण्यात मदतच होणार आहे. दोग्ही पक्षांला सन्मानजनक न्याय देण्याचा प्रयत्न या निर्णयाने सर्वोच्च न्यायालयाने केलेला आहे. आपल्या न्यायिक अनुभवाची सर्वोच्च फ्लोटी लागू पाचही न्यायाधीशाने एकमताने दिलेल्या निर्णयाने आणून-प्रत्यक्ष होत असले तरीही हजारो तथ्यांच्या सखोल अध्ययनानंतर प्रस्थापित न्यायिक प्रक्रियेचा अवलंब करून हा निर्णय घेण्यात आला आहे. त्यामुळे न्यायिक प्रक्रियेच्या वैध-अवैधताक शंका करणे योग्य ठरत नाही. सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयाने भारतीय समाजातील संभुत्वाच्या भावनेची जोपासना करण्यात मदत होईल. देशातील सहिष्णुतेच्या वाटचाली करिता एक आशादायी अयकता या निर्णयाने निर्माण झालेला आहे. न्यायालयाच्या संवैधानिक पिढ्यांच्या न्यायाधीशांमध्ये एकमत होणे अपवादानेच घडते आणि त्यामुळे या निर्णयाने अध्ययन करणे महत्त्वाचे ठरते.

समतेच्या व मालकीहक्काच्या सिद्धांताची जोपासना -

अयोध्या विवादाच्या निर्णयप्रक्रियेत सर न्यायाधीश रंजन गोगई, एम. ए. बोबडे, टी. बाय. चंद्रचूड, अशोक भूषण, अब्दुल नजीर या पाच न्यायाधीशांचा समावेश होता. पाचही न्यायाधीशांनी एकमताने आयोध्या प्रकरणावर आपला निर्णय दिला. एकमताने निर्णय आल्यानंतरही या संदर्भात अनेक वादविवाद पुढे आलेले आहेत. सर्वोच्च न्यायालयाने आपल्या निर्णयात स्पष्ट केले की १.७७ एकर विवादित जमीन राममंदीराच्या निर्मितकारिता शरानने म्हायन केलेल्या एका निष्पक्ष संस्थेत देण्यात यावी. अयोध्येच्या प्रमुख जागेपैकी मात्र एकर जमीन म्हायनीच्या निर्मितकारिता देण्यात यावी. विहित पूर्वप्रवृत्तित उरून पक्षींनी मात्र वाकटे बहामत्तक सापेक्ष निर्णय म्हणून पाहिले. सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णय विधिवत प्रक्रियेवर आधारित नसून कट्टेवर आधारित असल्याचा आक्षेप त्यांनी मांडला. निर्णयाचे स्वागत करून काहींनी १९८५ च्या विवादाला पूर्णविराम लागल्याने समाधान व्यक्त केले. निर्णयात संवैधानिक पिढ्यांच्या न्यायाधीशांमध्ये एकमत होणे हेच अपवादाने घडते. त्यामुळे या निर्णयाचे अस्मत्साधारण म्हणून आहे. "न्यायाधीशांच्या संवैधानिक पीढ्याने या विवादात एकमताने निर्णय देणे नमान्य आहे असे मत इंग्लंडच्या चार विद्यापीठांचे काबदे तज्ज्ञ प्राध्यापक उद्देग बशी यांनी म्हटले आहेसर न्यायाधीश रंजन गोगई यांनी ४१ दिवसांच्या संक्षिप्त कालावधीत मुनवणीदार्यान पाचही न्यायाधीशांचे एकमत घडवून आणून अशक्यप्रयत्न होत राहून करून दाखवलेली आहे.

निष्पक्ष व संपूर्ण न्याय -

संविधानाच्या १४१ व्या कलमातील निष्पक्षतापीपण या तात्वाला अनुसरून या निर्णयात सर्वोच्च न्यायालयाने पाच एकर भूमी मुस्लिमांना देण्याचे सांगितले. समतेच्या तत्वाचा अवलंब करून व शक्कानुगतके घालत आलेल्या पूजेला मत्त बाणून विवादित भूमी हिंदू पक्षाला सोपविण्याचा निर्णय सर्वोच्च न्यायालयाने या प्रकरणात घेतलेला आहे. मालकी हक्काच्या प्रकरणात केवळ एक पक्ष विवादी ठरतो. निर्णयात समलला विराजमानाला मालकीहक्क सर्वोच्च न्यायालयाने बहाल केलेला आहे. निष्पक्षतापी तत्वाला अनुसरून सर्वोच्च न्यायालयाने निर्णय दिल्यामुळे मुस्लिम बांध्यांना पाच एकर जमीन ही अयोध्येच्या प्रमुख ठिकाणी प्राप्त होऊ शकते हे सुद्धा तन्व आहे. सर्वसम्मती व एकमत वा बरोबरच विवादित, विघटनकारी आणि अकालनिय अशा विवादांमध्ये निष्पक्षतापीपण व समतेच्या तत्वाची सर्वोच्च फ्लोटी सर्वोच्च न्यायालयाला लावावी लागली. शासकीय विचारक परिस्टॉल पासून ते रोमन ब्रिटिश विचारवंतांच्या आणि भारताच्या अन्य न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयांचे अध्ययन करणात आले. या संदर्भात सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले की, "निष्पक्षतापीपण सुद्धा न्यायचा पर्वीय राही तरीही तो एक प्रकारचा न्याय आहे वा निर्णयात स्पष्ट करण्यात आले आहे की न्याय निष्पक्षतापीपण आणि सहविवेक न्यायपूर्ण निर्णयापर्यंत पोहोचण्याचा मार्ग आहे. सर्वोच्च न्यायालयाच्या अधिकार क्षेत्रांमध्ये येणाऱ्या न्यायासाठी आवश्यक त्या सर्व बाबींवर सर्वोच्च न्यायालय निर्णय घेऊ शकते. या निर्णयाची अंमलबजावणी संसदेच्या कायदाप्रमाणेच

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

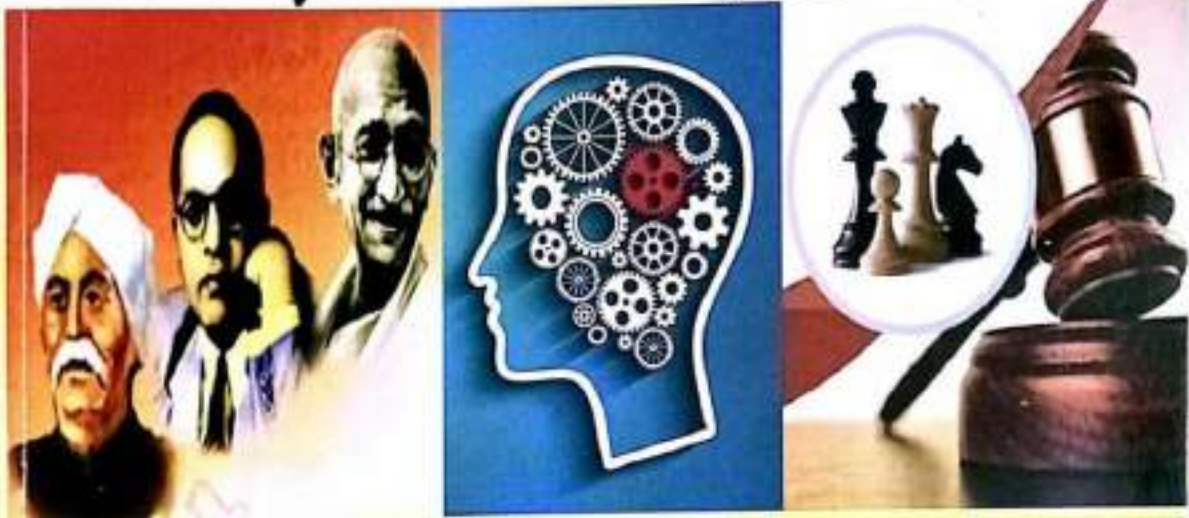
Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

January-2020

SPECIAL ISSUE-CCIII

Bhartiya Vicharvant, Humanities

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:

Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon,Dist. Amravati.

Executive Editor:

Dr.Sanjay J. Kothari -
Dept. of Economics
G.S.Tompe
Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	म. ज्योतीबा फुले यांचे सामाजिक विचार	प्रा.धर्मदास विश्वनाथ घोडेस्वार	1
2	संत गाडगेबाबांचा शैक्षणिक दृष्टिकोन	डॉ.प्रवीण पारपुरे	5
3	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार	डॉ. राष्ट्रपाल गणवीर	8
4	महात्मा फुले आधुनिक भारताचे समाजक्रांतीकारक	डॉ.पंकज पुं. कावरे	13
5	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि लोकशाही	डॉ.तनय पी.गोडे	16
6	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विद्युत विकासातील नियोजन आणि लोकशाही	प्रा. विजय आर.गायकवाड	20
7	रुसोच्या विचाराचा भारताच्या जडणघडणीत प्रभावाचे अध्ययन	डॉ.प्रशांत दिवाकर सातपुते	25
8	महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत शिवाजी महाराजांचे आर्थिक योगदान	डॉ. देवेन्द्र एस. रंगाचार्य	28
9	जॉन जेक्स रुसो , प्लेटो यांचे शैक्षणिक, धार्मिक , सामाजिक व राजकीय विचार	डॉ.प्रा.जयश्री प.देशमुख	32
10	महात्मा गांधीजींचे शैक्षणिक विचार	डॉ. दयाश्री वि. कोकाटे	34
11	छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या शेती विषय सुधारणा	डॉ. मुकुंद रामदास दातीर	37
12	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे धर्मविवेक विचार	प्रा. अपर्णा संदेश खैरमोडे	41
13	पश्चिम विदर्भातील कोळी शेतकऱ्यांच्या समस्या	प्रा.डॉ.अनिल वानखडे	46
14	महात्मा गांधीयांचे शैक्षणिक विकासातील योगदान.	प्रा.डॉ.गोकुल शामराव डामरे	49
15	स्वामी विवेकानंद यांचे शैक्षणिक व राष्ट्र विकासातील योगदान	श्री. गणेश किसन ठोंबरे	54
16	"प्लेटो यांचे शैक्षणिक योगदान"	प्रा.रामदास यु. वायभासे	58
17	महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक व राष्ट्र विकासातील योगदान.	प्रा.डॉ.मुश्ताक अहमद शाह	63
18	श्री. अरविंद घोष यांचे शैक्षणिक विकासातील योगदान.	प्रा.दिपक लक्ष्मण नरवास	69
20	जॉन ड्युई यांचे शैक्षणिक विकासातील योगदान	प्रा.डॉ.सुषमा एम.गणोजे	76
21	स्त्रीवादी विचारप्रवाह व स्त्रीवादी समीक्षा	डॉ सौ अलका सं ईदापवार	80
22	ग्रामीण भागातील प्राथमिक स्तरावर शिक्षण देणाऱ्या मुलांच्या शैक्षणिक व व्यावसायिक अभिरूची आणि त्यांना देणाऱ्या अडचणींचे चिकित्सक अध्ययन	अल्का ठाकरे (जेऊरकर) /डॉ. जी. के. पेटकर	83

संत गाडगेबाबांचा शैक्षणिक दृष्टिकोन

डॉ.प्रवीण घारपुरे

मराठी विभागप्रमुख जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम ता. नरखेड, जि.नागपूर

प्रस्तावना

महाराष्ट्र ही संतांची भूमी म्हणून सर्वश्रुत आहे. त्याचबरोबर विदर्भाला देखील संतांचा नारसा लाभला आहे. वैदर्भीय संतपरंपरेमध्ये अनेक नावलौकिक प्राप्त संत होऊन गेले. त्यामध्ये राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, प्रज्ञाचक्र गुलबर्गाबाबा, संत आडकोजी महाराज, संत लहानुजी महाराज, संत भाकरे महाराज, संत अमृत महाराज, आणि संत गाडगेमहाराज यांच्यासारखे अनेक संत विदर्भाला लाभले. या संतांच्या वैचारिक चिंतनातून आणि समाजकार्यातून सर्वच समाज न्हाऊन निघालेले आपणास दिसते. ही संत मंडळी खऱ्या अर्थाने लोकशिक्षकांची भूमिका बजावत समाजात शि्षित, सुरक्षित, जाणकार बनविण्याचा प्रयत्न करित होती. त्यांनी केलेले कार्य हे काही सोपे काम नव्हते तर अतिशय अवघड असे समाजपरिवर्तनाचे, मनपरिवर्तनाचे, विचारपरिवर्तनाचे काम करित होते. त्यामध्ये विसाव्या शतकात या संतमांदियाळीमध्ये सहजपणे लिलया संचार करणारे विदर्भातील अमरावती जिल्ह्यातील शेणगावच्या कुशीत, जाणोरकर कुटुंबात जन्मास आलेले संत गाडगेबाबा एक अद्वितीय संत होऊन गेले.

संत गाडगेबाबांनी समाजाचे सुक्ष्म अवलोकन करित समाजातील समस्यांवर प्रकाश टाकला. त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य निरोगी व स्वच्छ समाजासाठी खर्च पातले. खरं म्हणजे माणूस आणि मानवतावाद, माणुसकी हा तर त्यांच्या समाजकार्याचा केंद्रबिंदू होता.अगदी तळागाळातील मानसाचा विकास व्हायला पाहिजे असे त्यांना मनोमन वाटायचे. मंदिरातील चार भिंतीच्या आत देवळात देव नसून तो थकल्या, भागल्या, उपेक्षितांच्या रूपात तुमच्यापुढे उभा आहे म्हणून देवळातील दगडपोंड्याची पूजा करू नका, देवाच्या नावाखाली मुक्ता घाण्यांचा बळी देऊन हिंसा करू नका, मनुष्य मेल्यावर तेरावे करून त्याच्या नावाने गोडपोड खाऊ नका, तर त्या सर्व वैशाचा उपयोग शि्षणावर करा अशी प्रखर जाणीव त्यांनी समाजाला करून दिली. याचे कारण शि्षणाशिवाय समाजाचा उदर होऊ शकत नाही हे त्यांना कळून चुकले होते. समाजातील जातीभेद, अधश्रद्धा, अनिष्ट चालीरिती, रुढी, परंपरा यातून मुक्त करण्यासाठी समाजाला शि्षण हाच एक मार्ग आहे. म्हणून त्यांनी शि्षणाची गंगा तळागाळातील लोकांपर्यंत पोहचविण्यासाठी त्यांनी वस्तुगुहाची स्थापना केली. ज्यामध्ये शेंकडो गोरगरीबांच्या मुलांकरिता शि्षणाची सोय होऊ शकली.

संत गाडगेबाबांनी गावोगावी जाऊन स्वच्छतेचा मूलमंत्र दिल्या. हे करत असताना त्यांनी लोकांना केवळ उपदेशच केला नाही तर 'आधी केले नग सांगितले' या उक्तीप्रमाणे कार्य केले. या कार्यात त्यांनी ग्रामस्वच्छतेसोबतच सायंकाळी आपल्या वैचारिक चिंतनातून, अनुभवातून अगदी लोकांना समजेल, रुचेल, पटेल अशा साध्या सोप्या भाषेत लोकांची मने, विचार स्वच्छ करण्याचे अभूतपूर्व कार्य केले. स्वतः त्यांनी खेणतेही शि्षण घेतले नसले तरी त्यांच्या ठिकाणी समाजपरीक्षणाची जी दृष्टी होती ती कमालीची होती. म्हणूनच त्यांनी समाजातील प्रत्येक माणूस शि्षणाकडे वळला पाहिजे. शि्षण त्याने घेतलेच पाहिजे यासाठी ते आग्रही असायचे. हे लोकशि्षणाचे कार्य अविरत करणारे संत गाडगेबाबा खरे लोकशि्षक होते. बाबांनी निरोगी समाज व्यवस्था निर्माण करण्यासाठी शि्षण, आरोग्य, नैतिकता या मुल्यांवर भर दिला. संत गाडगेबाबांच्या विज्ञानवादी दृष्टिची शैक्षणिक आणि तर्करुध्य विचारांची तसेच आचारांची समाजाला आजही गरज आहे.

संत गाडगेबाबा गावोगावी ग्रामस्वच्छता करून कीर्तन करायचे. त्यांचे कीर्तन म्हणजे लोकशि्षणाचे विद्यापीठच होते. हे विद्यापीठ सर्वांग ज्ञानाने परिपूर्ण असे होते. जनमानसातील विषय अभ्यासण्याची त्यांची

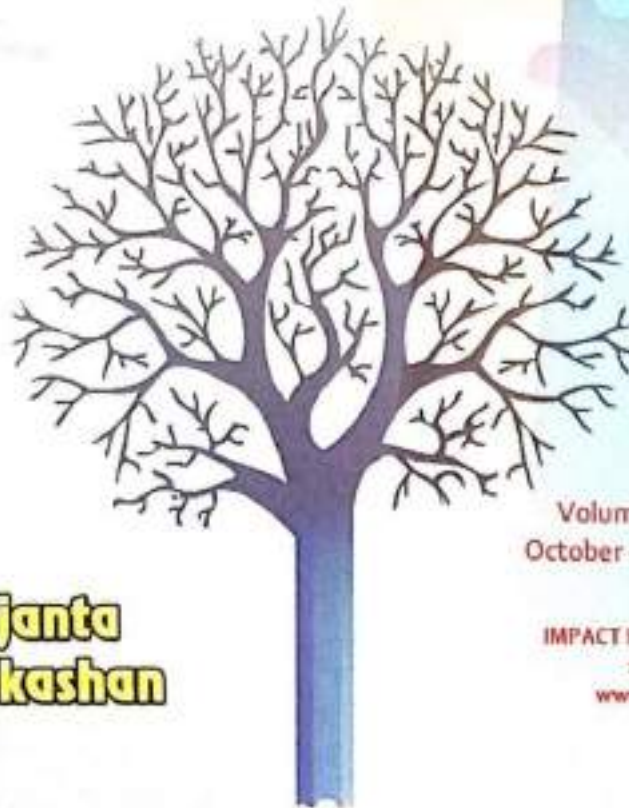
Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277-5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

**Ajanta
Prakashan**

Volume-VIII, Issue-IV
October - December - 2019
Part - II

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

CONTENTS OF PART - II

अ. क्र.	शेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१५	वैदर्भीय ग्राम्य साहित्य आणि परिवर्तनाची संकल्पना डॉ. आनंद टी. रायपुरे	७४-७९
१६	वैदर्भीय नाट्यलेखन : एक समृद्ध परंपरा डॉ. सतीश पावळे	८०-८४
१७	ग्रामगीतेच्या भाष्यमातून गावोगावी मध्य अध्ययनाचे महत्त्व सांगणारे : राष्ट्रसंत तुकडीजी महाराज प्रा. डॉ. सारीका साबळे	८५-८८
१८	वैदर्भीय साहित्यिकाने आत्मचरित्र ('यश-अपयश' डॉ. वि. श. जोग) प्रा. डॉ. अरविंद भ. कटरे	८९-९६
१९	हाडीपट्टी रंगभूमीतील लोकविद्य नाटके प्रा. डॉ. राजकुमार मुसणे	९७-१०१
२०	वैदर्भीय साहित्यातील पञ्चाचक्षुचे योगदान डॉ. स्मिता प्र. खोडि	१०२-१०६
२१	भारती साहित्यातील शैलिकरी स्त्री डॉ. सिद्धार्थ ना. बुटले	१०७-१०९
२२	वैदर्भीय संतपरंपरा डॉ. संधना अनिलराव जिचकार	११०-११४
२३	विदर्भातील लोकगीते प्रा. रीता वाळके (डंभाळे)	११५-११८
२४	दलित : एक अनुभव स्थिती प्रा. डॉ. पुरुषोत्तम गुणवंतराव पखाले	११९-१२३
२५	वारकरी संप्रदाय आणि वैदर्भीय संत डॉ. प्रवीण धारपुरे	१२४-१२७
२६	वारकरी संप्रदाय आणि विदर्भीय संत प्रा. पन्नाकर डिगांबर वानखडे	१२८-१३१
२७	ग्रामगीतेतील सौंदर्य प्रा. कु. उज्वला नामदेव जानवे	१३२-१३९
२८	विदर्भातील पहिल्या विद्रोही स्त्रीवादी साहित्याच्या प्रणेत्या : ताराबाई शिंदे प्रा. विद्या डी. कुलकर्णी	१४०-१४४
२९	विदर्भातील लोकगीते प्रा. डॉ. अरविंद दुगांधर	१४५-१५०

२५. वारकरी संप्रदाय आणि वैदर्भीय संत

डॉ. प्रवीण घारपुरे

जीवन विकास महाविद्यालय, देवगाम ता. नरखेड, जि. नागपूर.

महाराष्ट्र ही संतांची आणि वीरांची भूमी म्हणून ओळखली जाते. संत साहित्य महाराष्ट्राचे सर्वांगी अस्तु अमूल्य असा सांस्कृतिक ठेवा आहे. तसेच भारतीय अद्वैत परंपरेचा आणि मराठी संस्कृतीचा भाषा आहे. संतांचे आणि कवितेचे हा महाराष्ट्राचा वारसा असून त्यांचा अपूर्व असा संगम संतकवींच्या साहित्यात घडून आलेला दिसून येतो. यामुळे महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक इतिहासात संतांचे कार्य फार मोलाचे ठरले आहे. वारकरी संप्रदायातील संतांनी महाराष्ट्रात भक्तीचळवळ निर्माण करून सर्वधर्मसहिष्णुतेची शिकवण मानवी मनात रुजविली. संतांनी जाती, धर्म, पंथ, भाषा आणि राज्याच्या सीमा ओलांडून वैश्विक ऐक्याचे, शांततेचे तत्वज्ञान दिले. समकालीन समाजाला योग्य दिशा देण्यासाठी संतांनी आपल्या अभंगवाणीची ज्योत प्रज्वलीत करून तत्कालीन समाजाला ज्ञानरूपी प्रकाशाचा मार्ग दाखविला, तत्कालीन समाजातल्या अनिष्ट चालीरीती, विद्वेष प्रथा-परंपरा, जातीभेद, धर्मभेद, हिंसा यावर कठोरपणे प्रहार करून मानवतावादाची खरी शिकवण दिली. म्हणूनच आज आठशे वर्षांनंतरही त्यांच्या ग्रंथांची लोकप्रियता तिळमात्र कमी झालेली नाही. संतांच्या साहित्यातून त्यांच्या आत्मशक्तीचा आविष्कार झालेला असून साधना उपासनेने त्यांची काव्यरूपे रंगलेली आहेत.

महाराष्ट्रात जे अनेक भक्तिसंप्रदाय होते, त्यामध्ये प्रमुख संप्रदाय म्हणजे वारकरी संप्रदाय होय. वारकरी संप्रदायात संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, संत रामदेव, संत एकनाथ आणि संत तुकाराम या संतकवींनी आणि त्यांनी केलेल्या कार्याला अनन्यसाधारण असे विशेष महत्त्व प्राप्त झालेले आहे. तेराव्या शतकापासून तर विसाव्या शतकापर्यंतच्या काळात या संतांच्या काव्यमय अमृतवाणीने संपूर्ण महाराष्ट्र गजबजून गेलेला होता. संत ज्ञानेश्वरांपासून संत तुकाराम, संत रामदासापर्यंत पाचशे वर्षांच्या या कालखंडात विविध संप्रदाय पंथ निर्माण झालेत. त्या त्या संप्रदायातील संतकवींनी पंडित कविलेखकांनी समाज प्रबोधनाचे, जनजागृतीचे द्रत स्वीकारून भक्तीच्या अंगाने तत्कालीन समाजाला मोक्षाचा मार्ग दाखविला. तर्कनिष्ठता आणि कर्मकांड इत्यादींमुळे विकास खुंटलेल्या समाजाला मानवतेची शिकवण देणे आवश्यक होते. त्यासाठी संत ज्ञानेश्वर ते संत तुकाराम या कालखंडातील संतकवींनी आपले तत्वज्ञान मांडून समाजास निष्काम कर्मयोग शिकविला. नाममंत्राचा सहज सोपा मार्ग त्यांनी सांगितला. विदुलकाळात त्यांनी आपले आराध्य दैवत बनविले. भौतिक जीवनापेक्षा आध्यात्मिक जीवनाची आणि आत्मसाक्षात्काराची अनुभूती त्यांच्या काव्यातून प्रकट झाली. संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, संत एकनाथ संत तुकारामादी दिगंत कौतांचे श्रेष्ठ महानुभाव यांनी निर्मिलेले वाङ्मयही जागतिक पातळीवर भूषण ठरले आहे. हे वाङ्मय केवळ महाराष्ट्राचे अमूल्य धन आहे, असे नव्हे तर अखिल जगताचा अनमोल

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY
RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume:IX, Issue:II
April / June-2019
Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018-15:5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१२	संत चोखामेळाची अभंगवाणी प्रा. प्रवीण धारपुरे	५४-५९
१३	नोटबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परिणाम प्रा. निहार अशोक बोदेले	६०-६५
१४	'कालिदास रचित 'रघुवंश' महाकाव्य में काव्य शास्त्रीय तत्व' नारणभाई मूलजीभाई दुबेरिया	६६-७०
१५	महिला सरपंचाच्या कार्यशैलीचा अभ्यास संदर्भ क्षेत्र : वर्धा जिल्ह्यातील हिंगणघाट तालुका प्रा. डॉ. अरुण शेंडे	७१-७९
१६	आदिवासींच्या जीवनावर सामुदायिक विकास योजनेचा झालेला परिणाम प्रा. उत्तम एन. शेंडे	८०-८६
१७	सकारात्मक मानसशास्त्राची उद्दिष्टे व गृहितक संकल्पनांचा एक संक्षिप्त आढावा प्रा. डॉ. एन. एस. डोंगरे	८७-९४
१८	डॉ. वायासाहेब आंबेडकराचे शैक्षणिक विचार प्रा. डॉ. नंदकिशोर लक्ष्मणराव अरुळकर	९५-९७

१२. संत चोखामेळाची अभंगवाणी

प्रा. प्रवीण धारपुरे

जीवन विकास महाविद्यालय, देवग्राम, ता. नरखेड, जि. नागपूर.

महाराष्ट्र ही संतांची भूमी आहे. अशा या पावन भूमीवर अनेक संत पुरुषांनी जन्म घेतला. त्यांच्या शतकातील वारकरी संप्रदायाच्या संत प्रभावळीत ज्ञानदेव- नामदेव यांच्या काळात गोरोबा कुंभार, सावता गाळी, नरहरी सोनार, चोखामेळा यांच्यासारखे महान संत निर्माण झाले आणि पुढे ते महाराष्ट्राचे भ्रमण ठरले. या संतांच्या प्रभावळीतील सर्वच संत हे अठरापगड जातीतील होते. त्यांचा एकमेकांशी घनिष्ट संबंध होता. ते सर्व संत विठ्ठलभक्तीने प्रेरित होते. पंढरीच्या पांडुरंगाचे नित्य नेमाने दर्शन घेणारे वारकरी होते. या सर्व संतांची पंढरपूरच्या पांडुरंगावर गाढ श्रद्धा होती, भक्ती होती. ज्ञानेश्वर, नामदेव यांच्या काळात जन्माला आलेले चोखोबा हे पूर्वाश्रम्य महार समाजात जन्माला आले होते.

ज्ञानेश्वर नामदेवादी संतांचे संस्कार संत चोखोबांवर झाल्यामुळे ज्ञानेश्वरादी इतर संतांप्रमाणे चोखोबांनी देखील आपल्या भाव भावना अभंगवाणीच्या माध्यमातून अभिव्यक्त केल्या. त्यातून संत चोखोबांची 349 अभंगांची मालिका प्रा. डॉ. र. रा. गोसावी यांनी संपादित केलेल्या सकलसंतगाथेत दिसून येते.

संत चोखोबांच्या अभंगाचे वर्गीकरण संपा. स. मा. कदम यांनी श्री चोखामेळा 'चरित्र आणि अभंग' या पुस्तकात केले आहे. त्याचप्रमाणे डॉ. रमेश मोदी यांनी देखील संत चोखोबांचे अभंग 'समीक्षा आणि संहिता' या पुस्तकात केलेल्या वर्गीकरणात थोडेसे तपशिलाने केलेले फेर वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे मांडता येईल.

(1) विठ्ठल त्याची भयतवत्सलता, विठ्ठल भेट - विठ्ठल वियोग व शेवटी विठ्ठलाचा निरोप (2) पंढरपूर विषयक अभंग (3) आत्मपर (4) काला-बालक्रीडा (5) नाममहिमा (6) संतमहिमा (7) भक्तिभावविषयक अभंग (8) अस्पृश्यता विषयक अभंग (9) नामदेव स्तुती, ज्ञानेश्वर स्तुती (10) प्रायश्चित्त उपदेश (11) संकीर्ण (12) जोडार

या डॉ. रमेश मोदी यांनी केलेल्या चोखोबांच्या अभंगाच्या वर्गीकरणानुसार आपल्याला संत चोखोबांच्या अभंगवाणीतील अंतरंगाचा वेध पुढीलप्रमाणे घेता येईल.

(1) विठ्ठल

संत चोखोबांनी देखील विठ्ठल - भक्तवत्सलता, विठ्ठलभेट, विठ्ठलाचा वियोग आणि निरोप यानुसार अभंगरचना केलेली आहे. विठ्ठलाच्या सुंदर विलोभनीय रूपाचे वर्णन करताना संत चोखोबा म्हणतात, 'सुंदर मुखकमळ करतुरी मळवटी। उभा देखिला तटी भिवरेच्या।। (अभंग क्र. 10) अशा तऱ्हेचे विठोबा माऊलीचे सुंदर विलोभनीय रूपवर्णन संत चोखोबांनी केले आहे. ज्या विठ्ठलाकलीच्या सहवासात संत चोखोबांनी आपले आयुष्य घालविले त्यांचे विठ्ठलाकलीविषयी वियोग व्यक्त करताना चोखोबा दुःखी होतात. पंढरपूरवरून परत मंगळवेढ्याला येताना चोखोबांची अवस्था 'नेत्री अनुभारा उभा भीमातीरी। लब्ध चरणाचरी ठेकोनिवा।।' अशी होते. कदाचित पुढे आपल्या जीवनसमाप्तीची कल्पनाही त्यांना झाली असेल. गावकूस बांधण्यासाठी असंख्य गाव कामगारकल